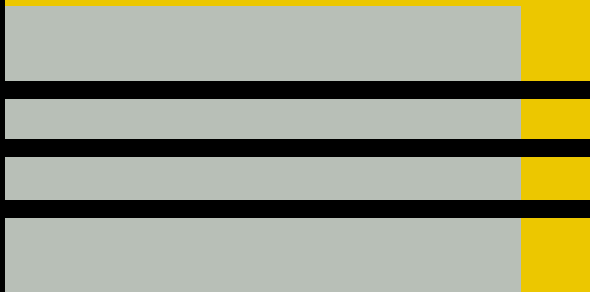

ΤΟ ΠΛΗΘΟΣ ΩΣ ΠΑΡΑΓΩΓΟΣ, ΣΥΣΤΑΤΙΚΟ ΣΤΟΙΧΕΙΟ ΚΑΙ ΠΡΟΪΟΝ ΤΟΥ ΑΣΤΥΑΚΟΥ ΤΟΠΙΟΥ

Μια μελέτη
της αστυκοποίησης
μέσα από το
Σχέδιο για τις Στοές
του Walter Benjamin

Πολυχρονόπουλος Αλέξανδρος
Επιβλέπων: Μωραΐτης Κ.
Επιτροπή: Μίχα Ε., Τερζόγλου Ν.Ι

Το πλήθος ως παραγωγός,
συστατικό στοιχείο
και προϊόν του αστυακού τοπίου.
Μια μελέτη της αστυκοποίησης
μέσα από το Σχέδιο για τις Στοές
του Walter Benjamin

01. Εισαγωγή
02. Περί του *Σχεδίου*
03. Αστυκοποίηση κατά τον 18ο και 19ο αιώνα·
η εμφάνιση του πλήθους
04. Η ανάδυση της αστικής δημοσιότητας
05. Η ανάδυση των νέων μορφών
06. Αστικό μεγαλείο
07. Παρίσι επαναστατική πρωτεύουσα της Ευρώπης
08. Αστική αναδιάρθρωση της πόλης
09. Το αστυακό βίωμα
10. Η διαλεκτική διελκυστίδα μεταξύ πλήθους και λαού

Αντικείμενο της παρούσας μελέτης αποτελεί ο μετασχηματισμός του αστυακού γίνεσθαι, ο οποίος έλαβε χώρα κατά τη διάρκεια του 19ου αιώνα στο Παρίσι, σε συνάρτηση με τη διαλεκτική διαδικασία συγκρότησης της αστικής και της εργατικής τάξης. Οι προβληματισμοί που θα προκύψουν από την αφήγηση της αστυκοποίησης, εξυπηρετούν τον απώτερο σκοπό της διερεύνησης των δυναμικών σχέσεων μεταξύ του πλήθους και του αστυακού τοπίου. Θεωρούμε τον αστυακό σχηματισμό ως ένα διαρκές πεδίο ανασυνθέσεων όπου το πλήθος αποτελεί -την ίδια στιγμή- παραγωγό, συστατικό στοιχείο και προϊόν του αστυακού τοπίου. Πρόκειται για μια δυναμική, αμφίτροπη διαδικασία η οποία εκτυλίσσεται μέσα από πυκνώσεις, αραιώσεις κι ασυνέχειες – σε κάθε περίπτωση πάντως χωρίς ν' ακολουθεί μια γραμμική χρονική πορεία.

Υπό το πρίσμα αυτής της διαλεκτικής θέασης της αστυκοποίησης μπορούμε να παρατηρήσουμε ορισμένα από τα δομικά της χαρακτηριστικά. Μέσα από την αστυκοποίηση διαυγάζεται το πως, σε συνάρτηση μ' αυτήν, μεταβάλλονται και οι αντιθετικοί φορείς της· η αστική κι η εργατική τάξη. Βλέπουμε, λοιπόν, τους μηχανισμούς που παράγει η κάθε τάξη στο πλαίσιο του μεταξύ τους ανταγωνισμού. Βλέπουμε, δηλαδή, τις γλώσσες, τις πρακτικές και τις αφηγήσεις που γεννιούνται από την διαπάλη αυτή η οποία διεξάγεται στο μητροπολιτικό πεδίο. Συνεπώς, η ιστορία της αστυκοποίησης θα προκύψει ως σύνθεση συμπληρωματικών αφηγήσεων. Τέτοιες

είναι, η βιομηχανική επανάσταση, η μαζική παραγωγή και η πληθυσμιακή συσσώρευση και η αστική δημοσιότητα. Καθώς προκύπτουν κι εξελίσσονται οι παραπάνω αφηγήσεις, θα δούμε επίσης να συμβαίνουν ορισμένοι επιμέρους κοινωνικοί κι ανθρωπολογικοί μετασχηματισμοί οι οποίοι χαρακτηρίζουν το αστυακό βίωμα .

Οι συλλογισμοί που θα διατυπωθούν παρακάτω εκκινούν από τη μελέτη του ανολοκλήρωτου έργου του Walter Benjamin με τον τίτλο *Σχέδιο εργασίας για τις στοές*. Το *Σχέδιο*, συνιστά το χρονικό, τοπικό, και εννοιολογικό υπόβαθρο της εργασίας. Η μελέτη των πόλεων την οποία διεξάγει ο γερμανός φιλόσοφος συνιστά, με τον τρόπον της, έναν ακρογωνιαίο λίθο στο πεδίο της. Ο συγγραφέας της, μέσα από μια διεπιστημονική προσέγγιση, επιχειρεί να συνθέσει ένα κείμενο το οποίο είναι, την ίδια στιγμή, φιλοσοφία της ιστορίας, ιστορία τέχνης, αρχιτεκτονικής και πολεοδομίας, και συνάμα πολιτικό εγχειρίδιο. Πρόκειται, όμως, για ένα διαδαλώδες οικοδόμημα γραμμένο, αφενός μεν με τον κρυπτικό τρόπο που χαρακτηρίζει τα κείμενα του γερμανού φιλοσόφου, αφετέρου δε στο πλαίσιο της πολιτικής του στράτευσης. Ως εκ τούτου, για τις ανάγκες της ανάγνωσής του έχουμε στηριχθεί στις ερμηνείες που μας παρέχει η Susan Buk-Morss καθώς και σε συλλογισμούς που έχουν αναπτύξει στοχαστές με παρεμφερείς απόψεις.

Κομβική για την μελέτη μας είναι η έννοια του πλήθους στην αντιδιαστολή της με την έννοια του λαού. Πρόκειται για μια φιλοσοφική διένεξη η οποία πήρε αποφασιστική τροπή τον 17ο αιώνα και μόνο τις τελευταίες δεκαετίες φαίνεται να γκρεμίζονται οι βεβαιότητες που έκτοτε έχουν δομηθεί. Η έννοια του πλήθους, λοιπόν, είναι έκτοτε φορτισμένη αρνητικά ως μια κατάσταση που μοιάζει περισσότερο με τη φυσική ύπαρξη και δεν συνάδει με τη συγκρότηση μιας ισχυρής πολιτικής βούλησης. Το πλήθος δεν μπορεί να αποτελέσει το στέρεο έδαφος για την εγκαθίδρυση μιας κυρίαρχης αρχής. Αντιθέτως, ο λαός μπορεί να συγκροτήσει ένα πολιτικό σώμα. Στην παρούσα μελέτη, το πλήθος ως τρόπος ύπαρξης δεν

έχει μια αρνητική έννοια. Αντιθέτως, επιχειρούμε να το αναδείξουμε μέσα από τη θετικότητά του. Το πλήθος ως μια συνθήκη μέσα από την οποία, ακριβώς επειδή δεν υπερισχύει και επιβάλλεται κάποια κανονιστική αρχή, προκύπτουν και συλλογικές ταυτότητες και κουλτούρα. Όμως, ακριβώς επειδή δεν υπερισχύει και δεν επιβάλλεται μια διαχρονική αρχή, το πλήθος ποκύπτει από τη συνεχή μετεξέλιξή του. Το πλήθος ως μια συνθήκη κινητικότητας, όχι λόγω της αστάθειας ή της ανεσιτότητας, αλλά ως θετικό γνώρισμα. Δε θεωρούμε, όμως, πως η μια έννοια λειτουργεί διαζευκτικά σε σχέση με την άλλη. Αλλά, πως θα μπορούσαμε να τοποθετήσει τις δύο έννοιες στα άκρα μιας διεγκυστίνδας.

Είναι μάλλον γεγονός αναντίρρητο πως, τους τελευταίους τρεις αιώνες, η έννοια του λαού έχει κυριαρχήσει τόσο σε πλειοψηφικές, όσο και σε μειοψηφικές αφηγήσεις. Τόσο σε αυτές που πρόσκυνται σε φιλελεύθερες ή σοσιαλιστικές πολιτικές θέσεις, όσο και σ' εκείνες που πρόσκεινται στις αντιδραστικές. Στην παρούσα μελέτη, η έννοια του λαού θα προκύψει ως ένα εγχείρημα κυριαρχίας και ηγεμονίας. Στο πλαίσιο αυτό, θα δούμε τους μετασχηματισμούς που περιγράφει ο Benjamin ως το παραγωγικό έργο των πολλαπλασιαζόμενων μηχανισμών εξουσίας τον 19ο αιώνα. Στην εκρηκτική εκείνη περίοδο, που το Παρίσι διαταρασσόταν από εξεγέρσεις με διεθνές αντίκτυπο, η μετουσίωση του πλήθους σε λαό ήταν κομβική για την αστική τάξη.

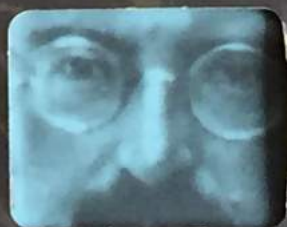
Εξίσου κομβική στη μελέτη μας είναι η έννοια του αστυακού τοπίου. Πρόκειται για ένα αμφίρροπο πεδίο μιας διαπάλης στο οποίο βλέπουμε το προς τα πού τείνει η διεγκυστίνδα πλήθους και λαού. Το αστυακό τοπίο ως το προϊόν της δραστηριότητας πολλών και διαφορετικών υποκειμένων και, την ίδια στιγμή, το αστυακό τοπίο όπου εικονοποιείται η κρατική ή εθνική ολοκλήρωση. Το περιβάλλον και ταυτοχρόνως το κατασκεύασμα των κατοίκων μιας πόλης.

he

ARCADIES

PROJECT

WALTER

BENJAMIN

Κοιτώντας κανείς το συνολικό έργο του Benjamin, παρατηρεί πως η πόλη αποτελεί σταθερό πεδίο αναφοράς· ένα πεδίο ανάλυσης της πραγματικότητας μέσα από το οποίο αναδύεται και συνάμα δοκιμάζεται η πλειοψηφία των προβληματισμών του.¹ Η αρχιτεκτονική, οι χωρικές διευθετήσεις, οι εκφάνσεις της δημόσιας ζωής, το αστυακό τοπίο και πλήθος, δεν αποτελούν μόνο θέματα αυτά καθ' εαυτά αλλά, κυρίως, τα αντικείμενα μέσα από τα οποία ξετυλίγει το φιλοσοφικό του λόγο και μιλάει για τη νεωτερικότητα, την πολιτική και την κουλτούρα. Τη σχετική με τις πόλεις εργογραφία του ξεκινά το 1924, έπειτα από μια επίσκεψη στην Νάπολη.² Ακολουθεί η Μόσχα, η Μασσαλία, η Βαϊμάρη, το Σαν Τζιμινιάνο και φυσικά το Παρίσι. Μέσα από τα ταξίδια και τα κείμενα αυτά

---

1. The modern city, its architecture, spaces, street life, inhabitants and daily routines are a recurring set of themes in Benjamin's oeuvre. Benjamin produced a plethora of texts focusing on the character of urban experience and, in particular, a number of sketches of the cities that he visited during the mid- to late 1920. Gilloch, G., *Myth & Metropolis – Walter Benjamin and the City*, Polity Press, Cambridge 1997, (σ. 2).

2. The concept of the urban complex as a maze and the desire to lose oneself within it are the most important motifs in Benjamin's writings on the city, and they find their initial articulation here, in the porous urban landscape of Naples. Gilloch, G., *Myth & Metropolis – Walter Benjamin and the City*, Polity Press, Cambridge 1997 (σ.20).

-τα οποία δύσκολα κατατάσσονται σε κάποιο είδος- ο Benjamin αναπτύσσει τα μεθοδολογικά του εργαλεία και την αισθητική της γραφής του. Όταν λοιπόν το 1927 ξεκινά τη συγγραφή της *Εργασίας περί Στωών*, όχι μόνο έχει ήδη εμβαθύνει στην έρευνα και την παρατήρηση της κοινωνικής κίνησης όπως αυτή αναπτύσσεται στο αστυνομικό πεδίο, έχει επίσης καλλιεργήσει έναν τρόπο γραφής εφάμιλλο με τις εντάσεις και τα πολλαπλά επίπεδα του αστυνομικού βιώματος.

Στο πλαίσιο της συνεργασίας του με μια γαλλική εφημερίδα, ο Benjamin ξεκινά το 1927 τη συγγραφή ενός «δοκιμίου 50 σελίδων» σχετικά με τις παρισινές στοές του 19ου αιώνα. Οι στοές θα αποτελέσουν μια αρχική, κεντρική εικόνα· μια αφητηρία από την οποία εκκινεί ώστε να περιγράψει τη γέννηση της εποχής του³ αλλά και να παράσχει αναλυτικά εργαλεία στη γενιά του. Μιλώντας γι' αυτούς τους προδρόμους των εμπορικών κέντρων -και με την απαραίτητη χρονική απόσταση- ο Benjamin κατάφερε να διαχειριστεί το νήμα της εξέλιξης της αστικής τάξης και να περιγράψει την κοινωνική της συγκρότηση και την αυτοσυνείδησή της. Ακόμη περισσότερο -κι ακριβώς λόγω του παραδείγματος στο οποίο εστίασε- κατάφερε να περιγράψει με διαύγεια την

---

3. Μέσα από τη θεώρησή τους ως “πρωτο-φαινόμενα” της νεωτερικότητας επρόκειτο να παράσχουν το απαραίτητο υλικό για μια ερμηνεία των πιο πρόσφατων διαμορφώσεων της ιστορίας. Buck-Morss, S. *Η διαλεκτική του βλέπειν. Ο Βάλτερ Μπένγιαμιν και το Σχέδιο Εργασίας περί Στωών*, Π.Ε.Κ., Ηράκλειο, 2014 (σ. 4).

κοινωνική κίνηση σε διεθνές επίπεδο.⁴ Με την πάροδο του χρόνου, στο Σχέδιο προστίθεντο εκτενή στοιχεία σχετικά με το Παρίσι καθόλη τη διάρκεια του 19ου αιώνα. Πρόκειται για ένα υλικό χιλίων και πλέον σελίδων το οποίο συνίσταται από σημειώσεις, σχολιασμένα παραθέματα από ιστορικά αρχεία αλλά και αποσπάσματα κειμένων από σοσιαλιστές και αντιδραστικούς συγγραφείς.⁵ Όλα αυτά συλλέγονται και κατηγοριοποιούνται θεματικά σε τριάντα έξι δεσμίδες (Konvolut) με γενικούς τίτλους ή περιγραφές. Καθώς το υλικό συσσωρευόταν με το πέρασμα του χρόνου, η τελική έκβαση του συνολικού εγχειρήματος γινόταν όλο και πιο αβέβαιη. Και, όπως συνέβη και με άλλα κείμενα του Benjamin, έτσι και σ' αυτό, η κριτική του Adorno αλλά και οι ασταθείς συνθήκες της ζωής του, έπαιξαν σημαντικό ρόλο στην πρόοδο του όλου έργου. Παρόλ' αυτά το μεγαλόπνοο αυτό έργο έμεινε

---

4. Οι σκεπαστές εμπορικές στοές του 19ου αιώνα αποτέλεσαν την κεντρική εικόνα του Μπένγιαμιν, διότι υπήρξαν το ακριβές υλικό αντίγραφο της εσωτερικής συνείδησης ή, μάλλον, του ασυνειδήτου της εν υπνώσει συλλογικότητας. Όλες οι στρεβλώσεις της αστικής συνείδησης μπορούσαν να βρεθούν εδώ (ο φετιχισμός του εμπορεύματος, η εκπραγμάτωση, ο κόσμος ως "εσωτερικότητα", καθώς και όλα τα ουτοπικά της όνειρα (μέσα στη μόδα, στην πορνεία, στο τζόγο). Επίσης από τις στοές προήλθε ο πρώτος διεθνής ρυθμός της σύγχρονης αρχιτεκτονικής και, ως εκ τούτου, αυτές αποτέλεσαν κομμάτι της βιωμένης εμπειρίας μιας γενεάς των μητροπόλεων που είχε κοσμοπολίτικες αντιλήψεις. Κατά τα τέλη του 19ου αιώνα, οι στοές είχαν γίνει σφραγίδα κάθε «σύγχρονης» μητρόπολης (αλλά και σφραγίδα της κυριαρχίας του imperium της Δύσης) και είχαν διαδοθεί σε όλα τα μήκη και τα πλάτη, από το Κλήβελαντ ως τη Κωνσταντινούπολη, από τη Γλασκώβη ως το Γιοχάνεσμπουργκ, από το Μπουένος Άιρες ως τη Μελβούρνη. Buck-Morss, S. *H διαλεκτική του βλέπιν. Ο Βάλτερ Μπένγιαμιν και το Σχέδιο Εργασίας περί Στοιών*, Π.Ε.Κ., Ηράκλειο, 2014 (σ. 67)

5. Βάλτερ Μπένγιαμιν: *Εικόνες και μύθοι της νεωτερικότητας* / επιμέλεια Αγγελική Σπυροπούλου, Αλεξάνδρεια, Αθήνα, 2007 Michael Löwy: Η πόλη, στρατηγικός τόπος της ταξικής αντιπαράθεσης. Εξεγέρσεις, οδοφράγματα και οσματοποίηση του Παρισιού στο Passagen-Werk (σ. 274)

ανολοκλήρωτο και δαιδαλώδες. Το πλούσιο αυτό υλικό, μάλιστα, θα ήταν ακόμη περισσότερο δύσχρηστο, αν δεν υπήρχαν δύο συνοπτικές παρουσιάσεις (expose) στις οποίες εκθέτει σε αδρές γραμμές τα περιεχόμενα των κεφαλαίων.

Ίσως να ήταν πιο εύλογο να αντιμετωπίσουμε το *Σχέδιο Εργασίας περί Στοιών*, όχι ως ένα βιβλίο αλλά σαν ένα πυρήνα από τον οποίο γεννιούνται κι αναπτύσσονται επιμέρους θέματα. Τα θέματα αυτά έχουν παρόμοιες καταβολές και επιδιώξεις όμως, καθώς ξεδιπλώνονται, συνιστούν αυτάρκειες οντότητες. Το *Σχέδιο*, παρότι κατέλειξε μια ατελέσφορη -εκδοτικά- προσπάθεια, έμελε, όμως, να αποτελέσει τον άξονα γύρω από τον οποίο περιστράφηκαν οι έρευνες και τα γραπτά του Benjamin τα τελευταία δέκα περίπου χρόνια της ζωής του. Μάλιστα, ορισμένα από τα έργα τα οποία είναι, σήμερα, ευρέως γνωστά κι εκδόθηκαν αρκετά χρόνια μετά το θάνατο του συγγραφέα, αποτελούσαν αρχικώς κομμάτια του *Σχεδίου*. Κομμάτια τα οποία, καθώς δουλεύονταν, απέκτησαν ειδικό βάρος και νοηματική αυτάρκεια. Κάπως έτσι προέκυψαν *Τα παιδικά χρόνια στο Βερολίνο το 1900*, το *Σαρλ Μπωντλαίρ, ένας λυρικός στην ακμή του καπιταλισμού*, ο *Μονόδρομος* αλλά και οι *Θέσεις για την ιστορία*.⁶ Σχέδια, όλα τους, μιας συνεκτικής ιστορικής αφήγησης, γραμμένης με κρυπτικό τρόπο σε ζοφερούς καιρούς.

Στο εγχείρημα του αυτό, της σύνταξης δηλαδή μιας πρωτοιστορίας της νεωτερικότητας, ο Benjamin εμβαθύνει στα αίτια, τις εκφάνσεις και το διαλεκτικό μετασχηματισμό των ρουτίνων και των εξάρσεων της καθημερινής ζωής. Μέσα από μια έρευνα που θυμίζει εντομολόγο, συλλέγει θραύσματα-αποτυπώματα

---

6. Οι Θέσεις για την Ιστορία δεν προορίζονταν για έκδοση ως ξεχωριστό δοκίμιο, από φόβο μήπως «αφήσουν ορθάνοιχτη την πόρτα για ενθουσιώσεις παρανοήσεις». Benjamin, W., *Σαρλ Μπωντλαίρ. Ένας λυρικός στην ακμή του καπιταλισμού*, Αλεξάνδρεια, Αθήνα, 2002, (σ. 307)

της πρώτης ακμής του βιομηχανικού πολιτισμού και τα συνδιάζει με περιγραφές της ζωής του αστυακού πλήθους οι οποίες έχουν καταγραφεί σε λογοτεχνικά και πολιτικά κείμενα. Κι από αυτήν την συστηματοποιημένη σταχυολόγηση κι ανασύνθεση, προκύπτει μια σύνθετη ιστοριογραφία· ένας λόγος ενιαίος ο οποίος ξεπερνά τα όρια της κριτικής που στέκεται μόνο στη φιλοσοφία, τη θεολογία, την αρχιτεκτονική, την πολεοδομία, την τέχνη και τη λογοτεχνία. Θέματα με τα οποία, άλλωστε, είχε ήδη καταπιαστεί. Το εγχείρημα, όμως, της συναρμογής, πάνω σ' ένα ενιαίο ιστορικό νήμα, περιγραφών των Διεθνών εμπορικών Εκθέσεων, των οδοφραγμάτων των εξεγερμένων παριζιάνων, συνιστά ένα εγχείρημα συγκρότησης «μιας υλιστικής φιλοσοφίας της ιστορίας, κατασκευασμένη με τη μέγιστη συγκεκριμενοποίηση».⁷ Ταυτοχρόνως, όμως, αποτελεί κι ένα εγχείρημα με ξεκάθαρα δηλωμένες πολιτικές προθέσεις.

Όπως ίσως γίνεται σαφές μέχρις εδώ, το *Σχέδιο* δεν είναι ακριβώς ένα βιβλίο κι ακόμη περισσότερο δεν υπάρχει καν ένας και μόνον τρόπος να διαβαστεί. Κι αυτό διότι, σ' αυτήν την «πρωτο-ιστορία του 19ου» αιώνα συνυπάρχουν, τόσο τα αυτούσια ντοκουμέντα όσο και η ενδεχομενικότητα που τα χαρακτηρίζει. Μ' άλλα λόγια, αναδεικνύονται περισσότερο οι αιτιακές σχέσεις και η δυναμική τους, παρά διατυπώνεται κάποια μονοσήμαντη ιστορική άγνωση. «*Η "πρωτο-ιστορία του 19ου αιώνα" του Benjamin είναι μια απόπειρα να κατασκευαστούν ενδοϊστορικές εικόνες που αντιπαραθέτουν το αρχικό, ουτοπικό δυναμικό του νεωτερικού (όπου αρχαϊκά, μυθικά στοιχεία έχουν βρει μη μυθικό, ιστορικό περιεχόμενο) και στη βάρβαρη τωρινή πραγματικότητα. Στηρίζεται στο σοκ αυτών των αντιπαρατιθέμενων εικόνων για να επι-*

---

7. Όπως γράφει ο Α. Μπαλτάς στην εισαγωγή του βιβλίου της Buck-Morss, *Σ. Η διαλεκτική του βλέπειν. Ο Βάλτερ Μπένγιαμιν και το Σχέδιο Εργασίας περί Στοιών*, Π.Ε.Κ., Ηράκλειο, 2014, (σ. xi)

βάλει την επαναστατική αφύπνιση.»⁸ Εμβαθύνοντας, λοιπόν, στις αντιπαραθέσεις του *Σχεδίου*, είναι εφικτό να ερευνησει κανείς τις σχέσεις μεταξύ αστυκοποίησης, νεωτερικής μυθολογίας και ταξικού ανταγωνισμού. Κι ακόμη περισσότερο να δει το ένα ως παράγοντα ανάπτυξης του άλλου, ειδικά πάντα υπό το πρίσμα του ιστορικού υλισμού. Αν ο Benjamin παρουσιάζει το Παρίσι ως την πρωτεύουσα του 19ου αιώνα, είναι επειδή εκεί διενεργείται με τον πλέον παραγωγικό τρόπο η σύνθεση αντιμαχόμενων δυνάμεων: «Ο *Walter Benjamin* θεωρούσε το Παρίσι «πρωτεύουσα του 19ου αιώνα» και συνάμα «αθεράπευτα μοναδικό». Το Παρίσι ήταν για τον *Walter Benjamin* πρωτεύουσα του 19ου αιώνα χάρη στη σχέση πολιτικής και κουλτούρας. Εδώ οι ιδεολογικές συγκρούσεις έφτασαν στο αποκορύφωμά τους· ενώ οι επαναστατικές αναστατώσεις προκαλούσαν φόβο οπουδήποτε αλλού, στην εμπειρία ή στην μνήμη κάθε γενιάς Παριζιάνων έπαιζαν ενεργητικό ρόλο.»⁹

Τη δεκαετία του 1930, την περίοδο δηλαδή κατά την οποία γραφόταν το *Σχέδιο*, συνέβησαν τεκτονικές πολιτικές αλλαγές στις οποίες συγγραφείς όπως ο Benjamin και οι κοντινοί προς αυτόν άνθρωποι, θεώρησαν κρίσιμο να απαντήσουν. Και μάλιστα, όχι ως απλοί παρατηρητές αλλά ο καθένας ως ενεργά στρατευμένος θεωρητικός. Στα γραπτά του Benjamin, όπως π.χ. *Το έργο τέχνης την εποχή της δυνατότητας τεχνικής αναπαραγωγής του*, αυτό είναι πρόδηλο. Σε κείμενα όπως αυτό, ο συγγραφέας δεν είναι απομακρυσμένος, ούτε από τις εξελίξεις που περιγράφει, ούτε από τις μελλοντικές τους συνέπειες. Κι από αυτήν τη θέση απευθύνεται στους αναγνώστες του. Όσον αφορά το *Σχέδιο*, παρότι πρόκειται για τη μελέτη μιας προηγούμενης ιστορικής

---

8. Benjamin, W., Σαρλ Μπωνλαίρ. Ένας λυρικός στην ακμή του καπιταλισμού, Αλεξάνδρεια, Αθήνα, 2002, (σ. 307)

9. Sennett, R., *Η τυραννία της οικιότητας· Ο δημόσιος και ο Ιδιωτικός χώρος στον δυτικό πολιτισμό*, Νεφέλη, Αθήνα, 1999, (σ. 170)

περιόδου, είναι φανερό πως έχει γραφτεί έτσι ώστε «να παράσχει πολιτική αγωγή στη γενεά του ίδιου».¹⁰ Στο πλαίσιο αυτό, ο Benjamin δε διεκδικεί το ρόλο ενός ουδέτερου διαμετακομιστή της γνώσης· δεν είναι δηλαδή η αλήθεια των γεγονότων που μεταφέρει αυτή που θα έχει δραστικό χαρακτήρα, αλλά ο σκοπός κι ο τρόπος της μεσολάβησής τους.¹¹ Αυτό σε καμία περίπτωση δεν καθιστά τα κείμενά του μια σειρά από εύχρηστες συνταγές– κάθε άλλο. Όμως, αν υπάρχει μια οδός προς την αποκρυπτογράφησή τους αυτή περνά μέσα από τη συνειδητοποίηση της πολιτικής του σκοπιμότητας.¹² Η εξιστόρηση του Benjamin στοχεύει στην διάψευση των κυρίαρχης, αστικής αφήγησης περί ιστορίας όπως αυτή αναπτύχθηκε στα νεώτερα χρόνια. Στο πλαίσιο αυτό, επιχείρησε να αποδομήσει την αντίληψη που θέλει τον ιστορικό

---

10. Το *Passagen-Werk* είναι ένα διπλό κείμενο. Ενώ φαινομενικά αποτελούσε μια καταγραφή της πολιτιστικής ιστορίας του Παρισιού κατά το 19ο αιώνα, στην πραγματικότητα είχε στόχο να παράσχει πολιτική αγωγή στη γενεά του ίδιου του Μπένγιαμιν. Buck-Morss, S. *Η διαλεκτική του βλέπειν. Ο Βάλτερ Μπένγιαμιν και το Σχέδιο Εργασίας περί Στοιών*, Π.Ε.Κ., Ηράκλειο, 2014, (σ. 73)

11. Ο Μπένγιαμιν μάς καθιστά ενήμερους ότι η μετάδοση του πολιτισμού (ανώτερου ή κατώτερου), η οποία αποτελεί κεντρικό στοιχείο σε αυτό το εγχείρημα διάσωσης, είναι μια πολιτική πράξη ύψιστης σπουδαιότητας, όχι επειδή ο πολιτισμός διαθέτει αφ' εαυτού τη δύναμη να αλλάζει τα δεδομένα, αλλά διότι η ιστορική μνήμη επηρεάζει καθοριστικά τη συλλογική πολιτική βούληση για αλλαγή. Ό.π. (σ. xvii)

12. Κάθε προσπάθεια να αντιληφθεί κανείς το *Passagen-Werk* εντός αφηγηματικού πλαισίου οδηγεί αναγκαστικά σε αποτυχία. Τα αποσπάσματα βυθίζουν τον ερμηνευτή σε μια άβυσσο νοημάτων, απειλώντας τον με μια επιστημολογική απελπισία που ανταγωνίζεται τη μελαγχολία των αλληγοριστών του μπαρόκ. [...] ...εκείνο που διασώζει το υπό σχεδιασμόν έργο από την αυθαιρεσία είναι το πολιτικό ενδιαφέρον του Benjamin... Ό.π. (σ. 83).

χρόνο ως μια συνεχή πορεία προς το καλύτερο.¹³ Αντιθέτως, ο Benjamin παρουσιάζει την εμπειρία του χρόνου όπως ακριβώς και το αστυακό βίωμα· θρυμματισμένο, ασυνεχές, γεμάτο από πυκνώσεις κι αραιώσεις. Πράγμα το οποίο φαίνεται ν' ακολουθεί και στο ίδιο του γράψιμο. Καθώς γράφει για την πόλη -καθώς συνθέτει μια αρχαιολογία της μητρόπολης- η γραφή του δομείται ως πόλη.

Πέραν όμως των περιεχομένων και των νοηματικών συνδέσεων που αναδεικνύονται στο *Σχέδιο*, σημαντικό εργαλείο της πολεμικής του συγγραφέα αποτελεί, επίσης, ο τρόπος με τον οποίο είναι γραμμένο. Και, παρότι πρόκειται για έργο ανολοκλήρωτο μπορούμε, χάρη στα βιογραφικά στοιχεία και τη διαθέσιμη αλληλογραφία, να εξαγάγουμε συμπεράσματα χρήσιμα για την αποκωδικοποίησή του νοήματος που το διέπει αλλά και των προθέσεων με τις οποίες γράφτηκε. Δεν πρέπει να ξεχνάμε το ότι γράφτηκε σε μια περίοδο πυκνού ιστορικού χρόνου εντός του οποίου έλαβαν χώρα ριζικές ανακατατάξεις. Οι παραστατικές κι αναπαραστατικές τέχνες, η αρχιτεκτονική κι η φιλοσοφία, άμεσα συνδεδεμένες με την κοινωνική κίνηση -με τα επαναστατικά προτάγματα αλλά και τον διευρυνόμενο ολοκληρωτισμό που ήρθε ως απάντηση- σημείωσαν εκρηκτική εξέλιξη κατά τη διάρκεια του μεσοπολέμου. Στις ανακατατάξεις αυτές παλεύει ν' ανταποκριθεί κι ο Benjamin μέσα από το πολυσύνθετο έργο του. Δεν πρέπει, επίσης, να ξεχνάμε πως πρόκειται για μια προσωπικότητα μέσα από την οποία εκφράζονται διαφορετικά ρεύματα σκέψης. Όπως άλλωστε περιγράφει ο Habermas *«για την ιστορία της ζωής του*

---

13. ...ο Μπένγιαμιν επιχειρήσει να δομήσει έναν αντίλογο (counter-discourse) ανασκάπτοντας θαμμένες επιγραφές που φέρνουν στο φως την «πρόοδο» σαν φετιχοποίηση της νεωτερικής αντίληψης του χρόνου, η οποία είναι μια αέναη επανάληψη του «καινούργιου» ως «πάντοτε ίδιου». Ο γρίφος στον οποίο αυτή η χρονική αντίληψη εμφανίζεται είναι η μόδα. Ό.π. (σ. 86)

*Benjamin καθοριστική υπήρξε η συναστρία Scholem, Adorno και Brecht».*¹⁴ Και συνεχίζει επισημαίνοντας τον καθοριστικό ρόλο που έπαιξε στον τρόπο γραφής του η εγγύτητά του με τους σουρρεαλιστές. Καθώς φαίνεται, ο Benjamin βλέπει σ' αυτούς «ένα κίνημα που άντλησε την έμπνευσή του από την επιθυμία της αποκατάστασης, την απόφαση για εκ νέου συγκέντρωση ακριβώς των στοιχείων που ήρθαν πολύ νωρίς ή πολύ αργά, από την πρώτη αρχή και από την τελευταία αποδόμηση, στην επαναστατική πράξη και στην επαναστατική σκέψη. Η αναμνημόνευση των λησμονημένων αγώνων, η διάσωση των άκαιρων προσπαθειών, η αποκατάσταση των χαμένων ουτοπικών στιγμών του σοσιαλισμού δεν είναι μια στοχαστική πράξη των σουρρεαλιστών: υπηρετεί τους επαναστατικούς στοχασμούς και τις πρακτικές του παρόντος, εδώ και τώρα.»¹⁵

Αντίστοιχες ήταν και οι επιδιώξεις του ίδιου στο *Σχέδιο*. Στις δεσμίδες που το συναπαρτίζουν, ο Benjamin χρησιμοποιεί τα διαφορετικά παραδείγματα-θραύσματα της νεωτερικότητας, όχι ως προφανή τεκμήρια των συλλογισμών του, αλλά με τρόπο που να εμπλέκει τον αναγνώστη σε μια διαδικασία διερεύνησης. Τον εξαναγκάζει, δηλαδή, να ανασυνθέσει στο μυαλό του τις εικόνες έτσι ώστε να αποκρυπτογραφήσει το πολιτικό νόημα των σχολίων του. Στο πλαίσιο αυτό, η παρουσίαση της νεωτερικότητας ως ονειρικού κόσμου, έχει διττό ρόλο· από τη μια καταδεικνύει την επαναμάγευση που επέφερε ο βιομηχανικός πολιτισμός κι από

---

14. Benjamin, W., *Για το έργο τέχνης | Τρια δοκίμια*, Πλέθρον, Αθήνα 2013, (σ. 131).

15. Löwy, M., *Walter Benjamin: Προμήνυμα κινδύνου*, Πλέθρον, Αθήνα 2004, (σ. 72).

την άλλη δείχνει προς τη συλλογική αφύπνιση.¹⁶ Εκθέτοντας και δίνοντας φωνή στα θραύσματα της πραγματικότητας, ο Benjamin επιχειρεί να αντιστρέψει τον ιδεολογικό, ψευδαισθησιακό τους χαρακτήρα.¹⁷ Στα παραπάνω βλέπουμε την επιρροή του σουρρεαλισμού στον Benjamin. Βλέπουμε όμως, επίσης, τη δεδηλωμένη πρόθεση του στη χρήση της τεχνικής του μοντάζ με σκοπό τη σύνταξη του φιλοσοφικού του λόγου. Καθώς, αν η νεωτερική αντίληψη της ζωής επανεδραιωνόταν, μέσω του εξορθολογισμού, σε μυθολογικά θεμέλια, «η τεχνική του μοντάζ έχει “μια ξεχωριστή, ίσως και μοναδική καταλληλότητα” ως προοδευτική φόρμα, διότι “διασπά το πλαίσιο μέσα στο οποίο εισάγεται και έτσι “εξουδετερώνει την ψευδαισθηση”. Γι’ αυτό και σκόπευε να την αναδείξει σε κυρίαρχη κατασκευαστική αρχή για το *Passagen-Werk*.»¹⁸

Λαμβάνοντας υπόψιν τα παραπάνω, θεωρήσαμε το *Σχέδιο* ως έναν οδοδείκτη για τη διατύπωση ορισμένων προβληματισμών που αφορούν στην αστυκοποίηση. Έτσι, ακολουθήσαμε τη, διά των αντιπαραθέσεων, μέθοδο του Benjamin μέσω της οποίας αναδεικνύονται οι κοινωνικοί μηχανισμοί που αναπτύσσονται στο αστυακό πεδίο. Σκοπός μας είναι η ανάπτυξη ενός διαλεκτικού σχήματος όπου το μητροπολιτικό πλήθος και το αστυακό τοπίο αποτελούν, μαζί με την καπιταλιστική συνθήκη τις τρεις κορυφές

---

16. ...αντιμετωπίζει επισταμένως τον μαζικό πολιτισμό όχι απλώς ως πηγή της φαντασμαγορίας της ψευδούς συνείδησης, αλλά και ως αφετηρίας της συλλογικής δράσης για την υπέρβασή της. Buck-Morss, S. *Η διαλεκτική του βλέπειν. Ο Βάλτερ Μπένγιαμιν και το Σχέδιο Εργασίας περί Στοιών*, Π.Ε.Κ., Ηράκλειο, 2014 (σ. 391)

17. To express the modern, to give it voice, yet to subvert and resist its tendencies – these are Benjamin’s goals. Gilloch, G., *Myth & Metropolis – Walter Benjamin and the City*, Polity Press, Cambridge 1997, (σ. 183).

18. Buck-Morss, S. *Η διαλεκτική του βλέπειν. Ο Βάλτερ Μπένγιαμιν και το Σχέδιο Εργασίας περί Στοιών*, Π.Ε.Κ., Ηράκλειο, 2014, (σ. 103).

ενός τριγώνου. Όχι μια γραμμική μετατόπιση μεταξύ ενός πριν κι ενός μετά, ενός αιτίου κι ενός αιτιατού, ενός αντικειμένου κι ενός υποκειμένου, αλλά, μια ρευστή κι αμφίρροπη πορεία όπου το κάθε μέρος λειτουργεί ως παραγωγός, συστατικό στοιχείο και προϊόν του άλλου. Πρώτα απ' όλα, όμως, πρέπει να δούμε το πως οι δυτικές μητροπόλεις γίνονται πόλος έλξης μετακινούμενων πληθυσμών· παράγουν δηλαδή μια συνθήκη κίνησης σε διεθνές επίπεδο. Επίσης, σε δεύτερο χρόνο, το πως η κινητικότητα αυτή γίνεται μια διαρκής συνθήκη ύπαρξης στο εσωτερικό τους· με ποιον τρόπο, δηλαδή, οι δυτικές μητροπόλεις γεννάνε ένα πλήθος-εν-κινήσει. Και, τέλος, το πως οι μετασχηματισμοί του πλήθους αυτού συνιστούν ένα βασικό πολιτικό διακύβευμα στη νεωτερικότητα.

Οι αστυακοί μετασχηματισμοί στους οποίους αναφερόμαστε σχετίζονται με μια σειρά από αλληλοεξαρτώμενες ιστορικές μεταβολές. Η παρακμή του ancien régime, οι βιομηχανικές επαναστάσεις και η ανάπτυξη της αστικής και της εργατικής τάξης, αποτελούν αποτελούν όρους στους οποίους συμπυκνώνονται ιστορικές διαδικασίες, άμεσα συνδεδεμένες με την οικονομική και πολιτισμική πρωτοκαθεδρία των πόλεων. Αυτό, όμως, στο οποίο επικεντρώνουμε εδώ, είναι η, σε συνάρτηση με τα παραπάνω, δημιουργία σταθερών ροών πληθυσμού προς τις πόλεις και, εν συνεχεία, η κατάσταση του πληθους-εν-κινήσει ως συνθήκη ύπαρξης. Οι πληθυσμιακές αυτές ροές είναι συνεχείς από τον 17ο αιώνα μέχρι σήμερα και, όπως ευνοήθηκαν από επιστημονικές τομές, έτσι προκάλεσαν, με τη σειρά τους, άλλες. Όχι ως λογικό κι αναπόδραστο επόμενο μιας αντικειμενικής συνθήκης, αλλά μέσα από τις πολιτικές διαχείρισής της. Τα πλήθη τα οποία συρρέουν στα αστυακά κέντρα ήταν, ως επί το πλείστον, εκδιωγμένα από τη γη και τις κοινότητές τους. Αποστερημένα από το πολιτισμικό τους υπόβαθρο, τη σχέση τους με τη γη, τις τεχνικές, τους τρόπους και τις τελετουργίες τους. Ως εκ τούτου, στους νέους τόπους που θα κατοικήσουν ως ξένοι μεταξύ ξένων, θ' αναπτύξουν, όχι μόνο

νέους τρόπους αναπαραγωγής αλλά και νέες κουλτούρες.¹⁹

Παρότι η μετανάστευση παρουσιάζεται εν γένει ως ανάγκη των ίδιων των μεταναστών, στην πραγματικότητα, είναι η ανάπτυξη και οι συνθήκες διαβίωσης των ίδιων των αστυακών σχηματισμών που την προκαλεί. Κατά τον 17ο και 18ο αιώνα, τα μεγάλα αστυακά κέντρα, κι όχι μόνο τα βιομηχανικά, αποτέλεσαν πόλο έλξης και προκάλεσαν μια συνεχή ροή πληθυσμού προς αυτά.²⁰ Οι έρευνες δείχνουν ότι πόλεις όπως το Παρίσι και το Λονδίνο είχαν σταθερή και μεγάλη ανάγκη από ανθρώπινο δυναμικό. Πράγμα το οποίο οφειλόταν, σε μεγάλο βαθμό, στη βρεφική και παιδική θνησιμότητα. Όπως χαρακτηριστικά λέει ο δημογράφος Buffon, «το Λονδίνο χρειάζεται να συμπληρώσει (από τις επαρχίες) πάνω από το μισό των γεννήσεων του προκειμένου να διατηρηθεί ως έχει...».²¹ Οι μετανάστες φεύγουν από χωριά και μικρές πόλεις που απείχαν πενήντα ή και περισσότερα μίλια από τα μεγάλα αστυακά κέντρα. Πράγμα το οποίο σήμαινε, την εποχή εκείνη, ταξίδι δύο τουλάχιστον

---

19. Αυτή η δύσκολη προσαρμογή αφορούσε ως επί το πλείστον μηχανισμούς αποστέρησης της περιουσίας που κατέστρεφαν τις σχέσεις με τη γη και την τεχνική δεξιότητα ή τη δημιουργία νέων τύπων ανθρώπινης «φύσης» εγκλιματισμένων στις δοκιμασίες της χρονικής πειθαρχίας ή με οικονομίες που διέπονταν περισσότερο από το μισθό και λιγότερο από το προς εκτέλεση έργο. Σε αυτό το γενικό πλαίσιο αναπτύχθηκαν η πολιτική του σχηματισμού των τάξεων, οι απροκάλυπτες εξεγέρσεις και οι συνακόλουθες ταραχές, καθώς και η διασάλευση της τάξης λόγω του κτητικού ατομικισμού της εγκληματικότητας. Palmer, B. D., *Κουλτούρες της νύχτας*, Σαββάλας, Αθήνα 2006, (σ. 323)

20. Στην πραγματικότητα, η μεγαλύτερη πληθυσμιακή αύξηση έλαβε χώρα σε πόλεις με ελάχιστες βιομηχανίες ευρείας κλίμακας πραγματοποιήθηκε στις πρωτεύουσες. Sennett, R., *Η τυραννία της οικιότητας· Ο δημόσιος και ο ιδιωτικός χώρος στον δυτικό πολιτισμό*, Νεφέλη, Αθήνα, 1999, (σ. 171)

21. Ό.π. (σ. 75).

στον ημερών.²² Πρόκειται, ως επί το πλείστον, για νεαρούς άντρες οι οποίοι, αποχωρισμένοι από την οικογένεια και το παρελθόν τους, φαίνονται απροσδιόριστοι στους προηγούμενους κατοίκους και χαρακτηρίζονται ως παρείσακτοι. Μοιραία, λοιπόν, καθώς θα επιχειρούν να ενταχθούν στους υπάρχοντες κοινωνικούς και αστυακούς ιστούς, θα συγκροτήσουν την εικόνα μιας «ετερόκλητης μάζας».

Η εγκατάστασή και η ένταξη των νεοαφιχθέντων δεν έγινε, βέβαια, βάσει κάποιου σχεδίου. Αντιθέτως, τέτοιοι σχεδιασμοί προέκυψαν μόνο έπειτα από χρόνιες τριβές, όταν έγινε σαφές πως ο αστυακός χώρος εμφάνιζε μια σειρά παθολογιών ως προς τους σκοπούς της κεντρικής εξουσίας.²³ Αρχικά, το πλήθος κι οι δραστηριότητές του επικάθονται στα υπάρχοντα ήθη και στις υπάρχουσες υποδομές. Η αρχική, ποσοτική μεταβολή εξελίσσεται, συν των χρόνων, σε ποιοτική μετάλλαξη.²⁴ Η συγκέντρωση του πλήθους, έμελλε να προκαλέσει μετατοπίσεις στην εννόηση και το σχεδιασμό των δημόσιων και των ιδιωτικών χώρων. Καθώς η πόλη γίνεται «το περιβάλλον όπου είναι πιθανόν να συναντηθούν

---

22. Ό.π. (σ. 76).

23. Ο αστεικός χώρος έχει τους δικούς του κινδύνους: την αρρώστια, όπως τις επιδημίες χολέρας στην Ευρώπη από το 1830 ως το 1880 περίπου· και την επανάσταση, όπως τη σειρά αστικών εξεγέρσεων που ταρακούνησαν όλη την Ευρώπη κατά την ίδια περίοδο. Αυτά τα χωρικά προβλήματα, που ίσως δεν ήταν καινούρια, απέκτησαν μια νέα σημασία. Φουκώ, Μ., *Εξουσία, γνώση και ηθική*, Ύψιλον, Αθήνα 1987, (σ. 55).

24. Οι πληθυσμιακές αυξήσεις συνήθως υποθάλλπτουν την αναδιοργάνωση της όλης οικολογίας μιας πόλης· θα πρέπει να φανταστούμε τις πόλεις σαν κρυστάλλους οι οποίοι αναπλάθουν τη δομή τους κάθε φορά που εισάγεται κάποιο καινούριο υλικό σ' αυτήν. Sennett, R., *Η τυραννία της οικιότητας· Ο δημόσιος και ο ιδιωτικός χώρος στον δυτικό πολιτισμό*, Νεφέλη, Αθήνα, 1999, (σ. 78).

ξένοι»²⁵, η ανάμειξη αυτή γίνεται, εκ των πραγμάτων μια μήτρα κουλτούρας και πολιτικής. Το πλήθος που παράγει και παράγεται απ' αυτό το περιβάλλον δεν είναι απλώς το άθροισμα μιας «ετερόκλητης μάζας» αλλά μια δυναμική συνθήκη. Συνιστά έναν τρόπο ύπαρξης με αμφίρροπη δυναμική.²⁶ Ως εκ τούτου, η διαχείριση, αυτών των «συναντήσεων μεταξύ ξένων» αποτέλεσε, έκτοτε, πολιτικό ζήτημα το οποίο εκφραστήκε μέσα από τον πολεοδομικό και αρχιτεκτονικό σχεδιασμό.

Καθώς, λοιπόν, οι μετακινούμενοι πληθυσμοί έρχονται κι επικάθονται στην μεσαιωνική πόλη αλλάζουν οι ισορροπίες της αστυακής οικολογίας. Και εκεί είναι που συγκροτείται το πλήθος ως τρόπος ύπαρξης· σ' ένα περιβάλλον, εκ των πραγμάτων, ρευστό όπου αναπτύσσονται άτυποι τρόποι κατοίκησης και συνύπαρξης. Σε κατοικίες πρόχειρες που συναποτελούσαν μικρούς οικισμούς. Σε κατοικίες και πανδοχεία που πλημμυρίζουν και επεκτείνονται εις βάρος προϋπάρχοντων πλατειών. Στις παρυφές των ανοικτών αγορών, στους δρόμους και τους δημόσιους χώρους. Εκεί αναπτύχθηκαν τρόποι αναπαραγωγής οι οποίοι ήταν συνυφασμένοι με το γεγονός της πρόσμειξης, όχι μόνο των κοινωνικών τάξεων αλλά και των επιμέρους λειτουργιών. Τρόποι αναπαραγωγής στηριγμένοι ακριβώς στην συναρμογή διαφορετικών επαγγελματιών

---

25. Ό.π. (σ. 72).

26. Για τον Spinoza, η *multitudo* εκφράζει μια πολλαπλότητα που εμμένει ως τέτοια στη δημόσια σκηνή, στη συλλογική δράση, στη φροντίδα για τις κοινές υποθέσεις, χωρίς να συγκλίνει σε Ένα, χωρίς να εξατμίζεται σε μια κεντρομόλο κίνηση. Το πλήθος είναι η μορφή της κοινωνικής και πολιτικής ύπαρξης των πολλών ως πολλών: μορφή διαρκής, όχι επεισοδιακή ή ενδιάμεση. Για τον Spinoza, η *multitudo* είναι η ακρογωνιαία λίθος των πολιτικών ελευθεριών. Virno, P., *Γραμματική του πλήθους*, Αλεξάνδρεια & Οδυσσέας, Αθήνα 2007 (σ. 12).

και δραστηριοτήτων που συνέβαιναν στους ίδιους χώρους.²⁷ Κάτι το οποίο αποτέλεσε πρόκληση για τον αστυακό σχεδιασμό ήδη τον 18ο αιώνα.

Σα να επρόκειτο για το αποτέλεσμα ενός παραπλανητικού αντι-κατοπτρισμού, η μεν μαζική παραγωγή υλικών αγαθών παρουσιάστηκε ως σημάδι προόδου ενώ, αντιθέτως, η μαζική συσσώρευση πληθυσμού εξεικόνισε, ευθύς εξαρχής, τη βιολογική και ηθική παρακμή. Παρότι, από κάθε άποψη, το ένα αποτελεί τη δι-αρκή συνθήκη ύπαρξης του άλλου. Η παραπλάνηση αυτή, όπως ελπίζουμε να δείξουμε παρακάτω, κάθε άλλο παρά ακούσια έχει υπάρξει. Στις σελίδες του Σχεδίου, ο Benjamin καταδεικνύει τους τρόπους και τα αποτελέσματα της επαναμάγευσης του κόσμου που επέφεραν και κατοχύρωσαν τις αστικές σχέσεις κυριαρχίας. Σε ότι αφορά στην περιγραφή των συνθηκών ζωής των μαζών οι οποίες παρήγαγαν όλον αυτόν τον πλούτο, αξεπέραστη είναι ακόμα και σήμερα η δουλειά του F. Engels, ο οποίος, στα εικοσιτέσσερα του χρόνια, πριν ακόμα κι από τη γνωριμία του με τον K. Marx, συνέγραψε το βιβλό *Η κατάσταση της εργατικής τάξης στην Αγγλία*. Αποφεύγοντας την παγίδα της δαιμονοποίησης της ζωής στην πόλη, όπως επίσης και την ονειρική εξεικόνιση μιας ουτοπί-ας, εμβάθυνε στην κριτική ανάλυση της αστυακής συνθήκης υπό το πρίσμα του ταξικού ανταγωνισμού. Μιλώντας, λοιπόν, για τις ραγδαίες αλλαγές που συνέβαιναν σε πόλεις όπως το Λονδίνο και το Μάντσεστερ, περιέγραψε γλαφυρά, τόσο το επιβλητικό αστυ-ακό τοπίο, όσο και τις αλλαγές στις οποίες υπόκεινται τα ίδια τα πλήθη καθώς υπάγονται στη βιομηχανική παραγωγική διαδικα-σία.

---

27. Η κοινωνία για τον Simmel δεν νοείται ως κάτι αυστηρά δομημένο, αλλά μάλλον ως μια διαρκής διαδικασία εκκοινωνισμού (Vergesellschaftung) όπου τα άτομα αναπαράγουν δομές μέσα από μια κίνηση «αλληλεπίδρασης» Simmel, G., *Περιπλάνηση στη Νεωτερικότητα*, Αλεξάνδρεια, Αθήνα 2004 (σ. 32)

Αυτό που περιγράφει, ο Engels, είναι η «αλλαγή της ανθρώπινης φύσης» όπως αυτή συμβαίνει σε συνάρτηση με τους μετασχηματισμούς του αστυακού, περιβάλλοντος.²⁸ Από τις πρώτες σελίδες του βιβλίου ο αναγνώστης μεταφέρεται νοητά στο βιομηχανικό τοπίο και θαμπώνεται από τα μεγαλειώδη και τρομακτικά αποτελέσματα της τεχνολογικής εξέλιξης και της μαζικής συσσώρευσης πληθυσμού. Το Λονδίνο φαντάζει σα μια γιγαντιαία και δαιδαλώδη μηχανή της οποίας οι κάτοικοι – χειριστές περιφέρονται αδιάκοπα στα σκοτεινά της μέρη. Στην εικόνα που φτιάχνει ο αναγνώστης, μάλιστα, η ύπαρξη των ανθρώπων απλώς συναγεται από τα συμφραζόμενα. Σ' αυτήν τη διπλή, ταυτόχρονη περιγραφή τοπίου και ανθρώπων έγκειται η ιδιαίτερη, εργαλειακή αξία του κειμένου. Οι εργάτες, οι οποίοι παράγουν προφανώς όλον αυτόν τον πλούτο παράγουν, εντέλει και τον εαυτό τους. Η ένταξή τους στην παραγωγική διαδικασία τους έχει μεταμορφώσει.²⁹ Έχει,

---

28. ...ολόκληρη η ιστορία δεν είναι παρά μια συνεχής αλλαγή της ανθρώπινης φύσης. Μαρξ, Κ. & Ένγκελς, Φ., *Βασικές σελίδες για την κοινωνία και το σοσιαλισμό*, Αιχμή, Αθήνα, (σ. 42).

29. «Δεν γνωρίζω τίποτα το περισσότερο επιβλητικό από το θέαμα που προσφέρει ο Τάμεσης, όταν κανείς αναπλέει το ποτάμι από τη θάλασσα μέχρι τη γέφυρα του Λονδίνου... Όλα αυτά είναι τόσο μεγαλειώδη, τόσο πελώρια, ώστε μένει κανείς σασιτισμένος και εμβρόντητος από το μεγαλείο της Αγγλίας, πριν ακόμα πατήσει το πόδι του στο έδαφός της.» Η συγκεντροποίηση έχει εκατονταπλασιάσει την ισχύ αυτών των εκατομμυρίων ανθρώπων· έχει πολλαπλασιάσει την αποτελεσματικότητα των μέσων τους. Αντιστάθμισμα σ' αυτόν τον τεράστιο κοινωνικό πλούτο, που πραγματοποιείται κάτω από την οικονομική και πολιτική αιγίδα της αγγλικής αστικής τάξης, είναι οι θυσίες. Οι λονδρέζοι «υποχρέωθηκαν να θυσιάσουν το καλύτερο κομμάτι της ανθρωπιάς τους για να φέρουν σε πέρας τα θαύματα του πολιτισμού που ξεχειλίζουν την πόλη». Δυνάμεις που κοιμόντουσαν μέσα τους έχουν καταπνιγεί, για να μπορέσουν «μόνο μερικές από αυτές να αναπτυχθούν» πολλαπλασιαζόμενες από την ένωση με τις δυνάμεις των άλλων. Λεφέβρ, Α., *Μαρξισμός και Πόλη*, Οδυσσεάς, Αθήνα, 1983, (σ. 13)

μεν, αποδυναμώνει ορισμένες από τις δυνατότητες τους αλλά, την ίδια στιγμή έχει οξύνει άλλες.³⁰ Παρότι, λοιπόν, δίνεται έμφαση στον αποπνικτικό χαρακτήρα της βιομηχανικής εργασίας και της ανθυγιεινής ζωής, εντούτοις γίνεται σαφές πως την ίδια στιγμή που ορισμένες δυνάμεις ακυρώνονται, άλλες αναπτύσσονται. Τα σωματικά και πνευματικά χαρακτηριστικά του ανθρώπου της πόλης έχουν προκύψει από τη λειτουργική του συνάθροιση με αυτήν. Όπως ο τεχνίτης μεταλλάσσεται μέσα από την χρήση των εργαλείων του, έτσι κι ο κάτοικος-χειριστής της πόλης μεταλλάσσεται μαζί της. Όπως, λοιπόν, παράγουν αυτό το τρομακτικό τοπίο, έτσι κι αυτό παράγει και αυτούς.

Το βιβλίο του Engels συνιστά μια εγκάρσια τομή του καπιταλισμού, της πόλης και της κοινωνίας. Περιγράφει, λοιπόν, την πολλαπλασιαστική δύναμη της βιομηχανίας, την τεχνολογική εξέλιξη και την εκμετάλλευση της εργασίας ως ένα παραγωγικό σύστημα. Οι συνθήκες κάτω από τις οποίες όλη η πνευματική και σωματική δύναμη των προλετάρων διοχετεύεται στην παραγωγική διαδικασία συσχετίζονται με την κατανομή του παραγόμενου πλούτου. Το τοπίο που σχηματίζουν οι πρόχειρες και κακοφτιαγμένες κατοικίες που στεγάζουν το βιομηχανικό προλεταριάτο, δεν είναι απλώς κάτι το ανθυγιεινό αλλά ένας κερδοφόρος οικονομικός κύκλος. Καθώς εκεί, το συνωστισμένο πλήθος, αποστερημένο από άλλους τρόπους αναπαραγωγής εξαρτάται από την αγορά που ελέγχουν κατά το μάλλον ή ήττον οι ίδιοι οι βιομήχανοι. Καθότι πλέον η ταξική διάκριση γίνεται όλο και πιο εμφανής, τόσο στους ανθρώπους, όσο και στις γειτονιές, οι μεν ταυτίζονται με το δε. Παρότι, όμως, η κατάσταση των εργατικών γειτονιών προκύπτει ως αποτέλεσμα των μεθόδων μεγιστοποίησης της κερδοφορίας, η ηθική κατηγορία η οποία ακολουθεί τις φτωχογειτονιές, στιγματί-

---

30. Ο Marx αναφερόμενος στην εργασία των μαστόρων και ειρωνεύμενος τον Proudhon, γράφει: «αυτό που δεν μπορεί να καταλάβει ο Proudhon, είναι πως αυτό που παράγει ο μάστορας είναι το χέρι του μάστορα».

ζει τους κατοίκους τους.

Παρότι η λογική του Engels διαπερνά το έργο του Benjamin, η περιγραφή του της πόλης του Παρισιού, δεν είναι εξίσου μελανή – τουλάχιστον όχι στην επιφάνειά της. Βέβαια, ο Benjamin αναφέρεται περισσότερο στον τριτογενή τομέα παρά στην κατοικία και τον δευτερογενή. Επίσης, περιγράφει το θετικό χαρακτήρα των εξουσιών· τους τρόπους με τους οποίους το πλήθος εμπλέκεται ενεργά στις νέες τελετουργίες και τους πολιτιστικούς θεσμούς που αναπτύσσονται στις πόλεις. Είτε πρόκειται για τις εμπορικές στοές και τις Διεθνείς Εκθέσεις, είτε για τους φορείς της κουλτούρας· τις εφημερίδες και τη λογοτεχνία. Τους τρόπους, εν ολίγοις, με τους οποίους δημιουργείται και αναπαράγεται η αστική ιδεολογία και ηγεμονία. Άλλοτε καταστέλλοντας κι άλλοτε αντλώντας από τις δημιουργικές δυνάμεις του πλήθους ως τέτοιου. Παρόλ' αυτά, η εικόνα της μεταμόρφωσης του Παρισιού είναι επίσης αποκαλυπτική την ίδια περίοδο. Πολλώ μάλλον δε, καθότι πρόκειται –όπως θα δούμε και παρακάτω- για την επαναστατική πρωτεύουσα της Ευρώπης.

Η πληθυσμιακή αύξηση η οποία έλαβε χώρα στη γαλλική πρωτεύουσα επρόκειτο ν' αλλάξει ριζικά την αστυακή του οικολογία. Στο μεσαιωνικό δομημένο περιβάλλον, το οποίο όλο και πυκώνει, αυξάνονται οι ίδιες οικονομικές δραστηριότητες.³¹ Παρόλ' αυτά, οι οργανωμένες πολεοδομικές παρεμβάσεις θα ξεκινήσουν με την ανακήρυξη της 2ης Αυτοκρατορίας, τη δεκαετία του 1860. Μόνο τότε τα συμφέροντα των επιχειρηματιών θα αποκτήσουν

---

31. Εν μέρει, η οικονομία των πρωτευουσών του 19ου αιώνα μεγιστοποίησε αυτό που υπήρχε στην πόλη του ancien régime. Εμπόριο, διαχείριση των οικονομικών και γραφειοκρατία παρέμειναν οι βασικές δραστηριότητες των πρωτευουσών. Sennett, R., *Η τυραννία της οικιότητας· Ο δημόσιος και ο ιδιωτικός χώρος στον δυτικό πολιτισμό*, Νεφέλη, Αθήνα, 1999, (σ. 171).

έναν αδιαμβισβήτητο διαχειριστή στο πρόσωπο του βαρόνου Haussmann. Μέχρι τότε, όμως, το αστυακό ανάγλυφο προκύπτει περισσότερο από τους τρόπους του πλήθους παρά από την αστική μέριμνα. «Για να κατανοήσουμε την εμπειρία της πληθυσμιακής αύξησης στο εσωτερικό του Παρισιού κατά το πρώτο ήμισυ του 19ου αιώνα, θα έπρεπε να φανταστούμε ένα κιβώτιο γεμάτο με γυαλικά· όλο και περισσότερα γυαλικά στοιβάζονται μέσα στο κιβώτιο, τα γυαλικά αρχίζουν να σπάνε με την πίεση, όμως οι πλευρές του κιβωτίου αντέχουν. Από το 1850 και μετά, τίποτα πλέον δεν μπορεί να προστεθεί· το κιβώτιο δεν διαλύεται, αλλά ανακατασκευάζεται εξ' ολοκλήρου πιο ευρύχωρο αλλά εξίσου ανελαστικό.»³² Αυτό ακριβώς είναι, όμως, το αστυακό τοπίο με το οποίο πολλοί παριζιάνοι έχουν αναπτύξει ένα αίσθημα οικειότητας. Με την ταξική πρόσμειξη, τις εντάσεις και την πολυπλοκότητα του.³³ Μ' αυτά ακριβώς τα ποιοτικά χαρακτηριστικά του χώρου, όπως συμβαίνει μεταξύ των κατοίκων του, έχουν συνδεθεί, έχουν συστήσει τις ζωές τους κι έχουν συγκροτήσει την αυτοσυνείδησή τους ως κάτοικοι της γαλλικής μητρόπολης. Σ' αυτήν τη συνθήκη έχουν αναπτύξει τη δημιουργικότητα, τα πάθη και την κοινωνικότητά τους. Κι αυτό ακριβώς το οικείο περιβάλλον, το τόσο «παράλογο» κι ανθυγιεινό, θα υπερασπιστούν ενάντια στα ισοπεδωτικά έργα του Haussmann.

Η διαπάλη μεταξύ των κρατικών σχεδιασμών και του πλήθους το οποίο υπερασπίζεται το οικείο του περιβάλλον δεν τελειώνει, παρόλ' αυτά, με την εκάστοτε ανάπλαση. Μετά από κάθε ανάπλαση λαμβάνει χώρα η ανασύνθεση του πλήθους η οποία διαβρώνει τη νόρμα του πολεοδομικού σχεδιασμού. Αυτό που δείχνει η ιστο-

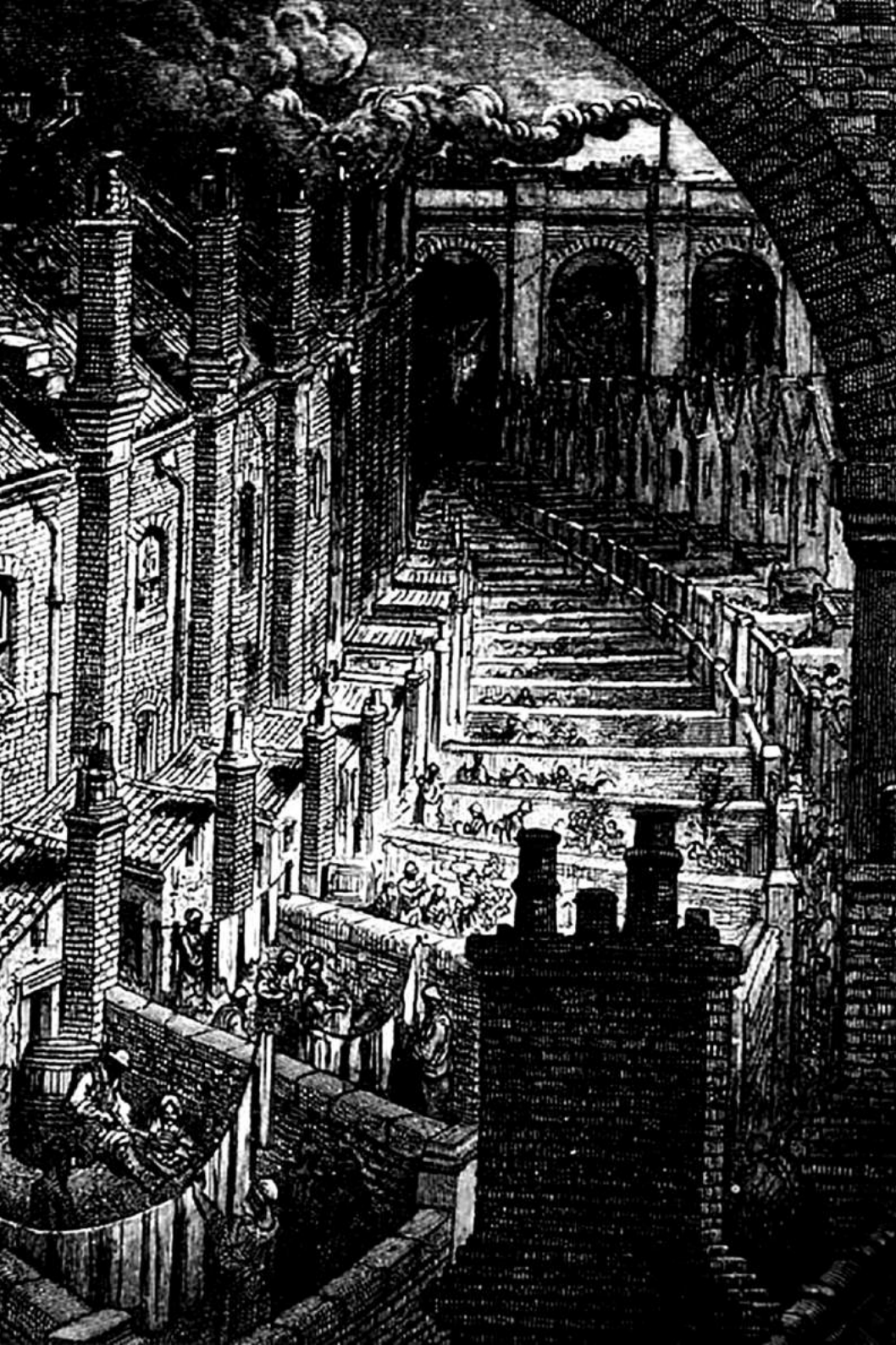
---

32. Ό.π. (σ. 175)

33. Έχει υπολογιστεί πως λόγω των ελικοειδών στενών δρόμων του Παρισιού στις αρχές του 19ου αιώνα, μια διαδρομή με τα πόδια που σήμερα θα έπαιρνε δεκαπέντε λεπτά, εκείνη την εποχή απαιτούσε μιαμιση ώρα. Ό.π. (σ. 187).

ρία πόλεων όπως το Παρίσι, όπου υπάρχει μια συνέχεια ο πολυε-
δομικός σχεδιασμός προκύπτει μέσα από μακρόπνους κρατικούς
σχεδιασμούς, είναι πως ο δημόσιος χώρος συνιστά ένα διαρκές
διακύβευμα. Τη μάχη που έδωσαν οι παριζιάνοι υπερασπιζόμε-
νοι τη μεσαιωνική τους πόλη ενάντια στους σχεδιασμούς του
Hausmann, διαδέχτηκε η επανοικειοποίηση. Με το πέρασμα του
χρόνου, οι ίδιες δυνάμεις που διαμελίστηκαν κι εξοβελίστηκαν
από τις κρατικές παρεμβάσεις, διεκδίκησαν ξανά το νέο πεδίο.
Και, παρότι τα υποκείμενα που κατοίκησαν τις αναπλασμένες γει-
τονιές δεν ήταν τα ίδια με τα προϋπάρχοντα και οι δραστηριότη-
τες που αναπτύχθηκαν εκεί δεν ήταν οι ίδιες, μια πανομοιότυπη
διαδικασία ξεκίνησε από την αρχή. Αν, δηλαδή, οι αναπλάσεις
αποσκοπούν στην κανονικοποίηση της ζωής των κατοίκων, στην
οριοθέτηση της κυκλοφορίας τους, στην επιβολή συμπεριφορών,
από τη χρήση και το βίωμα του χώρου προκύπτουν άλλες πρα-
κτικές. Πρακτικές, άλλοτε συμπληρωματικές στις προβλεπόμενες
κι άλλοτε αντιθετικές μ' αυτές. Πρακτικές μέσα από τις οποίες το
αστυακό πεδίο γίνεται αντικείμενο επανοικειοποίησης, τόσο ως
χρήση, όσο και ως εικόνα. Μια εικόνα – παλίμψηστο πάνω στο
οποίο εγγράφονται διαφορετικές αφηγήσεις

Η ανάδυση της αστικής δημοσιότητας, διαδικασία πολύμορφη και μακρόχρονη, αποτελεί δομικό χαρακτηριστικό της αστικής κυριαρχίας και ηγεμονίας. Αποτελεί επίσης, ως τέτοιο, δομικό χαρακτηριστικό της νεωτερικότητας καθώς αποτελεί καταλυτικό στοιχείο του περάσματος από τη φεουδαρχία στον καπιταλισμό. *«Ο Λουδοβίκος ΙΔ΄ δημιούργησε το Παλάτι των Βερσαλλιών προκειμένου να δείξει το μεγαλείο του Γαλλικού κράτους και του Βασιλιά του, κυριαρχώντας πάνω στις αισθήσεις των επισκεπτών του. Ο Habermas ταύτισε την “αναπαραστατική κουλτούρα” ως αντίστοιχη του φεουδαρχικού σταδίου της ανάπτυξης σύμφωνα με την Μαρξιστική θεωρία, και ισχυρίστηκε ότι η έλευση του καπιταλιστικού σταδίου ανάπτυξης χαρακτηρίστηκε από την εμφάνιση της Öffentlichkeit (της δημόσιας σφαιράς).»³⁴*

Παράλληλα, και σε συνάρτηση με την οικονομική εκδίπλωση της αστικής τάξης, αναπτύσσονται οι τρόποι και οι λόγοι της. Άλλοτε διαδέχεται μορφές και δομές της παλιάς αριστοκρατίας κι άλλοτε συγκροτώντας νέες, συστήνει ένα καινούριο πολιτικό παράδειγμα μέσα από το οποίο, αφενός μεν επικρατεί επί της παλιάς αριστοκρατίας, αφετέρου δε απευθύνεται στις μάζες ενεργοποιώντας τις δυνάμεις τους, προς ίδιον όφελος. Σε αντίθεση με τους

---

34. Ό.π.

προηγούμενους κανόνες παραγωγής και κυκλοφορίας λόγου, «η αστική δημοσιότητα στηρίζεται αποκλειστικά στην αρχή της γενικής πρόσβασης».³⁵ Πλέον, οι χώροι όπου εκφέρονταν κι ανταλλάσσονταν απόψεις, αρχικώς για πολιτιστικά κι έπειτα για πολιτικά ζητήματα, συγκροτούν ένα όλο και μεγαλύτερο κοινό στο οποίο μπορούσε θεωρητικά να συμμετέχει, όχι μόνο όποιος είχε αριστοκρατική καταγωγή αλλά μόρφωση και ιδιοκτησία. Πράγμα το οποίο, αφήνε εκ των πραγμάτων απ' έξω τα κατώτερα στρώματα.³⁶ Παρόλ' αυτά, πρόκειται για μια ριζοσπαστική εξέλιξη. Πλέον, η αναφορά στον ορθό λόγο κι όχι στη βούληση του ηγεμόνα, ή του θεού, αποτελούσε το κριτήριο κάθε διαβούλευσης. Και η συγκρότηση μιας δημόσιας σφαίρας ήταν το μέσο και η εξασφάλιση αυτής της αλλαγής. Αυτή ήταν που θα ενεργούσε ελεγκτικά ως προς την κρατική εξουσία.³⁷ Ο επαναστατικός χαρακτήρας της δημοσιότητας αναμόρφωσε τον κόσμο που ζούμε μετασχηματίζοντας άρδην τη δομή των εξουσιών και τους τρόπος διεξαγωγής κάθε κοινωνικού ανταγωνισμού. Δεν εξάλειψε – αναδιαμόρφωσε

---

35. Habermass, J., *Αλλαγή δομής της δημοσιότητας*, Νήσος, Αθήνα, 1997, (σ. 151).

36. ...η σχολική μόρφωση ήταν τότε μάλλον συνέπεια παρά προϋπόθεση μιας κοινωνική θέσης, η οποία με τη σειρά της καθοριζόταν κυρίως από τίτλους ιδιοκτησίας. Οι τάξεις των μορφωμένων ήταν οι τάξεις των κατεχόντων. Ό.π. (σ. 152)

37. Στο έργο του *Αλλαγή δομής της δημοσιότητας*, ο Habermas ανέπτυξε την θεμελιώδη έννοια της "δημόσιας σφαίρας", που αναδύθηκε στην Ευρώπη τον 18ο αιώνα ως χώρος κριτικής συζήτησης, ανοιχτός σε όλους, όπου οι ιδιώτες-πολίτες συγκροτούσαν ένα κοινό του οποίου η "δημόσια λογική" θα ενεργούσε ως ένας έλεγχος για την κρατική εξουσία. Sennett, R., *Η τυραννία της οικιότητας· Ο δημόσιος και ο Ιδιωτικός χώρος στον δυτικό πολιτισμό*, εκδ. Νεφέλη, Αθήνα, 1999.

την άσκηση της κυριαρχίας.³⁸

Στην εποχή της φεουδαρχίας, η κρατική εξουσία ως μηχανισμοί κι ως θέαμα εντοπίζονται στο παλάτι και την Αυλή. Στην Γαλλία, το παλάτι των Βερσαλλιών συνιστά τη μήτρα και το σύμβολο της εξουσίας. Οι σχέσεις της πόλης και των υπηκόων με την κεντρική εξουσία είναι περιορισμένη. Η αναπαραστατική επιτέλεση της εξουσίας έχει ένα συγκεκριμένο κοινό - την Αυλή - και αγνοεί την πόλη. Η συνθήκη αυτή αλλάζει από τον 17ο αιώνα. Η πόλη γίνεται το διοικητικό, πολιτικό και πολιτιστικό κέντρο. *«Μόνο με την ανάληψη της αντιβασιλείας από τον Φίλιππο της Ορλεάνης, ο οποίος μετέφερε την έδρα από τις Βερσαλίες στο Παρίσι, έχασε η Αυλή την κεντρική της θέση στη δημοσιότητα, ακόμη και τη θέση της ως δημοσιότητα. Καθώς η “πόλη” αναλαμβάνει τις πολιτιστικές λειτουργίες της Αυλής, δεν αλλάζει μόνο ο φορέας της δημοσιότητας, αλλά και η ίδια. [...] Το μεγαλοπρεπές τελετουργικό υποχωρεί μπροστά στην αστική δημοσιότητα.»*³⁹ Η πρωτοκαθεδρία της αστικής τάξης συναρτάται με τη δημιουργία θεσμών και τόπων συνάντησης όπου ζητήματα πολιτικής και πολιτισμού τίθεντο σε δημόσια διαβούλευση. Όχι μόνον ενδυναμώνεται ο μεσολαβητικός ρόλος της δημόσιας σφαίρας αλλά, ταυτοχρόνως, διευρύνεται και το κοινό που καθορίζεται από αυτήν. Πράγμα το οποίο σημαίνει πως η αστική τάξη δεν έχει μόνο υποσκελίσει την παλιά αρι-

---

38. ...η ανεπτυγμένη αστική δημοσιότητα συνδέεται στενά με ένα πολύπλοκο συσχετισμό κοινωνικών προϋποθέσεων, που σύντομα άρχισαν να υφίστανται συχνές και βαθιές μεταβολές· με αυτήν την αλλαγή εμφανίζεται η αντίφαση της θεσμοθετημένης στο αστικό κράτος δικαίου δημοσιότητας: με τη βοήθεια της βασικής της αρχής, η οποία σύμφωνα με την ίδια της την ιδέα είναι αντίθετη προς κάθε κυριαρχία, είχε θεμελιωθεί ένα πολιτικό σύστημα που η κοινωνική του βάση παρά ταύτα δεν κάνει περιττή την κυριαρχία. Habermass, J., *Αλλαγή δομής της δημοσιότητας*, Νήσος, Αθήνα, 1997, (σ. 155)

39. Ό.π. (σ. 88).

στοκρατία, έχει, επίσης, προσαρτήσει και το προλεταριάτιο. Δεν πρόκειται απλώς για μια ποσοτική μεταβολή αλλά, κυρίως για μια σειρά ποιοτικών μετασχηματισμών της επιτέλεσης των εξουσιών. Τα σύμβολα του νέου καθεστώτος είναι οι φάροι της δημόσιας σφαίρας· το θέατρο, η όπερα, τα σαλόνια, τα καφενεία, οι λέσχες, οι εκθέσεις τέχνης...⁴⁰

Αν η δημόσια διαβούλευση συμβαίνει, αρχικώς, σε λίγα μόνο σημεία της πόλης, γρήγορα θα πολλαπλασιάσει τους χώρους της και θ' αποτελέσει παράγοντα μετασχηματισμού της. Καθώς τα υποκείμενά που τη διεξάγουν αναδεικνύονται στους πολιτικούς πρωταγωνιστές της αναδυόμενης αστικής τάξης και, καθώς στη μήτρα αυτή γεννιούνται οι επόμενες κυρίαρχες ιδέες, η εμφάνισή της δεν μπορεί παρά να είναι όλο και πιο εμφατική. Και, στο πλαίσιο του ταξικού ανταγωνισμού, να διεκδικεί όλο και περισσότερο το χώρο και το φως της πόλης. Καθώς, λοιπόν, η πολιτική λειτουργία και τελετουργία μεταφέρεται από την αυλή στην πόλη, αυτές οι μήτρες της δημόσιας σφαίρας γίνονται τα νέα τοπόσημα εντός του δαιδαλώδους αστυακού ιστού. Είναι σημαντικό όμως, εδώ, να παρατηρήσουμε πως η πόλη -ό τόπος όπου λαμβάνει χώρα η ανάδυση της αστικής δημοσιότητας- συνιστούσε ήδη τον τόπο κατοικίας, συνάντησης και δράσης ενός πολυπληθούς στρώματος πληβείων το οποίο είχε φτιάξει ήδη τρόπους αναπαραγωγής. Είναι, συνεπώς, εύλογη η θεώρηση κάθε μορφής αστυκοποίησης ως

---

40. Η υπεροχή της «πόλης» σταθεροποιείται μέσω εκείνων των νέων θεσμών που, παρά τις διαφορές μεταξύ Αγγλίας και Γαλλίας, είχαν τις ίδιες κοινωνικές λειτουργίες: τα καφενεία στην ακμή τους, μεταξύ 1680 και 1730, και τα σαλόνια της περιόδου μεταξύ της αντιβασιλείας και της επανάστασης. Τόσο στην Αγγλία όσο και στη Γαλλία, αυτά ήταν κέντρα μιας αρχικά λογοτεχνικής-φιλολογικής, αργότερα επίσης πολιτικής κριτικής, όπου μεταξύ της αριστοκρατικής κοινωνίας και των αστών διανοούμενων αρχίζει να αποκαθίσταται μια ισοτιμία των μορφωμένων. Ό.π. (σ. 89)

εγχειρήματων ηγεμονίας⁴¹ της αστικής τάξης επί του προλεταριάτου το οποίο βρισκόταν ήδη εκεί και είχε διαμορφώσει, όχι μόνο τους όρους ζωής του, αλλά και τους δικούς του όρους δημόσιας διαβούλευσης. Τρόπους, φευγαλέους κι εν πολλοίς μη καταγράψιμους τους οποίους η αστική δημοσιότητα, είτε θα εφομοιώσει είτε θα επικαλύψει.

τρόποι Θα πρέπει, επίσης, να δούμε το πως αντίθεση μεταξύ των τρόπων του πλήθους και της αστικής δημόσιας σφαίρας παράγει την ανάδυση μιας άλλης, πληβειακής, δημοσιότητας εν συναρτήσει αλλά και κόντρα στην αστική.

---

41. Πρόκειται για έννοια την οποία εισηγείται ο Γκράμσι: «Το κέντρο προσοχής του Γκράμσι, είναι η δύναμη των αρχουσών τάξεων να εξουσιάζουν, η οποία μπορεί να αποκτηθεί και να διατηρηθεί μέσω της δύναμης της συνείδησης και της ιδεολογίας. Αυτό το είδος της κυριαρχίας είναι εκείνο που ο Γκράμσι αποκαλεί ηγεμονία. Η λέξη έχει σύνθετη σημασία. Από τη μια είναι ο ηγεμών που σημαίνει άρχων και από την άλλη το ρήμα άγω που σημαίνει οδηγώ ή κατευθύνω. Ο καλός αρχηγός είναι εκείνος που συνδυάζει τα παραπάνω χωρίς βία μέσα. Δηλαδή, εκείνος που μπορεί να καλλιεργήσει επαρκώς το έδαφος της κουλτούρας». Φούσκας, Β. (1998). Ο Gramsci και η έννοια της ηγεμονίας μέσα στη σχέση πολιτικής κοινωνίας-κοινωνίας των ιδιωτών Ουτοπία, 31, (σ. 139-145).

EMERIE

CHOISEUL

LAIT THE
CHOCOLAT

MAINE D'OUTARVILLE
LAIT
40c. LE LITRE

LAIT, CAFE

Ενάντια στην καθηλωτική δράση της αστικής φαντασμαγορίας ο Benjamin επιχειρήσε στο Σχέδιο μια διεπιστημονική προσέγγιση της νεωτερικότητας. «Ο ορατός θεωρητικός εξοπλισμός του *Passgen-Werk* αποτελεί μια κοσμική κοινωνικο-ψυχολογική θεωρία της νεωτερικότητας ως ενός ονειρικού κόσμου και περιλαμβάνει μια αντίληψη της συλλογικής “αφύπνισης” από αυτόν, συνώνυμης με την επαναστατική ταξική συνείδηση.»⁴² Είτε θεωρήσει κανείς το εγχείρημά του επιτυχημένο καθαυτό είτε όχι, έχει παρόλ’ αυτά χρησιμοποιήσει τα εργαλεία του ιστορικού υλισμού έτσι ώστε να σκιαγραφήσει έναν κόσμο -εν προκειμένω το Παρίσι του 19ου αιώνα- μέσα από τις αντιθέσεις και τις δυναμικές του. Έτσι, «η θεωρία αυτή είναι μοναδική ως προς την προσέγγιση της στη νεωτερική κοινωνία, διότι αντιμετωπίζει επισταμένως τον μαζικό πολιτισμό όχι απλώς ως πηγή της φαντασμαγορίας της ψευδούς συνείδησης, αλλά και ως αφετηρίας της συλλογικής δράσης για την υπέρβασή της».⁴³ Στο πλαίσιο αυτό, είτε αναφέρεται στην τέχνη, την αρχιτεκτονική, ή τη μόδα επισημαίνει, τόσο το πολιτικό πρόσημο των υπό εξέταση αντικειμένων, όσο την ιστορική προέλευση των στοιχείων που τα συγκροτούν.

---

42. Buck-Morss, S., *Η διαλεκτική του βλέπειν. Ο Βάλτερ Μπένγιαμιν και το Σχέδιο Εργασίας περί Στόων*, Π.Ε.Κ., Ηράκλειο, 2014, (σ. 391).

43. Ό.π.

Το Σχέδιο, λοιπόν, μπορεί να ειπωθεί κι ως ένα πολεμικό εγχείρημα αποδόμησης της αστικής μυθολογίας, όπως αυτή εκφράστηκε κατά τον 19ο αιώνα. Στις δεσμίδες του επιχειρείται η αποδόμηση, τόσο των γενεαλογιών που συγκροτήθηκαν ώστε η αναδυόμενη αστική τάξη να εμφανιστεί ως νόμιμος, ικανός και αδιαμφισβήτητος διάδοχος του *ancien régime*, όσο και των ιδεολογιών μέσω των οποίων επιχειρήσαν να το υλοποιήσουν. Μέσα από την παράθεση αποσπασμάτων της εποχής, το Παρίσι του 19ου αιώνα αποκαλύπτεται ως ένα ευμετάβλητο πεδίο μάχης μεταξύ τριών τάξεων· μιας που οπισθοχωρεί και δύο άλλων που συγκροτούνται. Όπως όμως, παρατηρεί ο Marx, από αυτές, η αστική είναι η μόνη που έχει ποτέ νικήσει. Η εποχή αυτή λοιπόν –που ο Hobsbawm ονόμασε εποχή την επαναστάσεων, μεταξύ 1789 και 1848– ονειρευόταν εκείνη που θα ακολουθούσε⁴⁴ συλλέγοντας τα κομμάτια της από τις προηγούμενες. Στη μορφολογία των αρχιτεκτονικών έργων και των βιομηχανικών προϊόντων της περιόδου βρίσκουμε αποτυπωμένες τις γενεαλογίες εκείνες μέσω των οποίων η αστική τάξη κατασκεύασε μια εκλεκτική ιστορική συνέχεια κι τον ιστορικό της ορίζοντα. Παραδείγματος χάριν, όσον αφορά στον νεοκλασικισμό του 19ου αιώνα, στο Σχέδιο αντιμετωπίστηκε «ως μια ιδεολογική προσπάθεια να εμφανιστεί μια αδιάσπαστη γενεαλογία του αστικού πολιτισμού και να παρουσιαστεί η κυριαρχία του δυτικού *imperium* ως αιώνια αλήθεια.» Παρότι, «η ιστορική αποσύνθεση που είναι ορατή στα κλασικά μνημεία της Ιταλίας θέτει υπό αμφισβήτηση παρόμοιους μυθικούς χρονικούς ισχυρισμούς, καταμαρτυρώντας, αντίθετα, τον πρόσκαιρο χαρακτήρα των αυτοκρατοριών.»⁴⁵ Ταυτοχρόνως, πλήθος παραθεμάτων αφιερώνονται στην κατάρριψη του μύθου της ιδέας της συνεχούς προόδου

---

44. «Κάθε εποχή ονειρεύεται εκείνη που την ακολουθεί». Buck-Morss, S., *Η διαλεκτική του βλέπιν. Ο Βάλτερ Μπένγιαμιν και το Σχέδιο Εργασίας περί Στοιών*, Π.Ε.Κ., Ηράκλειο, 2014, (σ. 172).

45. Ό.π. (σ. 42).

και στην ανάδειξη της αντιεπαναστατικής σκοπιμότητάς του: «*Η φαντασμαγορική κατανόηση της νεωτερικότητας ως αλυσίδας γεγονότων που οδηγεί με αδιάσπαστη ιστορική συνέχεια στην πραγμάτωση της κοινωνικής ουτοπίας, σε έναν “παράδεισο” ταξικής αρμονίας και υλικής αφθονίας – ο εννοιολογικός αυτός αστερισμός ακινητοποίησε σαν αστρολογική δύναμη την επαναστατική συνείδηση*». ⁴⁶

Η ιδεολογία της συνεχούς προόδου, η οποία λαμβάνει χώρα ακολουθώντας μια γραμμική ιστορική κίνηση, αποτελεί δομικό στοιχείο της αστικής ηγεμονίας. Σημαντικό ρόλο στην εξάπλωση της νέας αυτής πίστης έπαιξαν οι Διεθνείς Εμπορικές Εκθέσεις τις οποίες ,οι κυβερνήσεις θέλουν, πάση θυσία να επισκεφθεί ο προλεταριακός τους πληθυσμός. Ο Marx περιγράφει εγκαίρως το χαρακτήρα αυτών των λαϊκών φεστιβάλ τα οποία αποτελούν «*τόπους προσκυνήματος των φετίχ καθημερινής χρήσης*». ⁴⁷ «*Μέσω αυτής της έκθεσης, η διεθνής μπουρζουαζία οικοδομεί, στη μοντέρνα Ρώμη, το δικό της Πάνθεον εντός του οποίου επιδεικνύει αυτάρεσκα τους θεούς που η ίδια δημιούργησε*». ⁴⁸ Εκεί αποθεώνεται η τεχνολογική εξέλιξη ως άλλη αστραπή στο χέρι της αστικής τάξης. Εκεί, το πλήθος-ως-παρατηρητής προσαρτάται στην αίγλη των εκτεθειμένων εμπορευμάτων. Κι η διαδικασία αυτή έχει, βέβαια, πολύ πιο σημαντικό ρόλο από την απλή επίδειξη. Εκεί, οι εργάτες εκπαιδεύονται στη θεώρηση τους ως αναλώσιμα εξαρτήματα -και μάλιστα δευτερεύουσας αξίας- της αστικής, εθνικής προοπτικής Από παραγωγοί του πλούτου, όπως τους χαρακτηρίζει ο Marx, αντιστρέφονται σε καταναλωτές προϊόντων των οποίων η χρησιμότητα κι ο τρόπος δημιουργίας τους, τους διαφεύγει.

---

46. Ό.π. (σ. 143).

47. Marx-Engels Collected Works, Volume 10 - Marx and Engels: 1849-1851.

48. Ό.π.

Ακόμη περισσότερο, αυτό που αποκρύβεται είναι πως η μαζική παραγωγή και διάθεση των προϊόντων αυτών -που υπόσχονται να κάνουν την καθημερινή ζωή εύκολη- συνδέεται άμεσα με τις αιτίες που κάνουν τη ζωή τους πιο δύσκολη. «Όσο μεγαλύτερο ήταν το κενό μεταξύ της προόδου στην εξέλιξη των μέσων παραγωγής και της “αναρχίας” (κρίση και ανεργία) στην παγκόσμια οικονομία τόσο αυτά τα λαϊκά φεστιβάλ του καπιταλισμού έπρεπε να καλλιεργούν τον μύθο της αυτόματης ιστορικής προόδου, προκειμένου να αποτρέψουν το προλεταριάτο από το να αντλήσει ένα παρόμοιο επαναστατικό μάθημα.»⁴⁹ Όμως, πλέον, η απαραίτητη μεταστροφή είχε επιτευχθεί. Η κοινωνική πρόοδος συνδέθηκε άρρηκτα με την παραγωγικότητα και την ιδιοκτησία.⁵⁰

Αντιτιθέμενος, λοιπόν, στην παραπάνω -ιδεολογική- θεώρηση της ιστορίας, ο Benjamin σκάβει στα συντρίμια του βιομηχανικού πολιτισμού ώστε να παράξει αποκαλυπτικές συνδέσεις. «Στόχος του ήταν να καταστρέψει τη μυθική αμεσότητα του παρόντος, όχι παρεμβάλλοντάς το μέσα σε ένα πολιτιστικό συνεχές που εκλαμβάνει το παρόν ως απόγειό του, αλλά ανακαλύπτοντας εκείνον τον αστερισμό των ιστορικών καταβολών που έχει τη δύναμη να ανατινάξει το «συνεχές» της ιστορίας.»⁵¹ Καθώς η εποχή αλλάζει, τα υποκείμενα που φέρουν κι οραματίζονται έναν νέο κόσμο, στρέφονται παρόλ' αυτά στο παρελθόν αναζητώντας εκεί τις μορ-

---

49. Buck-Morss, S., *Η διαλεκτική του βλέπειν. Ο Βάλτερ Μπένγιαμιν και το Σχέδιο Εργασίας περί Στωών*, Π.Ε.Κ., Ηράκλειο, 2014, (σ. 132).

50. Η ιδέα της προόδου ως συνεχούς εξέλιξης, συνδέθηκε με μια ολοένα μεγαλύτερη διαθεσιμότητα προϊόντων και συνεπώς ολοένα μεγαλύτερο καταναλωτισμό – μια αισιόδοξη αντίληψη στην οποία βασίζεται κατά μέγα μέρος ή τελολογική υπόθεση της ευτυχίας διαμέσου του έχειν μάλλον παρά του είναι. Bauman, Z. & Bordoni, C., *Η Νεωτερικότητα σε κρίση*, Ύψιλον, Αθήνα, 2016, (σ. 11).

51. Buck-Morss, S., *Η διαλεκτική του βλέπειν. Ο Βάλτερ Μπένγιαμιν και το Σχέδιο Εργασίας περί Στωών*, Π.Ε.Κ., Ηράκλειο, 2014(σ. xvi).

φές και τα σύμβολα του καινούριου. Το Σχέδιο βρήκει μαρτυριών αυτής της σύντηξης παλαιού και νέου. «*Η πρώιμη φωτογραφία μιμήθηκε τη ζωγραφική, τα πρώτα σιδηροδρομικά οχήματα είχαν σχεδιαστεί σαν ταχυδρομικές άμαξες και οι πρώτοι ηλεκτρικοί λαμπτήρες είχαν το σχήμα της φλόγας του γκαζιού*». ⁵² Όπως, επίσης, σχολιάζεται και το πολιτικό φορτίο των νέων μορφών. Κυρίως, όμως, φωτίζεται η δυναμική διεργασία μέσα από την οποία η διαδικασία και τα προϊόντα της μαζικής παραγωγής εμπλέκονται με το συλλογικό φαντασιακό. «*Στη μορφή των νέων μέσων παραγωγής η οποία αρχικά κυριαρχείται ακόμη από τη μορφή των παλαιών (Μαρξ), αντιστοιχούν στη συλλογική συνείδηση εικόνες στις οποίες το νέο είναι αναμεμιγμένο με το παλαιό. Οι εικόνες αυτές είναι επιθυμητικές εικόνες [Wunsschbildern] και σε αυτές το συλλογικό [das Kollektiv] προσπαθεί να υπερβεί αλλά και να φωτίσει την ατελή κατάσταση στην οποία βρίσκεται η κοινωνική οργάνωση της παραγωγής*». ⁵³

Η εξέλιξη της αντίληψης της μόδας στο Παρίσι, είναι ένα ενδεικτικό παράδειγμα της κίνησης των ιδεών στο αστυακό πεδίο και του πολιτικού φορτίου που μεταβιβάζουν καθώς αυτές μορφοποιούνται στο δημόσιο χώρο. Την εποχή του ancien régime η περί μόδας συζήτηση οριοθετείται στις υπερβολικές τελετουργίες της αριστοκρατίας, ενώ για την υπόλοιπη κοινωνία το ντύσιμο αντανακλούσε την, εν πολλοίς, στατική κοινωνική διαστρωμάτωση. Πράγμα το οποίο θα αλλάξει άρδην μετά το 1789 καθώς έκτοτε μετατόπιστηκε το πεδίο εκφοράς του πολιτικού λόγου. Η πόλη αποτελούσε πια τον τόπο της πολιτικής διαβούλευσης· οι λέσχες τα καφενεία, ακόμα κι ο δρόμος. Έτσι, η μόδα συνιστά συχνά ένα διαταξικό, αμφίδρομο όχημα μεταφοράς ιδεών καθώς και τεκμήριο της πολιτικής αλλαγής. Ο Benjamin είχε σχεδιάσει να συμπε-

---

52. Ό.π. (σ. 170).

53. Ό.π. (σ. 175).

ριλάβει στο Σχέδιο, μια «*μεταφυσική της μόδας*», όμως η προοπτική αυτή παρέμεινε στο επίπεδο των σημειώσεων. «*Η μόδα δεν αποτελεί μόνον το νεωτερικό μέτρο του χρόνου περικλείνει τις αλλαγμένες σχέσεις μεταξύ υποκειμένου και αντικειμένου που προκύπτουν από τη “νέα” φύση της εμπορευματικής παραγωγής. Στη μόδα, η φαντασμαγορία των εμπορευμάτων επικεντρώνεται γύρω από το ανθρώπινο σώμα*».⁵⁴ Ο Benjamin μας πληροφορεί πως η μόδα ξανοίχθηκε στις κατώτερες τάξεις τον 19ο αιώνα και δείχνει τη κοινωνικοποίηση της γυναικείας απελευθέρωσης όπως αυτή εκφράστηκε στα ήθη της ενδυμασίας. Επισημαίνει, όμως, επίσης πως ο θρίαμβος της αστικής τάξης τροποποιεί τη γυναικεία ενδυμασία.

Η αρχιτεκτονική αποτελεί έναν εξίσου ρευστό φορέα νοημάτων για παρόμοιους λόγους. Καθώς η έκφραση της πολιτικής εξουσίας διαχέεται στην πόλη, η αρχιτεκτονική πολλαπλασιάζεται ενώ πολλαπλασιάζονται τα αντικείμενά της. Πέραν των παλατιών και των εκκλησιών προστίθενται πλέον δημόσια κτίρια, χώροι ψυχαγωγίας, πάρκα, αγορές... Δομημένοι χώροι διαφορετικής κλίμακας και χρήσεων εντάσσονται στην αρχιτεκτονική θεματολογία κι αυτή γίνεται η λειτουργική και αισθητική γλώσσα της εξουσίας. Σύμβολο και, την ίδια στιγμή, εργαλείο της κρατικής εξουσίας στο εγχείρημά της να διαχυθεί στην καθημερινότητα των πολιτών και να την οργανώσει. Μέσω της οσμανοποίησης, η κυκλοφορία του πλήθους θα καθυποταχθεί και θ' αφομοιωθεί στην εικόνα του αστυακού τοπίου. Το εππλέον στοιχείο, το οποίο παρατηρεί στην ανάπτυξη της αρχιτεκτονικής ο Benjamin, είναι η ενδιαφέρουσα πορεία της μεταπήδησης του τεχνικού λεξιλογίου. Όπως, επίσης, κι η χρονική καθυστέρηση της χρήσης των υλικών αναλόγως των

---

54. Ό.π. (σ. 147).

πραγματικών δυνατοτήτων τους.⁵⁵ Το επεξεργασμένο σίδηρο και το γυαλί, π.χ. ξεκινά από τους σιδηροδρόμους κι εξαπλώνεται στις γέφυρες, τις στοές, τις εκθέσεις και φτάνει, έναν αιώνα μετά, στους ουρανοξύστες.

Η ιστορία των στοών, μάλιστα, είναι εξαρχής συνδεδεμένη με την ιστορία της χρήσης των προαναφερθέντων υλικών. Αν ο πρωταρχικός λόγος της εμφάνισής τους ήταν η άνθιση του εμπορίου υφασμάτων,⁵⁶ ο δεύτερος ήταν η ανάπτυξη των σιδηροκατασκευών. Βέβαια, και εδώ, οι αρχιτέκτονες ξεκίνησαν αναπαράγοντας κλασικά μοτίβα αντί να δώσουν στο νέο υλικό ένα νέο μορφολογικό λεξιλόγιο, αντίστοιχο με τις τεχνικές του δυνατότητας.⁵⁷ Καθώς, όμως, ήταν από τις πρώτες κατασκευές οι οποίες ευνοήθηκαν από τη συνδιασμένη χρήση μετάλλου και γυαλιού αποτέλεσαν, έκτοτε, όχι μόνον ένα χαρακτηριστικό παράδειγμα χρήσης τους, αλλά κι ένα εξίσου χαρακτηριστικό αστυακό τοπίο. Ένα τοπίο σύνθετο όπου τα νέα υλικά στεφάνωναν το φετιχισμό του εμπορεύματος.

---

55. Οι αρχιτέκτονες [του πρώιμου 19ου αιώνα] μιμούνται τους κίονες των ναών της Πομπηίας: τα εργοστάσια μιμούνται τις ιδιωτικές επαύλεις, όπως αργότερα οι πρώτοι σιδηροδρομικοί σταθμοί σχεδιάζονται σαν σαλέ. Κάποιος αρχιτέκτονας άλλαξε απλώς τον τρόπο οικοδόμησης από ξύλο σε σίδηρο. Ό.π. (σ. 172).

56. Benjamin, W., *The Arcades project*, Harvard, Cambridge, 2002, (σ. 15).

57. The second condition for the emergence of the arcades is the beginning of iron construction. Under the Empire, this technology was seen as a contribution to the revival of architecture in the classical Greek sense. The architectural theorist Boetticher expresses the general view of the matter when he says that, "with regard to the art forms of the new system, the formal principle of the Hellenic mode" must come to prevail. Empire is the style of revolutionary terrorism, for which the state is an end in itself. Just as Napoleon failed to understand the functional nature of the state as an instrument of domination by the bourgeois class, so the architects of his time failed to understand the functional nature of iron, with which the constructive principle begins its domination of architecture. Ό.π. (σ. 4)

Διότι, ενώ στο ξεκίνημα τους μπορεί να θύμιζαν ανατολίτικα παζάρια στη συνέχεια, φάνηκε η ποιοτική τους διαφοροποίηση. Η αίγλη της αρχιτεκτονικής τους δομής ήταν, μάλιστα, τέτοια που μέχρι τα τέλη του 19ου αιώνα «οι στοές είχαν γίνει σφραγίδα κάθε “σύγχρονης” μητρόπολης (αλλά και σφραγίδα της κυριαρχίας του *imperium* της Δύσης) και είχαν διαδοθεί σε όλα τα μήκη και τα πλάτη, από το Κλήβελαντ ως τη Κωνσταντινούπολη, από τη Γλασκώβη ως το Γιοχάνεσμπουργκ, από το Μπουένος Άιρες ως τη Μελβούρνη.»⁵⁸

---

58. Buck-Morss, S., Η διαλεκτική του βλέπιν. Ο Βάλτερ Μπένγιαμιν και το Σχέδιο Εργασίας περί Στοών, Π.Ε.Κ., Ηράκλειο, 2014, (σ. 67).

PELLER
PEROT

HERBORISTE

BURE

«“Έχουμε”, λέει ο εικονογραφημένος οδηγός του Παρισιού [που προσφέρει] μια πλήρη εικόνα της πόλης του Σηκουάνα και των περιχώρων της το έτος 1852, “επανειλημμένα αναφερθεί στις στοές, αυτά τα εσωτερικά βουλεβάρτα, όμοια με εκείνα προς τα οποία εκβάλλουν. Οι στοές αυτές, μια νέα επινόηση της βιομηχανικής πολυτέλειας, είναι διαβάσεις καλυμμένες με τζάμια και επενδυμένες με μάρμαρο δια μέσου ολόκληρων κτηρίων, οι ιδιοκτήτες των οποίων συναίνεσαν να αναληφθεί ένα τέτοιο τόλμημα. Κατά μήκος των δύο πλευρών των διαδρόμων αυτών που φωτίζονται από ψηλά βρίσκονται τα κομψότερα εμπορικά καταστήματα, έτσι ώστε μια τέτοια στοά να είναι μια πόλη, ένας κόσμος σε μικρογραφία”.»⁵⁹

Ο Benjamin διαγράφει στο Σχέδιο μια σπειροειδή πορεία μέσα από την οποία αφομοιώνει όλο και μεγαλύτερα κομμάτια της πραγματικότητας στην εξιστόρησή του. Καθώς, ενώ με την πάροδο του χρόνου έχει συλλέξει ένα τεράστιο υλικό αποσπασμάτων και σημειώσεων για το Παρίσι, το κομβικό κομμάτι της σκέψης του παραμένουν οι στοές. Τις περιγράφει, μάλιστα, στην περίοδο της παρακμής τους, όταν είχαν εξελιχθεί σε χώρους όπου φιλοξενοούνταν -πέραν των διαφόρων εκκεντρικών εμπορευμάτων- εξί-

---

59. Buck-Morss, S., *Η διαλεκτική του βλέπιν. Ο Βάλτερ Μπένγιαμιν και το Σχέδιο Εργασίας περί Στοών*, Π.Ε.Κ., Ηράκλειο, 2014, (σ. 3).

σου περίεργα θεάματα. Κι αυτό, διότι αντιλαμβανόμενος τες ως πρωτο-φαινόμενα της νεωτερικότητας αποζητούσε εκεί το απαραίτητο υλικό για μια πρωτο-ιστορία του 19ου αιώνα, χρήσιμη στην ερμηνεία των σύγχρονών του ιστορικών διαμορφώσεων. Απομακρυνόμενος από την σκέψη του Weber, «ο οποίος εντοπίζει ως ουσία της νεωτερικότητας τον αποφεντακισμό και το ξεμάγεμα του κοινωνικού κόσμου, [...] το κεντρικό επιχείρημα του Benjamin στο Σχέδιο ήταν «ότι, υπό τις συνθήκες του καπιταλισμού, η εκβιομηχάνιση έφερε ένα ξαναμάγεμα του κοινωνικού γίνεσθαι και, μέσω αυτού, μια “επανενεργοποίηση των μυθικών δυνάμεων.»⁶⁰ Στη νέα μείξη αισθητικής και τεχνικής που προσέφερε ο βιομηχανικός πολιτισμός: στις άρτια ρυμοτομημένες οδούς με τις ενιαίες προσόψεις, τις διαφημιστικές πινακίδες και τις στοές -που ήταν φτιαγμένες σαν «πόλεις-σε-μικρογραφία»- ο Benjamin διακρίνει «την ονειρική αρχιτεκτονική των αρχαίων: τον λαβύρινθο.»⁶¹ Κι ο λαβύρινθος αυτός, όπως και στην περίπτωση των Διεθνών Εκθέσεων, αποκτά εκπαιδευτική λειτουργία καθώς, σαν πόρος, αφομοιώνει την κίνηση των δρόμων στο προστατευμένο εσωτερικό του. Οι στοές δεν αποτελούσαν μόνο μια ιδανική χωρική διευθέτηση. Δεν προσέφεραν απλώς έναν προστατευμένο χώρο και περισσότερες, εν σειρά τοποθετημένες, βιτρίνες. Συνέβαλαν ουσιαστικά στο μετασχηματισμό του δημόσιου χώρου και της εμπορικής διαδικασίας.

Η αρχιτεκτονική των στοών, από τη μια τις καθιστούσε αξεχώριστο μέρος του δημόσιου χώρου κι από την άλλη, οριοθετούσε εντός τους νέους τρόπους συναλλαγής και συνύπαρξης. Αντίθετα με τα ανοιχτά παζάρια, εδώ, η ανταλλακτική αξία υπερίσχυσε κατά κράτος της αξίας χρήσης καθώς το εμπόρευμα έγινε το κέντρο από

---

60. Ό.π. (σ. 392).

61. Ό.π. (σ. 394).

το οποίο ξεδιπλώνονταν μια ολόκληρη τελετουργία.⁶² Στο πλαίσιο αυτής της τελετουργίας, η τοποθέτηση του εμπορεύματος στο κέντρο μιας ευρύτερης διαδικασίας εκκοινωνισμού επέφερε μια ανθρωπολογική μετατόπιση. Ο Adorno, στην αλληλογραφία του με τον Benjamin, επεσήμαινε πως «ο φετιχιστικός χαρακτήρας του εμπορεύματος δεν αποτελεί γεγονός της συνείδησης, αλλά έχει διαλεκτικό χαρακτήρα με την ιδιαίτερη έννοια ότι παράγει συνείδηση.»⁶³ Έτσι, αυτό που βλέπουμε να συμβαίνει είναι η επιβολή προσωπικών στοιχείων επί του δημόσιου χαρακτήρα. Ο δημόσιος χώρος δεν είναι πλέον τόσο, τόπος φιλοξενίας δημόσιων δραστηριοτήτων, όσο προσωπικοτήτων φουσκωμένων από τη φαντασμαγορία του εμπορεύματος. Εκεί, λοιπόν, στις συναναστορφές που εκτυλίσσονταν γύρω από το λιανικό εμπόριο ξεκίνησε μια «ευρύτερη μεταβολή στην έννοια του δημόσιου χώρου: η επένδυση προσωπικού συναισθήματος και παθητικής παρατήρησης συνδυάστηκαν· η δημόσια έξοδος ήταν συγχρόνως προσωπική και παθητική εμπειρία.»⁶⁴ Εξ' ου και οι στοές αποκτούν κεντρική θέση στην ανάλυση του Benjamin. Επειδή διακρίνεται εκεί η νεωτερική ρήξη μεταξύ ενός ρευστού εξωτερικού κόσμου ερεθισμάτων κι ενός εσωτερικού κόσμου ο οποίος άλλοτε αυτοπεριορίζεται κι άλλοτε εκβάλλει βίαια στο δημόσιο χώρο. Επειδή, επίσης, «υπήρξαν το ακριβές υλικό αντίγραφο της εσωτερικής συνείδησης ή, μάλλον, του ασυνειδήτου τής εν υπνώσει συλλογικότητας. Όλες

---

62. Αλλόκοτα αγαθά, όσα εξαγουν οι αποικίες, είναι χρήσιμα, λέει ο Bertrand Gille, όχι μόνον ως είδη εμπορίου αφ' εαυτών. Εθίζουν τον αγοραστή στην ιδέα ότι θα βρει στο κατάστημα ό,τι δεν ανέμενε κι έτσι θα θελήσει να φύγει από τούτο αγοράζοντας κάτι το οποίο δεν αναζητούσε όταν ήρθε. Sennett, R., *Η τυραννία της οικιότητας· Ο δημόσιος και ο Ιδιωτικός χώρος στον δυτικό πολιτισμό*, εκδ. Νεφέλη, Αθήνα, 1999, (σ. 189).

63. Buck-Morss, S., *Η διαλεκτική του βλέπιν. Ο Βάλτερ Μπένγιαμιν και το Σχέδιο Εργασίας περί Στοών*, Π.Ε.Κ., Ηράκλειο, 2014, (σ. 185).

64. Sennett, R., *Η τυραννία της οικιότητας· Ο δημόσιος και ο Ιδιωτικός χώρος στον δυτικό πολιτισμό*, εκδ. Νεφέλη, Αθήνα, 1999, (σ. 190).

οι στρεβλώσεις της αστικής συνείδησης μπορούσαν να βρεθούν εδώ (ο φετιχισμός του εμπορεύματος, η εκπραγματώση, ο κόσμος ως "εσωτερικότητα", καθώς και όλα τα ουτοπικά της όνειρα (μέσα στη μόδα, στην πορνεία, στο τζόγο).»⁶⁵

Παρόλ' αυτά, η αρχιτεκτονική κι η λειτουργική τους ένταξη στην αστυακή κυκλοφορία, ενέπνευσε και ένα εντελώς διαφορετικό παράδειγμα εκκοινωνισμού. Μέσα από παραθέματα κειμένων του Φουριέ ανακαλύπτουμε το αυτός ο εκπρόσωπος του ουτοπικού σοσιαλισμού άντλησε από τους πρώιμους ναούς του εμπορεύματος για το σχεδιασμό του Φαλανστηρίου.⁶⁶ Για κάτι, δηλαδή, το οποίο θα εξυπηρετούσε εντελώς διαφορετικούς σκοπούς. Αν στην περίπτωση των στοών η κίνηση οργανώνεται γύρω από την έκθεση των εμπορευμάτων αναδεικνύοντας τα, στο Φαλανστήριο, η κίνηση οργανώνεται σε συνάρτηση με τους ιδιωτικούς χώρους κατοικίας παράγοντας επιμέρους χώρους κοινωνικοποίησης. Μια τέτοια παρατήρηση φέρει ειδικό βάρος. Δείχνει ακριβώς τη αμφίπλευρη δυναμική των τεχνικών λύσεων και των κοινωνικών διευθετήσεων που αναπτύχθηκαν στη νεωτερική σκέψη.

---

65. Buck-Morss, S., *Η διαλεκτική του βλέπειν. Ο Βάλτερ Μπένγιαμιν και το Σχέδιο Εργασίας περί Στοών*, Π.Ε.Κ., Ηράκλειο, 2014, (σ. 67).

66. The secret cue for the Fourierist utopia is the advent of machines. The phalanstery is designed to restore human beings to a system of relationships in which morality becomes superfluous. [...] Fourier saw, in the arcades, the architectural canon of the phalanstery. [...] The arcades, which originally were designed to serve commercial ends, become dwelling places in Fourier: The phalanstery is a city composed of arcades. In this ville en passages, the engineer's construction takes on a phantasmagorical character. The "city of arcades" is a dream that will charm the fancy of Parisians well into the second half of the century. Ό.π. (σ. 167).

Μια από τις διασημότερες διατυπώσεις του Benjamin είναι αυτή στην οποία το Παρίσι χαρακτηρίζεται ως «πρωτεύουσα του 19ου αιώνα». Πρόκειται για τον τίτλο ενός εκ των κεφαλαίων του *Σχεδίου*. Παρότι δεν υπάρχει καμία αμφιβολία πως το Παρίσι του 19ου αιώνα αποτελεί μια πολιτική και πολιτιστική κοιτίδα με εκρηκτική δυναμική, της οποίας η εμβέλεια ξεπερνούσε κατά πολύ τα σύνορα της χώρας, η ρήση αυτή, δε συνιστά μια θετική αποτίμηση της αντικειμενικής αξίας της πόλης. Αποτελεί, μάλλον, ένα συμπέρασμα στο οποίο οδηγείται ως ιστορικός υλιστής κι ως κομμουνιστής. Το Παρίσι είναι, πράγματι, η «πρωτεύουσα του 19ου αιώνα» εφόσον δεχτεί κανείς πως αυτό που κινεί τον κόσμο είναι η ταξική πάλη. Πάλη η οποία καθώς μετασχηματίζεται αλλάζει ταυτοχρόνως το πεδίο και τα υποκείμενα που την διεξάγουν. Το Παρίσι των εξεγέρσεων και της πολιτικής και των γιορτών του πλήθους στο δημόσιο χώρο είναι, επίσης, το Παρίσι της πολιτιστικής εκδίπλωσης της αστικής τάξης. Είναι αδύνατο, λοιπόν, να διαχωρίσουμε την παραγωγή φιλοσοφίας, τέχνης και πολιτικής από την αστυκποίηση. Όπως είναι επίσης αδύνατο να ξεχωρίσουμε την ιστορία της αστικής από αυτήν της εργατικής τάξης. Η S. B. Morss, συνοψίζοντας από το κείμενο του Benjamin, γράφει: «Ως κοινωνικός σχηματισμός, το Παρίσι αποτελεί συμμετρικό είδωλο εκείνου που αποτελεί ο Βεζούβιος ως γεωγραφικός σχηματισμός: μια απειλητική, επικίνδυνη μάζα, ένας μόνιμα ενεργός Ιούνιος της Επανάστασης. Αλλά όπως οι πλαγιές του Βεζούβιου, λόγω των στρωμάτων της λάβας που τις καλύπτουν, έχουν γίνει ένα παραδεισιο περιθώλι, έτσι και εδώ, μέσα από τη λάβα της Επανάστασης, ανθούν η τέχνη, η μόδα και η εορταστική διάθεση όσο πουθενά αλλού.»⁶⁷

---

67. Buck-Morss, S. *Η διαλεκτική του βλέπιν. Ο Βάλτερ Μπένγιαμιν και το Σχέδιο Εργασίας περί Στοιών*, Π.Ε.Κ., Ηράκλειο, 2014, (σ. 101).

Ο Benjamin, θέλοντας να επισημάνει το διεθνή αντίκτυπο των έργων του παρισινού προλαταριάτου και, ταυτοχρόνως, το μεταστατικό τους χαρακτήρα, παραθέτει τα λόγια του Engels: «*Μονάχα η Γαλλία έχει ένα Παρίσι, μια πόλη στην οποία [...] συγκλίνουν όλες οι νευρικές ίνες της ευρωπαϊκής ιστορίας και απ' την οποία εκπορεύονται κατά τακτά διαστήματα οι ηλεκτρικές ώσεις που κάνουν έναν ολόκληρο κόσμο να τρέμει*». ⁶⁸ Το Παρίσι, λοιπόν, δεν είναι απλώς η πρωτεύουσα του 19ου αιώνα – είναι, ακόμη περισσότερο, η επαναστατική πρωτεύουσα του 19ου αιώνα. Πράγμα το οποίο μοιάζει προφανές, αν σκεφτεί κανείς τις πολιτικές και πολιτειακές ανακατατάξεις του πρώτου μισού του αιώνα, την αλυσιδωτή έκρηξη του 1848 όταν εξεγέρσεις συντάρραξαν ολόκληρη την Ευρώπη πλην της Ρωσίας και της Βρετανίας και, τέλος, την κομμούνα του 1871. Θεωρώντας, λοιπόν, πως το ειδικό βάρος της ιστορίας του Παρισιού προκύπτει από την τροπή που είχε εκεί ο ταξικός ανταγωνισμός, ο Benjamin παρουσίασε την πολιτισμική παραγωγή ως προϊόν της διαλεκτικής συγκρότησης εργατικής και αστικής τάξης.

Ο Benjamin ασχολείται επιστάμενα με την κατασκευή των οδοφραγμάτων στις επαναλαμβανόμενες εξεγέρσεις του Παρισιού. Ασχολείται, τόσο με τα τεχνικά χαρακτηριστικά και με τον οργανικό τους ρόλο, όσο και με την κοινωνική δομή που εξυφάνεται τον καιρό της χρήσης τους. Παρόλ' αυτά, τα οδοφράγματα δε μελετώνται απαραίτητα ως προς την αποτελεσματικότητά τους εν καιρώ μάχης, όσο, κυρίως, έκφραση μιας πληβειακής κουλτούρας που συμβαίνει στο δρόμο. Τα οδοφράγματα είναι, ίσως, απλώς η άκρη του νήματος που εμφανίζεται σε στιγμές αναβρασμού κι από την οποία μπορούμε να οδηγηθούμε στην εν πολλοίς, μη καταγεγραμμένη παράδοση του καταπιεσμένου πλήθους. Μαζί με

---

68. Βάλτερ Μπένγιαμιν: Εικόνες και μύθοι της νεωτερικότητας / επιμέλεια Αγγελική Σπυροπούλου, Αλεξάνδρεια, Αθήνα, 2007, (σ. 278).

τα οδοφράγματα, λοιπόν, ο Benjamin αναφέρεται στις ανορθόδοξες μεθόδους μάχης του εξεγερμένου πλήθους που συνάδουν με το αστυακό ανάγλυφο, στον επαναστατικό ρόλο των γυναικών και, τέλος, στις μεθόδους αντιεξέγερσης που αναπτύσσονται μετά από κάθε μάχη. Όλα τα παραπάνω συνθέτουν το χάρτη ενός πεδίου που μεταβάλλεται με το χρόνο. Στον συνεχή ταξικό πόλεμο -που συχνά έπαιρνε τη μορφή των εξεγέρσεων- καμία μέθοδος και καμία νίκη δεν έμενε σταθερή κι αμετάβλητη.⁶⁹ Τα ορατά αποτελέσματα αυτής της διαπάλης αποτυπώνονται στον αστυακό ιστό και μεταφέρονται έτσι με την πάροδο του χρόνου. Το γεγονός, όμως, πως το αστυακό τοπίο -που είναι ο οικείος τόπος του πλήθους- συνιστά ταυτοχρόνως κι ένα παλίμψηστο της ταξικής πάλης τον καθιστά ένα διαρκές πολιτικό διακύβευμα.

Απέναντι σ' αυτήν την πληβειακή επιτέλεση της πολεοδομίας, η 2η Αυτοκρατορία ενορχήστρωσε μια συνολική αναδιαμόρφωση της γαλλικής πρωτεύουσας. Η οσμανοποίηση ήταν σε μεγάλο βαθμό μια οχύρωση του κράτους ενάντια στον εμφύλιο πόλεμο. Όμως, αυτή η ανάγνωση από μόνη της είναι ελλιπής. Σαφώς και η διάνοιξη φαρδιών λεωφόρων, η κατεδάφιση παλιών γειτονιών και η ρυμοτόμηση υπαγορεύτηκαν από τις ανάγκες της αστυνομικής και στρατιωτικής εποπτείας, όμως η καταστολή είναι ένα μόνο μέσο της αστικής κυριαρχίας. Η οσμανοποίηση ήταν ένα άλμα προς τα εμπρός, μια θετική, αφομοιωτική διαδικασία ενάντια στους τρόπους του πλήθους ως τέτοιου. Δεν αποσκοπούσε

---

69. Τα παραθέματα γι' αυτήν την πρώτη περίοδο και τα σχετικά σχόλια του Benjamin παρέχουν μια εικόνα του Παρισιού ως τόπου ανταρσίας, λαϊκού αναβρασμού, επαναλαμβανόμενων ξεσηκωμών, που καμιά φορά είναι νικηφόροι (Ιούλιος 1830, Φεβρουάριος 1848) αλλά τυγχάνουν ιδιοποίησης από την αστική τάξη με αποτέλεσμα να προκαλούνται νέες εξεγέρσεις (Ιούνιος 1832, Ιούνιος 1848), οι οποίες πνίγονται στο αίμα. Βάλτερ Μπένγιαμιν: *Εικόνες και μύθοι της νεωτερικότητας / επιμέλεια Αγγελική Σπυροπούλου*, Αλεξάνδρεια, Αθήνα, 2007, (σ. 278).

στην κατάπνιξή του αλλά στη μετουσίωσή του. Αν ο μόνος στόχος των αναπλάσεων ήταν η καταστολή, αργά ή γρήγορα, τα εμπόδια και οι μέθοδοί της θα ξεπερνούσαν. Μέσα από τις αναπλάσεις δεν έπρεπε να σβηστούν απλώς τα ίχνη των προηγούμενων εξεγέρσεων, έπρεπε, ακόμη περισσότερο, να σβηστούν τα ίχνη των πρακτικών αναπαραγωγής του πλήθους. Οι τρόποι κοινωνικοποίησης, η ανάμειξη διαφορετικών υποκειμένων, οι γλώσσες και οι πρακτικές που ξεπήδησαν μέσα από τη συνάντηση και τη συνύπαρξη στο ίδιο περιβάλλον. «*Το πλήθος, σύμφωνα με τον Hobbes, αποστρέφεται την πολιτική ενότητα, εναντιώνεται στην υπακοή, δεν κλείνει συμφωνίες διαρκείας, ποτέ δεν φτάνει το status νομικού προσώπου διότι ποτέ δεν εκχωρεί τα φυσικά του δικαιώματα στον κυρίαρχο.*»⁷⁰

Στο πλαίσιο αυτό, οι δρόμοι και οι δημόσιοι χώροι σχεδιάστηκαν με γνώμονα να εμπνέουν, τόσο την υπακοή στο κρατικό μονοπώλειο της βίας και της πολιτικής απόφασης (κυριαρχία), όσο και την υπαγωγή της δημιουργικότητας στην αστική ιδεολογία (ηγεμονία). Να επιβάλλουν δηλαδή, κι ακόμη περισσότερο να μορφοποιούν την απαραίτητη για τον Hobbes πολιτική ενότητα.

---

70. Virno, P., *Γραμματική του πλήθους*, Αλεξάνδρεια & Οδυσσεάς, Αθήνα 2007, (σ. 14).

Αν και τα εμβληματικά έργα εκμοντερνισμού του Παρισιού θα ξεκινήσουν το 1863 με την οσμανοποίηση, η καπιταλιστική αναδιάρθρωση ξεκινά από τα τέλη του προηγούμενου αιώνα. Εξαιτίας μιας σειράς διαφορετικών παραγόντων προωθείται, όχι μόνον η εκβιομηχάνιση αλλά και ο λειτουργικός εκσυγχρονισμός της πόλης. Πράγμα το οποίο σημαίνει πως η πόλη αρχίζει, σιγά σιγά, να αποκτά τα χαρακτηριστικά μιας ενιαίας μηχανής εντός της οποίας πρέπει να διενεργούνται επιτυχώς κι ανεμπόδιστα ορισμένες διαδικασίες. Πράγμα το οποίο υποδεικνύει και τις ποιότητες που οφείλουν να πληρούν οι χώροι της πόλης καθώς υπάγονται πλέον σε μια νέα λειτουργικότητα. Στο πλαίσιο των αλλαγών αυτών, λαμβάνει χώρα μια κλιμακούμενη αφομοίωση του πλήθους και των τρόπων του στο νέο καπιταλιστικό παράδειγμα. Κατά τα χρόνια της Επανάρθωσης του οίκου των Βουρβόνων (1814-1830), πέραν της δυναμικής εισαγωγής του δευτερογενούς, ο φωτισμός όλο και περισσότερων περιοχών της πόλης καθώς και η μαζική χρήση των αμαξών ως μέσο κυκλοφορίας στους δρόμους, αλλάζουν σε μεγάλο βαθμό τα ωράρια, τις ροές και, εντέλει, την εικόνα της πόλης.⁷¹

---

71. In matters of municipal administration, the two great works of the Restoration were gas lighting and the creation of omnibuses. Paris was illuminated in 1814 by 5,000 street lamps, serviced by 142 lamplighters. Benjamin, W., *The Arcades project*, Harvard, Cambridge, 2002, (σ. 86).

Η εισαγωγή της μεγάλης κλίμακας βιομηχανιών στο Παρίσι ξεκίνησε στα τέλη του 17ου αιώνα. Από εκεί κι έπειτα, μια σειρά παραγόντων θα παίξει καταλυτικό ρόλο στην εδραίωση και την επέκταση των επιχειρήσεων αυτών. Η κατάργηση των συντεχνιών κατέστησε επισφαλείς τις συνθήκες για τους εργάτες κι ακόμα πιο κερδοφόρα την εργασία τους για τους βιομηχάνους.⁷² Επίσης, η ελευθερία διακίνησης προϊόντων από και προς τις αποικίες εξασφάλισε, τόσο τις πρώτες ύλες, όσο και νέες αγορές για την αυξανόμενη παραγωγή. Αντίστοιχο ρόλο έπαιξαν και οι αυξημένες ανάγκες που δημιουργούσαν οι συνεχείς συρράξεις στις οποίες ενεπλάκη το γαλλικό κράτος. Στο διάστημα αυτό, ταυτόχρονα με την προοδευτική χρήση της ατμομηχανής και του σιδήρου, συμβαίνουν κι άλλες επιστημονικές και τεχνολογικές εξελίξεις χάρη στις οποίες νέα υλικά και καύσιμα εντάσσονται στη βιομηχανία και τη μαζική χρήση. Το 1789, μάλιστα, διοργανώνεται η πρώτη δημόσια έκθεση προϊόντων της γαλλικής βιομηχανίας.⁷³ Λίγα χρόνια μετά, οι εφευρέσεις αυτές θα βρουν εφαρμογή στην αναμόρφωση του αστυακού δομημένου περιβάλλοντος. Και το πρώτο σημαντικό έργο θα είναι ο φωτισμός της πόλης.

Χρησιμοποιώντας την ιστορία της εγκατάστασης φωτιστικών -με καύσιμο το γκάζι- στους δρόμους της πόλης, ο Benjamin δράττεται της ευκαιρίας ώστε να μιλήσει για την αυτοσυνείδηση που παράγεται από μεταβολές τέτοιου είδους. Μέσα, λοιπόν, από τα λόγια του αυστριακού φιλοσόφου Egon Friedell -τα οποία παραθέτει- το τεχνητό φως εμφανίζεται, την ίδια στιγμή, ως το φως της εποχής. Μιας εποχής που, με τη χρήση των μηχανών, υπόσχεται να κάνει τη νύχτα μέρα και το βρώμικο καθαρό. Το μικρό και πυκνό κείμενο του E. Friedell οδηγεί εύκολα σε μια σειρά από συλλογισμούς κα-

---

72. Mumford, L., *The Culture of Cities*, (σ. 145)

73. Benjamin, W., *The Arcades project*, Harvard, Cambridge, 2002, (σ. 324)

θώς το φως αποκτά στην αφήγησή του πολλαπλές έννοιες. Είναι το τεχνικό πνεύμα της εποχής το οποίο, όπως οι λαμπες γκαζιού φωτίζουν πλέον τους δρόμους των δυτικών μητροπόλεων, έτσι κι αυτό διαφωτίζει τους πληθυσμούς τους. Έτσι, μέσα στη ζωογόνα του λάμψη, οι πόλεις κι οι κάτοικοί τους αρχίζουν να γίνονται διακριτοί, να αποκτούν συγκρίσιμα χαρακτηριστικά και να εντάσσονται σε ένα φαντασμαγορικό, τεχνητό τοπίο.⁷⁴ Εκεί, συνέβησαν ορισμένοι ριζικοί κοινωνικοί μετασχηματισμοί.

Η ιστορία της επέκτασης της χρήσης του τεχνητού φωτισμού διαγράφει μια πορεία από τους δημόσιους στους ιδιωτικούς χώρους κι από τους χώρους του πρωτογενούς σ' εκείνους του τριτογενούς. Πρώτα χρησιμοποιήθηκε στα ορυχεία, έπειτα στους δρόμους και τις πλατείες, στα εργοστάσια, στα κάθε είδους εργαστήρια, τα θέατρα, τα χαρακώματα και, τέλος στο εσωτερικό των σπιτιών.⁷⁵ Κι η διαδρομή αυτή έχει μια κατεύθυνση από το δημόσιο στο ιδιωτικό,

---

74. Υπό τον Ναπολέοντα τον Γ' τα φανάρια του γκαζιού στο Παρίσι γρήγορα πολλαπλασιάστηκαν. Τούτο αύξησε την ασφάλεια μέσα στην πόλη· έκανε το πλήθος στον ανοιχτό δρόμο, ακόμη και τη νύχτα, να εξοικειωθεί με τον εαυτό του· εκτόπισε τον έναστρο ουρανό από την εικόνα της μεγάλης πόλης πιο δραστικά απ' ότι το έκαναν τα ψηλά κτίρια. «Τραβώ την κουρτίνα μπροστά από τον ήλιο· δεν βλέπω πια άλλο φως από εκείνο του γκαζιού.» Το φεγγάρι και τα άστρα δεν είναι πια άξια λόγου. Benjamin, W., *Σαρλ Μπωνλαίρ. Ένας λυρικός στην ακμή του καπιταλισμού*, Αλεξάνδρεια, Αθήνα, 2002, (σ. 60).

75. Apropos of an institute for the blind and the insane, this excursus on electric light: "I come now to the facts. The bright light of electricity served, at first, to illuminate the subterranean galleries of mines; after that, public squares and streets; then factories, workshops, stores, theaters, military barracks; finally, the domestic interior. The eyes, initially, put up rather well with this penetrating new enemy; but, by degrees, they were dazzled. Blindness began as something temporary, soon became periodic, and ended as a chronic problem. (Paris, 1863), P. 96-98. Benjamin, W., *The Arcades project*, Harvard, Cambridge, 2002.

αυτό που συνέβη ήταν, μάλλον, το αντίστροφο. Ήταν οι τρόποι του δημόσιου αυτοί που υποχώρησαν μπροστά σ' αυτούς του ιδιωτικού. Πράγμα το οποίο μπορεί να μην διακρίνεται σε μια πρώτη ανάγνωση διότι, ενώ είναι προφανείς οι άμεσες και σημαντικές πρακτικές εφαρμογές του φωτισμού ως τεχνολογική εξέλιξη, αυτό που διαφεύγει είναι η υπαγωγή του στην ευρύτερη κοινωνική κίνηση. Πράγμα, όμως, το οποίο καθιστά εμφανές ο Benjamin, αναλύοντας τις στοές ως πρωτο-φαινόμενα της νεωτερικότητας. Στο Σχέδιο, οι στοές παρουσιάζονται ως το πρώτο σκηνικό, το πρώτο αστυακό τοπίο το οποίο ο φωτισμός αναδεικνύει ως τέτοιο.⁷⁶ Εκεί το ηλεκτρικό φως αποκτά ενεργό ρόλο στη διαμόρφωση μιας εικονοποιίας κι ακόμη περισσότερο, εκεί, ο δημόσιος χώρος γίνεται ο φορέας όχι τόσο του κοινού, όσο της προσωπικότητας. Η προσωπικότητα θα αποκτήσει βαρύνουσα σημασία στους όρους και τα ήθη της δημόσιας διαβούλευσης και της κοινωνικής συνύπαρξης καθώς θα υπερισχύσει των τρόπων που είχαν αναπτυχθεί στη μεσαιωνική πόλη.

Η σύλληψη και τα έργα του πολεοδομικού εκμοντερνισμού της γαλλικής πρωτεύουσας κατά τον 19ο αιώνα είναι σχεδόν ταυτισμένα με το πρόσωπο του βαρώνου Haussmann. Τον άνθρωπο που διετέλεσε νομάρχης του Σηκουάνα μεταξύ 1853 και 1870. Ένα επί τούτου κατασκευασμένο αξίωμα μέσα από το οποίο, το ολοκληρωτικό καθεστώς του Λουδοβίκου του 3ου διέθεσε στον Haussmann επαυξημένη εξουσία. Κι ενώ είναι γεγονός αναντίρρητο πως πρόκειται μια ιδιαίτερη φυσιογνωμία -έναν παθιασμένο πολιτικό με μακρόπνοο όραμα- οφείλουμε παρόλ' αυτά να εξετάσουμε το ειδικό βάρος των σχεδιασμών του μέσα από το πρίσμα ευρύτερων κατηγοριών· την ιστορία της αστυκοποίησης του Παρισιού και την αυτοσυνείδηση της γαλλικής αστικής τάξης. Άλλωστε, παρά την καθαίρεση του το 1870, τα σχέδιά του ολοκληρώ-

---

76. The arcades are the scene of the first gas lighting. Ό.π. (σ. 4)

θηκαν το 1927. Πράγμα το οποίο δείχνει, όχι μόνον τη συνέχεια των σχεδιασμών του αλλά και των κρατικών μηχανισμών του καθεστώτος της 2ης Αυτοκρατορίας. Την 1η Ιανουαρίου του 1860, ο Λουδοβίκος ενέταξε στο Παρίσι, το οποίο μέχρι τότε αποτελείτο από δώδεκα διαμερίσματα, άλλα οκτώ. Το έργο του Haussmann, λοιπόν, συνίστατο εν πολλοίς, στο ξανασχεδιασμό και την ενοποίηση μιας νέας, μεγαλύτερης πόλης. Και παρότι το καθεστώς εξαίρεσης του έδινε απόλυτη εξουσία, δεν πρέπει να ξεχνάμε πως το Παρίσι ήταν μια πόλη με μεσαιωνικό αστυακό ιστό και πλούσια ιστορία εξεγέρσεων. Επίσης, πως την ίδια ιστορική περίοδο έχουν ήδη διατυπωθεί -κι αποκτήσει κοινωνικό έρεισμα- σοσιαλιστικές και ουτοπικές ιδέες περί της οργάνωσης της ζωής στις πόλεις. Απέναντι σ' αυτές τις σύνθετες ιστορικές προκλήσεις οι απαντήσεις που δόθηκαν ήταν εξίσου σύνθετες. Τα έργα του Haussmann διατρανώθηκαν ως μοχλοί ηθικής κάθαρσης και εξειγύανσης, άλλαξαν τους όρους της αστυνόμησης και επέφεραν την κοινωνική αποσάρθρωση. Υπό τον όρο οσμανοποίηση, λοιπόν, περιγράφεται όχι μόνον ο ριζικός μετασχηματισμός του αστυακού ιστού της γαλλικής πρωτεύουσας αλλά και ο συνακόλουθος κοινωνικός μετασχηματισμός.

Το μεγαλεπίβολο εγχείρημα του Haussmann συνίστατο στη δημιουργία ενός αισθήματος κοινωνικής ανάτασης και συλλογικής προόδου. Στην πραγματικότητα, όμως, αυτό που κάνει είναι η συγγραφή μιας ανανεωμένης αστικής μυθολογίας· μιας νέας, συνεκτικής αφήγησης η οποία εμπλέκει ενεργά το μητροπολιτικό πλήθος χωρίς, βέβαια, να επιλύει τα ζητήματά του. Αυτό που καθιστά το όλο εγχείρημα επιτυχές είναι πως η συγγραφή της μυθολογίας αυτής γίνεται με πέτρα, σίδηρο και γυαλί κι η απαγγελία της συμβαίνει σε περίπτερα και συντριβάνια, σε πάρκα και πλατείες. Αν οι εξεγερμένοι παριζιάνοι διεκδικούν υλικές απολαβές κι υπερασπίζονται τον τρόπο ζωής τους, εκείνος εικονοποιεί την κοινωνική ισότητα αναπλάθοντας τους δημόσιους χώρους. Ακόμα και τα δημόσια, κοινοφελή κτίρια εντάσσονται με τέτοιο τρόπο

ώστε ν' αντανακλούν το μεγαλείο του κράτους.⁷⁷ Στην πραγματικότητα, κάθε άλλο παρά επιλύει τα προβλήματα των κατοίκων. Καταφέρνει, αντιθέτως να δημιουργεί έναν παραγωγικό κύκλο προβληματοποιώντας ορισμένα κομμάτια του πληθυσμού και αγκαλιάζοντας άλλα. Δημιουργώντας μηχανισμούς κερδοφορίας Προφανώς τα προβλήματα και οι πλοβληματικοί πληθυσμοί, εξωθούνται συνεχώς προς τα περιχώρα, όπου δεν θολώνουν την εικόνα του μεγαλείου ενώ, ταυτοχρόνως, δημιουργούνται μηχανισμοί κερδοφορίας μέσα από την αγορά γης και το εμπόριο.⁷⁸ Αυτή είναι η πίσω όψη της μυθολογίας της προόδου την οποία καταδεικνύει ο Benjamin. «*Ο Μπλανκί αποδομεί τη λογική ταύτιση της οικονομικής και τεχνολογικής προόδου με αυτήν της κοινωνικής, αναφερόμενος στην ανοικοδόμηση του καιρού της 2ης Αυτοκρατορίας κι αντιπαραβάλλοντάς την με την παρακμιακή εποχή της Ρωμαϊκής αυτοκρατορίας και την μνημειακή της αρχιτεκτονική.*»

Η υπαγωγή του αστυακού ιστού στο νέο οικονομικό παράδειγμα ερχόταν σε αντιπαράθεση με την υπάρχουσα οικολογία της πόλης· τους τρόπους, δηλαδή, κοινωνικής αναπαραγωγής και κυκλοφορίας του πλήθους όπως αυτοί είχαν αναπτυχθεί τον 18ο αιώνα. Σκοπός του Hausman ήταν, λοιπόν, η αναπροσαρμο-

---

77. Ο «στρατηγικός εξωραϊσμός» του Hausmann ήταν η πρωτο-μορφή του μοντέρνου κρατισμού. Buck-Morss, S. *Η διαλεκτική του βλέπειν. Ο Βάλτερ Μπένγιαμιν και το Σχέδιο Εργασίας περί Στοιών*, Π.Ε.Κ., Ηράκλειο, 2014, (σ. 137).

78. Η εκκαθάριση των μαχαλάδων από τν Hausmann διέσπασε, απλώς τις γειτονιές της εργατικής τάξης και μετατόπισε στα προάστια, έξω από το κέντρο του Παρισιού, την άσχημη εικόνα και τις ανθυγιεινές συνθήκες ζωής της φτωχολογιάς. Με τη μέθοδο της δημιουργίας δημόσιων πάρκων και “χώρων αναψυχής” που εφάρμοσε, δημιούργησε την ψευδαίσθηση της κοινωνικής ισότητας, ενώ παρασκηνιακά ο οικοδομικός του σχεδιασμός έδωσε το έναυσμα για μια έκρηξη κερδοσκοπίας στην αγορά των ακινήτων, μέσω της οποίας η κυβέρνηση επεξέτεινε την ιδιοκτησία των κεφαλαιοκρατών σπαταλώντας δημόσιους πόρους. Ό.π. (σ. 135).

γή των *quartiers* έτσι ώστε ν' αποκτήσουν πιο ομοιογενή ταξικό χαρακτήρα.⁷⁹ Με τον τρόπο αυτό γινόταν πιο εύκολη η δουλειά της αστυνόμευσης και πιο βέβαιες οι, ανά περιοχή, επενδύσεις στην κατοικία και το εμπόριο. Και εδώ βλέπουμε στην πράξη την αντίληψη της πόλης ως μια μεγα-μηχανή όπου, η τεχνολογία της εποπτείας και της κερδοφορίας -δίχως να είναι πλέον εξόφθαλμα ορατή- αναπαράγεται συνεχώς.⁸⁰ Όπου, επίσης, συγκεκριμένα υποκείμενα οριοθετούνται σε συγκεκριμένα κομμάτια της πόλης στα οποία αναπτύσσονται αντίστοιχες οικονομικές δραστηριότητες. «*Η φυσική αναδιάταξη της πόλης από τον Haussmann δεν ήταν παρά έκφραση και συγκεκριμενοποίηση μιας ευρύτερης διαδικασίας, μιας διαδικασίας ανάλογης με ό,τι ο πολεοδόμος του Σικάγου Louis Wirth απεκάλεσε "διαμελισμό" της πόλης, μ' ό,τι ο συνάδελφος του Robert Park απεκάλεσε σχηματισμό κοινωνικών "μορίων" στην πόλη κατά την πορεία του 19ου αιώνα. Αυτοί οι τομείς συμπλήρωναν τον προϊόντα καταμερισμό εργασίας στη βιομηχανική οικονομία. Ο παρισινός πληθυσμός, καθώς γινόταν όλο και πιο πυκνός, ομογενοποιούνταν πάραυτα σε κάποια μικρή ζώνη καθώς και από ζώνη σε ζώνη.*»⁸¹

Στον νέο αυτόν αστυακό ιστό, τοποθετήθηκαν με μαεστρία τα τοπόσημα της αστικής κυριαρχίας. Οι ναοί απ' όπου έλαμπε το επιβλητικό φως της 2ης Αυτοκρατορίας, ήταν αξεχώριστα κομμά-

---

79. Μια οικολογία των *quartiers* εν είδει οικολογίας των τάξεων: αυτό ήταν το νεό τείχος που ανήγειρε ο Haussmann ανάμεσα στους πολίτες της πόλης καθώς και γύρω από την ίδια την πόλη. Sennett, R., *Η τυραννία της οικιότητας: Ο δημόσιος και ο ιδιωτικός χώρος στον δυτικό πολιτισμό*, Νεφέλη, Αθήνα, 1999, (σ. 177).

80. Ο βαρώνος Haussmann άρχισε να οικοδομεί ένα νέο νομικό, διοικητικό, οικιστικό τείχος για την πόλη προς το τέλος της δεκαετίας του 1850, τείχος ανόμοιο με τα προηγούμενα τείχη μόνον στο ότι δεν αποτελούσε πια μια φυσική κατασκευή. Ό.π. (σ. 176).

81. Ό.π. (σ. 177)

τια της καθημερινής ζωής των κατοίκων της πόλης. Η όπερα, τα πάρκα, η αγορά της Les Halles, ο σιδηροδρομικός σταθμός-ειδικά αυτός-⁸² αποτελούσαν όλα σημεία σταθμούς στο δίκτυο των φαρδιών βουλεβάρτων. Κι ως τέτοια ήταν, το καθένα, το οπτικό σημείο φυγής της μεγαλειώδους προοπτικής των νέων, ευθείων οδικών αξόνων που για να γίνουν έπρπε πρώτα πρώτα να ισοπεδωθούν κατοικημένες περιοχές και να εκδιωχθούν οι κάτοικοι και οι λειτουργίες τους. Η επιβλητική εντύπωση, όμως, που προκαλούσε η προοπτική αποτελούσε για τον Haussman το σημείο σύζευξης της τέχνης και της πολεοδομίας. Σύμφωνα με τον Benjmamin, το αποτέλεσμα της σύνθεσης αυτής είναι, αναπόφευκτα kitsch.⁸³ Ακόμα και η διαδικασία αλλαγής της πόλης, όμως, εντάχθηκε στην πολιτική τελετουργία του καθεστώτος. Γιγάντιοι ζωγραφισμένοι καμβάδες κάλυπταν τα υπό κατασκευή έργα, μέχρι την παράδοσή τους

---

82. Connection of the railroads to Haussmann's projects. From a memorandum by Haussmann: "The railway stations are today the principal entryways into Paris. To put them in communication with the city center by means of large arteries is a necessity of the first order." Benjamin, W., *The Arcades project*, Harvard, Cambridge, 2002, (σ. 126).

83. Haussmann's predilection for perspectives, for a long open vistas, represents an attempt to dictate art frms to technology (the technology of city planning). This always results in kitsch. Ό.π. (σ. 126).

στο κοινό.⁸⁴ Παρότι, λοιπόν, η ανάπλαση ξεκινούσε με τη βίαιη εκδίωξη των κατοίκων και την καταστροφή μεγάλων κομματιών της πόλης -διαδικασία που πολλές φορές μάλιστα οδηγούσε σε συγκρούσεις- τελείωνε, παρόλ' αυτά, με τρόπο που δικαίωνε τη μεγαλομανία του αυτοκράτορα και του νομάρχη του Σηκουάνα. Και που, ακόμη περισσότερο, επιβαλλόταν σιωπηλά και με θετικό τρόπο στην καθημερινότητα των παριζιάνων.

Ο χαρακτήρας του πολεοδομικού σχεδιασμού του Haussmann ήταν, ταυτοχρόνως μεγαλειώδης και πολεμικός. Δεν πρέπει να λησμονείται ποτέ πως έλαβε χώρα στο πλαίσιο ενός καθεστώτος εξαίρεσης, στην επαναστατική πρωτεύουσα της Ευρώπης. Ο εχθρός, για εκείνον, βρισκόταν εντός των τοιχών και δημιουργούσε συνεχώς εστίες εξάρσεων. Γι αυτό και το έργο του Haussmann συνίστατο κυρίως στην κοινωνική αποσάρθρωση. Μπορεί, λοιπόν, το πεδίο δράσης του να ήταν ο αστυακός σχεδιασμός, όμως αυτός εμφορείτο από μια κοινωνική μηχανική. Έχοντας από νωρίς ξεκαθαρίσει τα συναισθήματά του απέναντι στο μητροπολιτικό πλήθος-εν-κίνησει, επιχείρησε να επιβάλλει τους όρους του στην κυκλοφορία του. Τα αυξημένα ενοίκια και οι εκτεταμένες κατεδα-

---

84. Haussmann's ideal in city planning consisted of long straight streets opening onto broad perspectives. This ideal corresponds to the tendency—common in the nineteenth century—to ennoble technological necessities through spurious artistic ends. The temples of the bourgeoisie's spiritual and secular power were to find their apotheosis within the framework of these long streets. The perspectives, prior to their inauguration, were screened with canvas draperies and unveiled like monuments; the view would then disclose a church, a train station, an equestrian statue, or some other symbol of civilisation. With the Haussmannization of Paris, the phantasmagoria was rendered in stone. Though intended to endure in quasi-perpetuity, it also reveals its brittleness. The Avenue de l' Opera—which, according to a malicious saying of the day, affords a perspective on the porter's lodge at the Louvre—shows how unrestrained the prefect's megalomania was. Ό.π. (σ.24).

φίσεις στο κέντρο της πόλης εξανάγκασαν πολλές οικογένειες ν' αναζητήσουν κατοικία στα περίχωρα.⁸⁵ Ακόμη, η ομογενοποίηση των γειτονιών διευκόλυνε το έργο της αστυνόμευσης καθώς στρατώνες εγκαθίσταντο δίπλα στις προλεταριακές περιοχές κατοικίας με σκοπό την άμεση κατάπνιξη των εξεγέρσεων.⁸⁶ Ακόμα και η ηθική του εξόρμηση ενάντια στον έκλυτο βίο και τις εστίες ανομίας συγκεκριμένων περιοχών, ήταν στην πραγματικότητα, κομμάτι της αντιεργατικής άσκησης πολιτικής κυριαρχίας.⁸⁷

Γίνεται, λοιπόν, σαφές πως η πολεμική του Haussmann είναι μια πολεμική σημείων η οποία επεκτείνεται ανά την επικράτεια αναμορφώνοντάς την με διαφορετικούς τρόπους. Άλλοτε ισοπεδώνοντας κι άλλοτε συσσωρεύοντας κεφάλαιο και πληθυσμό. Αλλού σβήνοντας κι αλλού γράφοντας. Το αστυακό τοπίο, λοιπόν, ως

---

85. Haussmann tries to shore up his dictatorship by placing Paris under an emergency regime. In 1864, in a speech before the National Assembly, he vents his hatred of the rootless urban population, which keeps increasing as a result of his projects. Rising rents drive the proletariat into the suburbs. The quarters of Paris in this way lose their distinctive physiognomy. The "red belt" forms. Ό.π. (σ. 12).

86. Αληθινός σκοπός των εργασιών του Haussman ήταν η εξασφάλιση της πόλης έναντι ενός εμφυλίου πολέμου [...]. Το πλάτος των λεωφόρων ήταν απαγορευτικό για το στήσιμο [οδοφραγμάτων] και οι νέοι δρόμοι θα παρείχαν τη συντομότερη διαδρομή μεταξύ των στρατώνων και των τομέων της εργατικής τάξης. Ορισμένοι σύγχρονοι του βάφτισαν το εγχείρημα «στρατηγικό εξωραϊσμό». Buck-Morss, S., *Η διαλεκτική του βλέπειν. Ο Βάλτερ Μπένγιαμιν και το Σχέδιο Εργασίας περί Στοιών*, Π.Ε.Κ., Ηράκλειο, 2014, (σ. 136)

87. ...οι περισσότερες περιπτώσεις κλεισίματος καφεσιατορίων ή ταβερνείων δεν λάμβαναν χώρα όταν η αχαλίνωτη οινοποσία ξέφευγε από τον έλεγχο, αλλά όταν γινόταν εμφανές ότι όσοι σύχναζαν στα καφεσιατόρια δεν ήσαν μέθυσοι αλλά οργισμένοι, και συζητούσαν. Sennett, R., *Η τυραννία της οικιότητας. Ο δημόσιος και ο ιδιωτικός χώρος στον δυτικό πολιτισμό*, Νεφέλη, Αθήνα, 1999, (σ. 276).

φορέας μνήμης είναι και τόπος συγκρότησης συλλογικών ταυτοτήτων. Κι αυτό ήταν ξεκάθαρο στην πολιτική της 2ης Αυτοκρατορίας και της 3ης Δημοκρατίας καθώς η οσμανοποίηση έχει έναν ξεκάθαρο αντιεξεγερτικό χαρακτήρα. Μέσα από τις αναπλάσεις δεν επιχειρήθηκε απλώς η απαλοιφή κάθε ίχνους της εξέγερσης του 1848 αλλά, ακόμη περισσότερο, το πολιτικό της ξεπέραςμα. Τα γεγονότα του 1848 κι όχι οποιαδήποτε τεχνική αναγκαιότητα είναι το σημείο μηδέν της οσμανοποίησης. Η μεταμόρφωση της πόλης που ακολούθησε θα μπορούσε, ίσως, να παρομοιαστεί με τα χρόνια που ακολουθούν την κατάκτηση μιας χώρας. Στο έργο του Benjamin περιγράφεται με διάφορους τρόπους η μακρόχρονη μάχη για την πολιτισμική ηγεμονία που διεξάγει η αστική τάξη. Μάλιστα, στις σελίδες του *Σχεδίου*, βρίσκεται η τεκμηρίωση της θέσης VI για τη φιλοσοφία της ιστορίας. Τα μνημειώδη έργα τα οποία καλούνται να οικοδομήσουν οι ηττημένοι εργάτες, επιβάλλονται και αλλάζουν το οικείο τους τοπίο και, ακόμη περισσότερο, αλλάζουν τον τρόπο ζωής τους.⁸⁸

Στο σημείο αυτό βρίσκεται η κριτική δύναμη της ματιάς του Benjamin. Αντιμετωπίζοντας το πεδίο της πόλης ως ένα πολύπλευρο πεδίο μάχης και την αστυκοποίηση ως μια διαλεκτική δια-

---

88. Η «πολιτισμική κληρονομιά» πέρασε από την Ελλάδα στη Ρώμη και μετά στην Εκκλησία, κατόπιν έπεσε στα χέρια της μπουρζουαζίας, από την Αναγέννηση ως τις μέρες μας. Σε κάθε περίπτωση η κυρίαρχη ελίτ σφετερίζεται – δια των κατακτήσεων ή και με άλλα βάρβαρα μέσα – την προηγούμενη κουλτούρα και την ενσωματώνει στο δικό της σύστημα κοινωνικής και ιδεολογικής κυριαρχίας. Η κουλτούρα και η παράδοση γίνονται έτσι, όπως το υπογραμμίζει ο Benjamin στη Θέση VI, «ένα εργαλείο της κυρίαρχης τάξης». [...] η πλούσια κουλτούρα της Δεύτερης Γαλλικής Αυτοκρατορίας πρέπει να εξετασθεί –όπως το κάνει ο Benjamin στο *Passagen-Werk-*, λαμβάνοντας υπόψη την ήττα των εργατών τον Ιούνιο του 1848 και τη συνακόλουθη καταστολή του επαναστατικού κινήματος (Blanqui!) για πολλές δεκαετίες. Löwy, M., *Walter Benjamin: Προμήνυμα κινδύνου*, Πλέθρον, Αθήνα 2004 (98-101)

δικασία, αναδεικνύει, τόσο τα κίνητρα των έργων του Haussmann, όσο και τα αποτελέσματα τους εντός του ιστορικού τους πλαισίου. Αν η, περί της ζωής στην πόλη, φιλολογία βρίθεται από δυστοπικές περιγραφές και βιβλικές αναλογίες, εκείνος αποκαλύπτει ένα σύστημα αντιθέσεων και τις ανθρωπολογικές μετατοπίσεις που αυτό προκαλεί. Στο πλαίσιο αυτό αναλύεται και το έργο του καλλιτέχνη-ισοπεδωτή, όπως άρεσε στον Haussmann να αυτοαποκαλείται.⁸⁹ Η δημιουργία της αίσθησης του μεγαλείου έπεται της καταστροφής που έχει ήδη προκαλέσει. Οι πρότεροι τρόποι ύπαρξης μαζί με το αστυακό ανάγλυφο στο οποίο αναπτύχθηκαν είναι οι στάχτες πάνω στις οποίες οικοδομείται η νέα φαντασμαγορία. «Οι “προοπτικές” του αστικού τοπίου που δημιούργησε ο Haussmann με τα ανοιχτά βουλεβάρτα, οι γραμμές των οποίων τονίζονταν από τις ομοιόμορφες προσόψεις των κτηρίων οι οποίες φαινόταν σαν να εκτείνονται στο άπειρο και που διακόπτονταν κάθε τόσο από εθνικά μνημεία, είχαν προορισμό να προσδώσουν στη θρυμματισμένη πόλη μια εικόνα συνοχής. Στην πραγματικότητα, το σχέδιο αυτό, το βασισμένο σε μια πολιτική αυτοκρατορικού συγκεντρωτισμού, αποτελούσε ολοκληρωτική αισθητική, η οποία προκάλεσε “την καταστολή κάθε εξατομικευμένου τμήματος, κάθε αυτόνομης εξέλιξης” της πόλης, “δημιουργώντας μια τεχνητή πόλη μέσα στην οποία ο Παριζιάνος [...] δεν νιώθει πια σαν το σπίτι του»⁹⁰ Η πόλη, λοιπόν, όπως και η αίσθηση της ζωής σ’ αυτήν, δεν έχει απλώς αλλάξει, έχει υπαχθεί σε ένα νέο παράδειγμα οικονομίας και, συνεπακόλουθα, ύπαρξης.

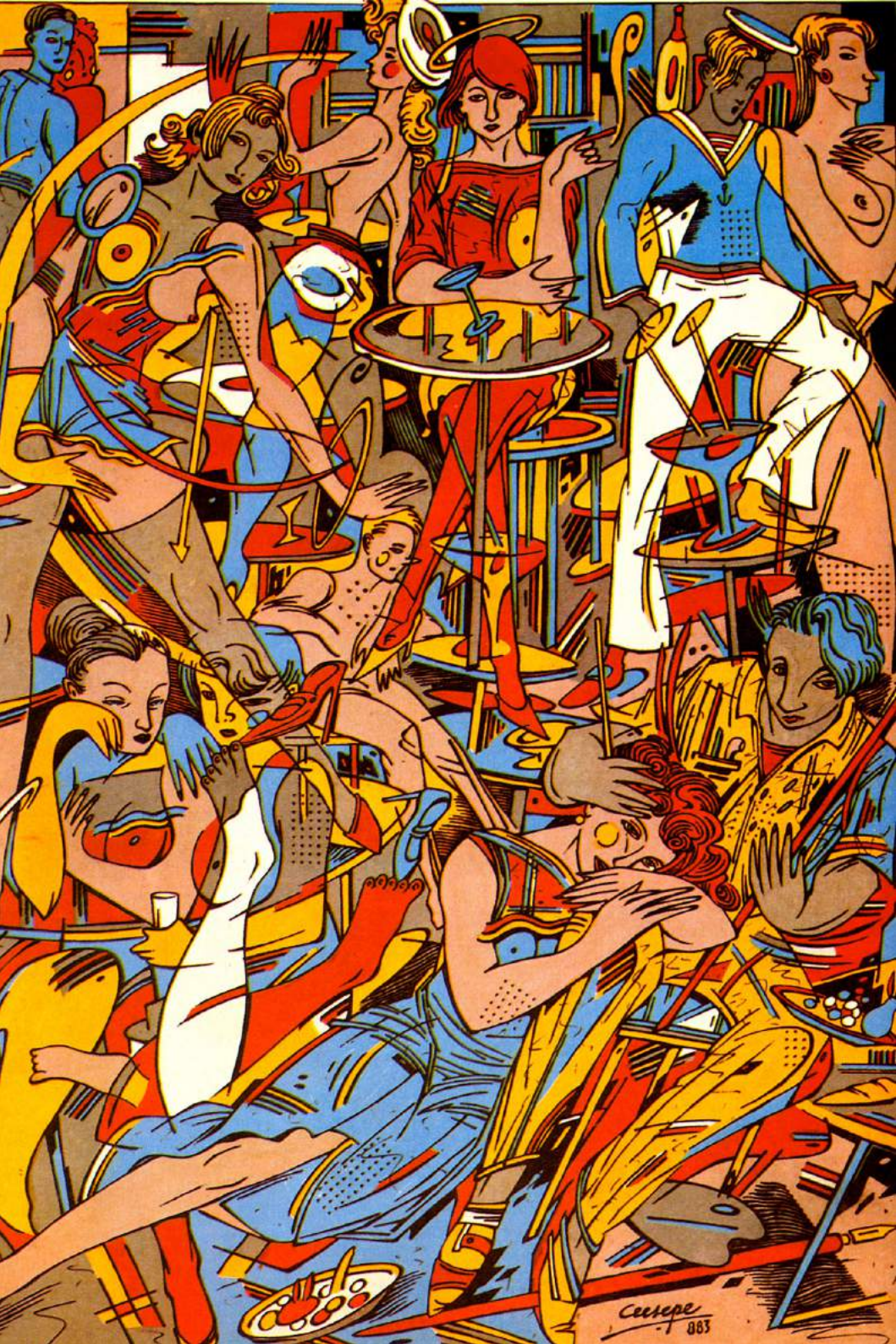
---

89. Haussmann gave himself the title of “demolition artist: artiste demolisseur. He viewed his work as a calling, and emphasizes this in his memoirs. Meanwhile he estranges the Parisians from their city.. They no longer feel at home there, and start to become conscious of the inhuman character of the metropolis. Benjamin, W., *The Arcades project*, Harvard, Cambridge, 2002, (σ. 12).

90. Buck-Morss, S., *Η διαλεκτική του βλέπειν. Ο Βάλτερ Μπένγιαμιν και το Σχέδιο Εργασίας περι Στούν*, Π.Ε.Κ., Ηράκλειο, 2014, (σ. 136).

Cespe
863

Μιλώντας για το Παρίσι, ο Benjamin, χαρτογραφεί τις δυναμικές που αναπτύχθηκαν εκεί τον 19ο αιώνα και αποτέλεσαν το υπόβαθρο των κοινωνικών αντιπαραθέσεων που βίωνε ο ίδιος. Τη δεκαετία του 1930, όταν συγγράφει το *Σχέδιο*, διαθέτει πλέον την χρονική απόσταση, το θεωρητικό υλικό και τα υλικά τεκμήρια ώστε να δείξει, μέσα από το παράδειγμα του Παρισιού, τους μηχανισμούς που συμβάλλουν στον αστυακό μετασχηματισμό. Βλέπουμε, λοιπόν, πως το αστυακό βίωμα δεν είναι μια αντικειμενικό κι αναπόδραστο παράγωγο της πληθυσμιακής συσσώρευσης, αλλά προϊόν του ταξικού ανταγωνισμού. Το αίσθημα του ανοίκειου το οποίο επέφεραν οι αναπλάσεις του Haussmann, οι μεταβολή στις νόρμες και τις συμπεριφορές των παριζιάνων και, τέλος, η όξυνση ή η εξουδετέρωση των αισθήσεων, εξηγούνται σε συνάρτηση με την καπιταλιστική αναδιάρθρωση και τις δημόσιες τελετουγίες της εξουσίας.

Στις πόλεις συντελείται, τον 19ο αιώνα, μια ριζική αλλαγή του παραγωγικού παραδειγματος. Ριζική διότι, αφενός μεν διότι εμπλέκει με ενεργητικό τρόπο μεγάλες πληθυσμακές μάζες επιφέροντας ευρείς κοινωνικούς μετασχηματισμούς, αφετέρου δε επειδή οι

μετασχηματισμοί αυτοί έχουν διεθνή εμβέλεια.⁹¹ Η βιομηχανικές επαναστάσεις και η μαζική συσσώρευση πληθυσμού προκαλεί την ανάπτυξη νέων επαγγελματιών αλλά και νέων εργασιακών σχέσεων. Πράγμα το οποίο είναι εφικτό στις πόλεις ακριβώς διότι αυτές «είναι [...] οι τόποι του μεγαλύτερου οικονομικού καταμερισμού της εργασίας».⁹² Οι κύκλοι της παραγωγής, της κυκλοφορίας και της κατανάλωσης εμπλουτίζονται με επιμέρους στάδια στα οποία συναρθρώνονται και αφομοιώνονται οι μάζες. Στο πλαίσιο της σύνθετης αυτής διαδικασίας, το πλήθος, στην προσπάθεια του να προσαρμοστεί στο νέο περιβάλλον, αναπτύσσει πρακτικές επιβίωσης και νέες τεχνικές.⁹³ Αυτή είναι η νέα πραγματικότητα μέσα στην οποία ζει και αναπνέει το πλήθος της μητρόπολης. Πράγματι, λοιπόν, οι τεχνικοί νεωτερισμοί προκαλούν εξελίξεις. Όχι, όμως, με την έννοια πως οικοδομούν έναν καλύτερο κόσμο. Αυτό που λαμβάνει χώρα στις μητροπόλεις είναι η εκ νέου οριοθέτηση των τομέων της ζωής. Παραγωγή και κατανάλωση, εργασία και κουλτούρα, ιδιωτικό και δημόσιο διαχέονται υπό νέους όρους στους αστυακούς χώρους και χρόνους.⁹⁴ Και, όπως θα δείξει ο Benjamin

---

91. Η σφαίρα της ζωής στην κωμόπολη είναι κυρίως κλειστή στον εαυτό της. Για τη μεγαλούπολη είναι κρίσιμο η εσωτερική της ζωή να απλώνεται, σε κύματα, προς ένα ευρύτερο εθνικό ή διεθνή χώρο. Simmel, G., *Μητροπολιτική Αίσθηση*, Άγρα, Αθήνα 2017, (σ. 48).

92. Ό.π., (σ. 50).

93. Στο μέτρο ακριβώς της διεύρυνσής της, η πόλη παρέχει όλο και περισσότερο τις απαραίτητες συνθήκες για τον καταμερισμό της εργασίας: ένα κύκλο, ο οποίος λόγω του μεγέθους του μπορεί να περικλείει πολλές και ποικίλες παροχές, ενώ ταυτόχρονα ο συνωστισμός των ατόμων και ο αγώνας τους για τον αποδέκτη των παροχών υποχρεώνει τον καθένα σε μια τέτοια εξειδίκευση των παροχών του, η οποία θα του εξασφαλίζει πως δεν μπορεί εύκολα να παραμεριστεί από κάποιον άλλον. Ό.π.

94. Δεν νοείται [...] ο μηχανισμός της ζωής στην πόλη χωρίς να καταταγούν όλες οι δραστηριότητες και οι αμοιβαίες σχέσεις, με απόλυτη ακρίβεια, σε ένα σταθερό υπερ-υποκειμενικό χρονικό σχήμα. Ό.π. (σ.38).

στο Έργο τέχνης την εποχής της δυνατότητας τεχνικής αναπαγωγής του, η τεχνολογική εξέλιξη και η κοινωνικοποίηση των τεχνικών γνώσεων φέρει, τόσο το ενδεχόμενο της επανάστασης, όσο και της επαναμάγευσης του κόσμου. Όπως, άλλωστε, και η ζωή στην πόλη· με τις άπειρες δυνατότητες συναντήσεων μεταξύ ξένων και των συλλογικών τους ανασυνθέσεων. Όμως, το πλήθος δεν ζει μόνο μέσα στην πόλη, αλλά και μέσα στον εαυτό του. Κι αυτή είναι μια συνθήκη διαρκούς μετάλλαξης. Σωματικής, πνευματικής και ψυχικής. Όπως το περιγράφει ο Georg Simmel, «από τη μια μεριά, η ζωή γίνεται απίστευτα εύκολη, με την πανταχόθεν παροχή ερεθισμάτων, ενδιαφερόντων, τρόπων πλήρωσης του χρόνου και της συνείδησης, έτσι ώστε παρασύρεται από το ρεύμα, χωρίς να χρειάζεται να κολυμπάει.»⁹⁵

Ο Simmel, ο οποίος ασχολείται με τις πόλεις σχεδόν στο σύνολο του έργου του, αποτέλεσε σημείο αναφοράς τόσο για τον Benjamin όσο και τη Σχολή της Φρανκφούρτης, περιγράφει τους μετασχηματισμούς που προκαλούν στους κατοίκους της πόλης οι οικονομικές αναδιαρθρώσεις. Οι συμπεριφορές, δηλαδή, όπως και οι ψυχολογικές μεταπτώσεις, παρουσιάζονται ως διαλεκτικό προϊόν της εργασίας και των καθημερινών συναλλαγών. «*Τρία είναι, σύμφωνα με τον Simmel, τα κύρια χαρακτηριστικά της μητροπολιτικής νοοτροπίας: η διανοητικοποίηση των κοινωνικών σχέσεων, ο απρόσωπος τρόπος των συνδιαλλαγών και ο πιο ακατάδεκτος και απαθής χαρακτήρας των κατοίκων.*»⁹⁶ Πως αλλιώς θα μπορούσε να είναι, άλλωστε, όταν η καθημερινότητα επιβάλλει διαρκώς την υπολογιστική σκέψη· τη άγρυπνη νοητική επεξεργα-

---

95. Ό.π. (σ. 54).

96. Ό.π. (σ. 11).

σία⁹⁷ και την άμεση -θετική ή αρνητική- απόκριση σε ένα πλήθος από ψυχολογικά ερεθίσματα. Στο πλαίσιο αυτό γίνεται ευνόητο, ως αποτέλεσμα, πως «η αδιαφορία του ατόμου που κατοικεί στη μεγαλούπολη δεν είναι παρά η υποκειμενική αντανάκλαση της εσωτερικευμένης χρηματοοικονομίας, η οποία καθίσταται ισχυρότερη όσο αποκτά έναν μεγαλύτερο βαθμό αφαιρετικότητας.»⁹⁸

Όπως ο Benjamin αναζητά στις πόλεις τις διαφορετικές εκφάνσεις και τις δυνατότητες της νεωτερικότητας, έτσι κι ο Simmel σκιαγραφεί μια μηχανική των συμπεριφορών. Για εκείνον, η μητρόπολη αποτελεί «το χωνευτήρι μιας μετάλλαξης των αισθητηριακών εμπειριών και νοοτροπιών.»⁹⁹ Στην εξαναγκαστική εγγύτητα της καθημερινής κυκλοφορίας και την ταχύτητα των κοινωνικών επαφών, το «άτομο της νεωτερικής εποχής» οριοθετεί τον εαυτό του σε σχέση με τους άλλους κι εξασκεί τις αισθήσεις του ώστε να περιφρουρούν το ζωτικό του χώρο.¹⁰⁰ Στο σώμα, με ό,τι το περιβάλλει, εγγράφεται ένα σύστημα σημείων το οποίο χρησιμοποιούμε ώστε να διαχειριστούμε με ακρίβεια και αυτήν την απόστα-

---

97. ...η χρηματική οικονομία είναι βαθύτατα συνδεδεμένη με την κυριαρχία της νόησης. Κοινό τους στοιχείο είναι η απόλυτη αντικειμενικότητα στην αντιμετώπιση ανθρώπων και πραγμάτων, όπου συχνά η τυπική δικαιοσύνη συμβαδίζει με την αδυσώπητη σκληράδα. Ό.π., (σ. 34)

98. Ό.π. (σ. 14).

99. Ό.π. (σ. 7).

100. «Ο ρόλος της φυσικής απόστασης» τονίζει ο Simmel, «είναι απλώς να εμποδίζει τα ερεθίσματα, τις τριβές, τις έλξεις και τις απωθήσεις που παράγει η αισθητηριακή εγγύτητα». Οι αισθήσεις του κατοίκου της πόλης ενεργοποιούνται, επομένως, για να δημιουργηθεί η απαραίτητη σωματική απόσταση που αποκλείει την επαφή. Ό.π. (σ. 27).

ση.¹⁰¹ Στην συνθήκη αυτήν, λοιπόν, το εμπόρευμα αναδεικνύεται σ' ένα εκ των ων ουκ άνευ εργαλείο κοινωνικοποίησης αλλά και αυτοσυγκρότησης. Πρώτον, διότι κατά την καθημερινή διαδικασία επίδειξης του εαυτού λειτουργεί ταυτοχρόνως ως σημαίνον και σημαινόμμενο εκφράζοντας -κι ακόμη περισσότερο διατυμπανίζοντας- την προσωπικότητα του αγοραστή. Δεύτερον, διότι παρέχει στον ιδιοκτήτη τους μια αίσθηση ασφάλειας – μια αίσθηση την οποία διακαώς αναζητά λόγω του φόβου που του προκαλεί το μητροπολιτικό βίωμα.¹⁰² Μια σταθερότητα εντός ενός ρευστού περιβάλλοντος. Όπως παρατηρεί ο P. Virno, δεν είναι καθόλου τυχαίο που ο Benjamin αναζητά μια συνάφεια μεταξύ μητροπολιτικής ζωής και παιδικής ηλικίας.¹⁰³ «*Το παιδί προστατεύεται μέσω της επανάληψης (το ίδιο παραμύθι άλλη μια φορά, το ίδιο παιχνίδι, η ίδια χειρονομία). Πρόθεση της επανάληψης είναι μια στρατηγική προστασίας από καθετί το καινούριο και απρόβλεπτο.*»¹⁰⁴

Γίνεται, λοιπόν, σαφές πως το αστυακό βίωμα αποτελεί μια συνθήκη έντονης πνευματικής και ψυχικής δραστηριότητας. Όπως, επίσης, πως στα κείμενα του Simmel και του Benjamin αυτό δεν

---

101. Το άτομο της νεωτερικής εποχής εμφανίζεται στους άλλους ως υπόβαθρο σημείων. Επιδεικνύει συνεχώς σημεία που του επιτρέπουν να διαφοροποιείται από κάποιους, αλλά και να καθίσταται αναγνωρίσιμος σε άλλους. Ό.π. (σ. 22)

102. Όπως ακριβώς ο Marx διέγινωσε ενσυνειδήτως ότι τα εμπορεύματα γίνονταν η εξωτερική εμφάνιση των πραγμάτων η οποία εκφράζει την προσωπικότητα του αγοραστή, άλλες εφήμερες εμφανίσεις ερμηνεύτηκαν απ' όσους ήσαν λιγότερο βέβαιοι για τις αντιλήψεις τους ως σημεία εσώτερου και σταθερού χαρακτήρα. Buck-Morss, S., *Η διαλεκτική του βλέπιν. Ο Βάλτερ Μπένγιαμιν και το Σχέδιο Εργασίας περί Στωών*, Π.Ε.Κ., Ηράκλειο, 2014, (σ. 191).

103. Κυρίως στο έργο του *Τα παιδικά χρόνια στο Βερολίνο το 1900*.

104. Virno, P., *Γραμματική του πλήθους*, Αλεξάνδρεια & Οδυσσεάς, Αθήνα 2007, (σ. 35).

παίρνει τη μορφή μιας αξιολόγησης αλλά της ανάλυσης. Ζητούμενο τους είναι η περιγραφή του πλήθους το οποίο ζει υπό αυτές της συνθήκες, του πλήθους που αναπαράγει αυτή τη νόρμα ως τρόπο ύπαρξης. Σ' αυτόν τον τρόπο ύπαρξης, λοιπόν, που αναδύεται παράλληλα με μια άνθιση και μαζικοποίηση της πολιτιστικής παραγωγής, «μειώνεται η αντιληπτική οξύτητα όλων των αισθήσεων, ενώ αντίθετα αυξάνεται η έκφραση της ευαρέσκειας και της απαρέσκειας που προκαλούν.»¹⁰⁵ Πράγμα το οποίο είναι αποτέλεσμα του πληθωρισμού των ερεθισμάτων με τα οποία έρχεται κανείς αντιμέτωπος στην καθημερινότητά του. Πράγματι, η πόλη είναι ένα πεδίο απροσδόκητων αισθητηριακών εμπειριών. Έτσι, «το ψυχολογικό υπόβαθρο πάνω στο οποίο σχηματίζεται ο τύπος των ατομικότητων της μεγαλούπολης είναι η αύξηση του επιπέδου της νευρικής δραστηριότητας, που προκύπτει από τη ραγδαία και ασταμάτητη εναλλαγή εξωτερικών και εσωτερικών ερεθισμάτων.»¹⁰⁶ Η αφομοίωση των ερεθισμάτων είναι, συνήθως, καθηλωτική. Ο Benjamin, μάλιστα, αντιπαραβάλλει το αστυακό βίωμα με την εργασία στη γραμμή παραγωγής.¹⁰⁷ Δεν βλέπει όμως κάτι το εγγενώς καταστροφικό στη μαζική παραγωγή. Διακρίνει στις δυνατότητες της τεχνικής αναπαραγωγιμότητας, τόσο τη σο-

---

105. Simmel, G., *Μητροπολιτική Αίσθηση*, Άγρα, Αθήνα 2017, (σ. 28).

106. Ό.π. (σ. 38).

107. Τόσο η γραμμή συναρμολόγησης στη βιομηχανία όσο και το αστικό πλήθος βομβαρδίζουν τις αισθήσεις με αποσυνδεδεμένες εικόνες και διεγερσεις υπό τη μορφή σοκ. Σε κατάσταση συνεχούς περισπασμού, η συνείδηση του συλλογικού δρα ως μηχανισμός απόσβεσης των σοκ, καταχωρίζοντας τις αισθητηριακές εντυπώσεις, χωρίς να βιώνει πραγματικά την εμπειρία τους. Buck-Morss, S., *Η διαλεκτική του βλέπουν. Ο Βάλτερ Μπένγιαμιν και το Σχέδιο Εργασίας περι Στωών*, Π.Ε.Κ., Ηράκλειο, 2014, (σ. 415).

σιαλιστική δυναμική, όσο και την αντιδραστική επαναμάγευση¹⁰⁸ επισημαίνοντας πως ο πολιτισμός μπορεί να λειτουργεί είτε προς την κατεύθυνση του διαφωτισμού, είτε προς αυτήν της χειραγώγησης.¹⁰⁹

Η διαχείριση, ή μάλλον η εκπαίδευση του μητροπολιτικού πλήθους δεν ήταν βέβαια αμιγώς ζήτημα της δημόσιας τάξης – κάθε άλλο. Καθώς, όμως, η δημόσια σφαίρα διευρύνεται και πολλαπλασιάζεται, κι ενώ ο ρόλος της ισχυροποιείται, γίνεται και ο κριτής των δημόσιων τρόπων. Κι ο ρόλος αυτός είναι εξαιρετικά σημαντικό στην μητροπολιτική συνθήκη - στο χωνευτήρι έντονων και συνεχόμενων αισθητηριακών εμπειριών. Ακριβώς διότι ο τρόπος απόκρισης σ' αυτές συνιστά ένα πολιτικό διακύβευμα. Η υπαγωγή του τρόπου έκφρασης, λοιπόν, σε κάποια κοινωνική νόρμα αποτελεί πεδίο άσκησης της αστικής ηγεμονίας και μέθοδο κυριαρχίας. Πεδίο όπου οι τρόποι του πλήθους θα αντιπαραταχθούν με την αστική αισθητική. Έτσι, ανάμεσα στα όσα άλλαξε η «πρωτεύουσα του 19ου αιώνα», ήταν και ο τρόπος με τον οποίον συμπεριφέρονταν το κοινό μιας παράστασης, ο συναθροισμένος όχλος, ή ακόμα και οι θαμώνες μιας ταβέρνας. Μέσα από μια μακρόχρονη διαδικασία, η σιωπή κέρδισε έδαφος κι επεκτάθηκε από το θέατρο,

---

108. Πράγματι, η τεχνολογία ήταν εγγενώς προοδευτική και έφερε την υπόσχεση των σοσιαλιστικών μορφών τρόπου ζωής και πολιτισμού· αλλά για όσο διάστημα η εξέλιξη της είχε γίνει αντικείμενο ιδιοποίησης για την εξυπηρέτηση των επιδιώξεων του καπιταλισμού και του κράτους, παρήγαγε μόνο εκπραγματωμένες ονειρικές εικόνες αυτής της υπόσχεσης, μια φαντασμαγορία της «νέας φύσης». Ό.π. (σ. 222).

109. ...μολοντί η βιομηχανική αναπαραγωγή των καλλιτεχνικών και λογοτεχνικών μορφών ήταν εγγενώς δημοκρατική, για όσο διάστημα ο πολιτισμός, κατευθυνόμενος από την εμπορευματική παραγωγή, θα εξακολουθούσε να παράγεται ως χειραγώγηση και όχι ως διαφωτισμός και να καλλιεργεί την παθητική κατανάλωση και όχι την ενεργό συνεργασία, το δημοκρατικό δυναμικό του μαζικού πολιτισμού θα παρέμενε ανενεργό. Ό.π.

στο δρόμο, στα κεφενεία και στα εργοστάσια. «Όπως ακριβώς στο θεατρικό κοινό υπήρχε συνάφεια μεταξύ σιωπής και κοινωνικής τάξης, έτσι υπήρχε και στο πλήθος του δρόμου. Η δημόσια σιωπή ανάμεσα σε εργάτες λογιζόταν από την αστική τάξη ως σημείο ότι έστω και απρόθυμα, ο εργάτης της πόλης ήταν τουλάχιστον υποτακτικός.»¹¹⁰

Η διαλεκτική σύνθεση μεταξύ των τρόπων του πλήθους από τη μια, και των τεχνολογιών κανονικοποίησης των συμπεριφορών από την άλλη, δε θα μπορούσε βέβαια να έχει ένα τελικό, μονοσήμαντο αποτέλεσμα. Πρόκειται, άλλωστε, για μια διαρκή διαπάλη. Η πόλη, ως ο κατεξοχήν τόπος του αντικειμενικού πνεύματος, έχει στιγματιστεί ως μια συνθήκη εγκλωβιστική και απρόσωπη. Ταυτοχρόνως, όμως, είναι και ο τόπος ανάδυσης της προσωπικότητας: «Οι ίδιοι παράγοντες που με την ακρίβεια και την απόλυτη χρονική συνέπεια στον τρόπο ζωής έχουν συνδιαμορφώσει ένα οικοδόμημα εξαιρετικά απρόσωπο, επιδρούν, από την άλλη πλευρά, ώστε να διαμορφωθεί ένα οικοδόμημα εξαιρετικά προσωπικό.»¹¹¹ Οι άνθρωποι, μη νιώθοντας ασφάλεια στο δημόσιο γίνεσθαι, αποτραβήχθηκαν και την αναζήτησαν σε χώρους ιδιωτικούς. Η συγκρότηση της προσωπικότητας τροφοδοτήθηκε ως απάντηση στο αίσθημα της απουσίας κοινότητας. Και, εν συνεχεία, αναδύθηκαν άλλα συλλογικά εγώ με περισσότερο ή λιγότερο μεταφυσικό χαρακτήρα. Ένα από τα αποτελέσματα της σύνθεσης των τρόπων του πλήθους και της νόρμας της αστικής τάξης ήταν, συνεπώς, η επανανοηματοδότηση του ιδιωτικού και του δημόσιου. Και η αποικιοποίηση του πρώτου επί του δεύτερου. Αντί, λοιπόν, να κρίνουμε το αστυακό βίωμα βάσει μιας κλίμακας του απρόσωπου ή του απάνθρωπου είναι, μάλλον, πιο χρήσιμο

---

110. Sennett, R., *Η τυραννία της οικιότητας· Ο δημόσιος και ο Ιδιωτικός χώρος στον δυτικό πολιτισμό*, Νεφέλη, Αθήνα, 1999, (σ. 275).

111. Simmel, G., *Μητροπολιτική Αίσθηση*, Άγρα, Αθήνα 2017, (σ. 38).

να διαβάσουμε την εξέλιξη των πολιτικών διαδικασιών και του δημόσιου χώρου.¹¹²

Μιλήσαμε παραπάνω σχετικά με το αστυακό βίωμα, μέσα από τις περιγραφές του, ως συνέπεια συγκεκριμένων οικονομικών και πολεοδομικών πολιτικών. Παρά την, ομολογουμένως, δυστοπική χροιά των περιγραφών αυτών, σκοπός μας ήταν η ανάδειξη της μητροπολιτικής συνθήκης ως μιας παραγωγικής συνθήκης. Όπως κι ο Benjamin, θέλουμε να δείξουμε τους μηχανισμούς και τις δομικές ενδεχομενικότητες που αυτή φέρει. Στο πλαίσιο αυτό, είναι κρίσιμο να φωτίσουμε τα δομικά χαρακτηριστικά του πλήθους. Δε μεταχειριζόμαστε το πλήθος ως ένα θολωμένο, ανοιχτό υποκείμενο. Ως τρόπος ύπαρξης, είναι αμφίσημος, εμπεριέχει χαμό και σωτηρία, συναίνεση και σύγκρουση, δουλικότητα και ελευθερία. Στις σελίδες του *Σχεδίου*, όπου δίνεται έμφαση στην περιγραφή των μηχανισμών της αστικής ηγεμονίας, δεν είναι παρόλ' αυτά καθόλου αόρατα τα ιστορικά υποκείμενα. Εμφανίζονται υπό τη συνθήκη της ενδεχομενικότητας που χαρακτηρίζει το πλήθος. Ο Benjamin αντιλαμβάνεται αυτήν την αμφίρροπη συνθήκη, βλέπει και χαρτογραφεί τις αντιθετικές δυνάμεις και παίρνει θέση στον ταξικό ανταγωνισμό: «...ενδιαφέρεται για τη διασφάλιση των ανατρεπτικών και αντι-αστικών μορφών της κουλτούρας, προσπαθώντας να τις αποτρέψει από το να είναι ταριχευμένες, ουδετερο-

---

112. Μύθοι γύρω από την απουσία κοινότητας, όπως ο μύθος του απάνθρωπου ή διεστραμμένου πλήθους, λειτουργούν ως κέντρισμα για ν' αναζητήσουν οι άνθρωποι κοινότητα με βάση ένα κατασκευασμένο συλλογικό εγώ. Όσο περισσότερο ο μύθος της απρόσωπης κενότητας, σε λαϊκίζουσες εκδοχές, γίνεται ο κοινός νους μιας κοινωνίας, τόσο και ο πληθυσμός θα αισθάνεται ηθικά δικαιωμένος όταν καταστρέψει την ουσία της συμβίωσης των ανθρώπων στις πόλεις, η οποία είναι ότι οι άνθρωποι μπορούν να συμπράττουν χωρίς τον καταναγκασμό να εξομοιώνονται μεταξύ τους. Sennett, R., *Η τυραννία της οικιότητας. Ο δημόσιος και ο ιδιωτικός χώρος στον δυτικό πολιτισμό*, Νεφέλη, Αθήνα, 1999, (σ. 326).

ποιημένες, ακαδημαϊκοποιημένες και κολακευτικές (Baudelaire), όπως καταλήγουν μέσα στο πολιτισμικό κατεστημένο.»¹¹³ Για να περιγράψει, λοιπόν, τη ρευστή αυτήν συνθήκη χρησιμοποιεί το πλήθος· ως τρόπο ύπαρξης, ως δημιουργό και ως πεδίο άσκησης εξουσίας.

Ο Baudelaire, ο οποίος κάνει το Παρίσι -αντί για κάποιο πάτριο έδαφος- αντικείμενο της λυρικής του ποίησης,¹¹⁴ αντιλαμβάνεται την είσοδο στην μητρόπολη ως «κολύμβηση στο πλήθος». Στους στίχους του είναι δύσκολο να διακριθεί το τοπίο της μεγαλόπολης και οι άνθρωποι που την κατοικούν ή τη χειρίζονται - αν τη συλλογιστούμε ως μια μεγαμηχανή. Κι ο Benjamin, ο οποίος αφιερώνει στον Baudelaire (και, παρεμπιπτόντως, στον Hugo) την πλέον πολυσέλιδη δεσμίδα του *Σχεδίου*, αντλεί από την περίπτωση του ακριβώς για να εισάγει αυτήν την προβληματική.¹¹⁵ Το πλήθος, συνεπώς, ως συστατικό στοιχείο του αστυακού τοπίου. Όμως αυτή η σχέση είναι ακόμα πιο σύνθετη. Είδαμε προηγουμένως την πολεοδομική εξέλιξη του Παρισιού κατά τον 19ο αιώνα ως προϊόν του ανταγωνισμού μεταξύ των τρόπων του πλήθους και της κρατικής εξουσίας. Και μέσα από αυτήν τη διαδικασία (το φωτισμό και τη ρύθμιση των ροών) είδαμε το πως η μεσαιωνική πόλη μεταλλάχθηκε κι απέκτησε χαρακτηριστικά τοπία. Πως, δηλαδή, το πλήθος είναι παραγωγός του αστυακού τοπίου. Βλέπουμε, όμως και

---

113. Buck-Morss, S., *Η διαλεκτική του βλέπειν. Ο Βάλτερ Μπένγιαμιν και το Σχέδιο Εργασίας περί Στωών*, Π.Ε.Κ., Ηράκλειο, 2014, (σ. 102).

114. Baudelaire's genius, which feeds on melancholy, is an allegorical genius. With Baudelaire, Paris becomes for the first time the subject of lyric poetry. This poetry of place is the opposite of all poetry of the soil. Benjamin, W., *The Arcades project*, Harvard, Cambridge, 2002, (σ. 21).

115. Ο Baudelaire δεν περιγράφει ούτε τους κατοίκους ούτε την πόλη. Η παραίτηση απ' αυτό του δίνει τη δυνατότητα να αναδεικνύει τη μια πλευρά υπό τη μορφή της άλλης. Benjamin, W., *Σαλρ Μπωνταιρ. Ένας λυρικός στην ακμή του καπιταλισμού*, Αλέξανδρεια, Αθήνα 2002 (σ. 138).

το αντίστροφο. Στις σελίδες που ο Benjamin αφιερώνει στην πόρνη,¹¹⁶ το ρακοσυλλέκτη,¹¹⁷ τον αχθοφόρο και τον πλάνητα, γίνεται κατανοητή η διαδικασία μέσα από την οποία η πόλη-ως-σχέσεις παράγει και το πλήθος της. Διότι η μαζική παραγωγή, η πληθυσμιακή συσσώρευση και η γενίκευση της ανταλλακτικής οικονομίας παράγουν καινοφανείς πρακτικές και υποκείμενα που είναι σαν να φύονται μέσα από το αστυακό περιβάλλον.

Στην πραγματικότητα, είναι αδύνατο να φανταστούμε το αστυακό τοπίο δίχως το πλήθος της. Αυτό είναι που ανά πάσα στιγμή το νοηματοδοτεί. Δίχως τις δυναμικές του ροές, τις πυκνώσεις και τις αραιώσεις του, τα αντικείμενα χάνουν δια μιας τη λειτουργία και τη φαντασμαγορία τους. Και πάλι αναφερόμενος στην πορνεία, ο Benjamin γράφει: *«μόνο η μάζα δίνει στο σεξουαλικό αντικείμενο τη δυνατότητα να μεθά με τους χίλιους ερεθισμούς που το ίδιο προκαλεί»*.¹¹⁸ Αλλά και η αξία των εμπορευμάτων πίσω από τις προθήκες τους εξαρτάται από την συγκέντρωση του κόσμου γύρω τους. Η τελετουργία της βόλτας για αγορές είναι μια διαδικασία με δύο όψεις. Αφενός μεν κατηγοριοποιούνται οι άνθρωποι ως πελάτες, αφετέρου δε η φήμη των εμπορευμάτων αυξάνεται όσο

---

116. Η γένεση των μαζών είναι όμως σύγχρονη με εκείνη της μαζικής παραγωγής. Η πορνεία φαίνεται ότι εμπεριέχει ταυτόχρονα τη δυνατότητα να επιβιώνει σ' ένα ζωτικό χώρο όπου τα αντικείμενα της πιο προσωπικής μας χρήσης γίνονται όλο και περισσότερο μαζικά προϊόντα. Με την πορνεία της μεγάλης πόλης η ίδια η γυναίκα γίνεται μαζικό προϊόν. Ό.π. (σ. 189).

117. Πολυάριθμοι ρακοσυλλέκτες εμφανίστηκαν στις πόεις από τότε που με τις νέες βιομηχανικές μεθόδους τα σκουπίδια απέκτησαν κάποια αξία. Εργάζονταν για μεσάζοντες και συνιστούσαν ένα είδος οικοτεχνίας που ελάμβανε χώρα στο δρόμο. Ό.π. (σ. 25).

118. Ό.π. (σ. 68).

αυξάνεται ο κόσμος που τα επιθυμεί.¹¹⁹ Κάτι αντίστοιχο συμβαίνει όμως και με τις εμπορικές στοές,¹²⁰ τους δημόσιους χώρους και τα μνημεία που σχεδίασε ο Haussmann,¹²¹ όπως φυσικά και με τις Διεθνείς εμπορικές εκθέσεις. Αυτές οι περιοδικές τελετουργίες της αστυακής ζωής ενέπλεξαν το πλήθος ως αναπόσπαστο κομμάτι της νεωτερικής εικονοποιίας μετατρέποντας το, την ίδια στιγμή σε θέαμα και παρατηρητή του εαυτού του. Πρόκειται για μια αισθητικοποίηση της ζωής της ίδιας.¹²²

Διατρέχοντας κανείς την πορεία της αστυκοποίησης με κεντρικό άξονα την εξέλιξη του πλήθους παρατηρεί πως σε όλα της τα στάδια χαρακτηρίζεται από μια συνθήκη συνεχούς κινητικότητας. Άνθρωποι προερχόμενοι από αγροτικές περιοχές, γειτονικές κωμο-

---

119. Η συγκέντρωση των πελατών, η οποία συγκροτεί την αγορά που κάνει το εμπόρευμα, αυξάνει τη χάρη του τελευταίου για τον μέσο αγοραστή. Ό.π. (σ. 67).

120. The arcades and large department stores of Paris, like the universal expositions, were clearly places in which the crowd, in becoming its own spectacle, found a spatial and visual instrument for self-education from the point of view of capital. Hayes. K. M., *Architecture Theory since 1968*, MIT Press, Cambridge, Massachusetts, London, 1998 (σ. 17).

121. Το μεγαλείο της μοντέρνας πόλης μπορούσε να το βιώσει καθένας που περπατούσε στα βουλεβάρτα και στα πάρκα της ή επισκεπτόταν τα καταστήματά της, τα μουσεία της, τους χώρους τέχνης και τα εθνικά μνημεία. Το Παρίσι μια πόλη καθρέπτης, θάμπωνε τα πλήθη, ενώ την ίδια στιγμή τα εξαπατούσε. Buck-Morss, S., *Η διαλεκτική του βλέπειν. Ο Βάλτερ Μπένγιαμιν και το Σχέδιο Εργασίας περί Στοιών*, Π.Ε.Κ., Ηράκλειο, 2014, (σ. 124).

122. Η ανθρωπότητα, η οποία κάποτε υπήρξε στον Όμηρο το αντικείμενο θέασης των θεών του Ολύμπου, έχει καταστεί πλέον η ίδια αντικείμενο θέασης δι' εαυτήν. Η αυτοαποξένωσή της έχει φτάσει σ' εκείνον τον βαθμό που της επιτρέπει να βιώσει την εκμηδένισή της ως αισθητική απόλαυση πρώτης τάξεως. Benjamin, W., *Για το έργο τέχνης / Τρια δοκίμια*, Πλέθρον, Αθήνα 2013, (σ. 57).

πόλεις, ή τις αποικίες εντάσσεται σε ροές οι οποίες συνεχίζονται μέχρι σήμερα. Όμως η συνθήκη αυτή της κινητικότητας δε σταματά με την εγκατάστασή του. Η ανάπτυξη ή η απο-ανάπτυξη, οι επεκτάσεις κι οι αναπλάσεις αποτελούν σταθερό χαρακτηριστικό των πόλεων και προκαλούν την μετακίνηση μεγάλων ομάδων από τους ήδη εγκατεστημένους κατοίκους. Η συνθήκη αυτή, η οποία παρουσιάζεται με περιοδικό ρυθμό, προκύπτει από οικονομικές συνήθως αιτίες που ξεπερνούν κατά πολύ τις δυνάμεις των εκάστοτε κατοίκων. Φαίνεται, λοιπόν, πως στο πλαίσιο αυτής της περιοδικής συνθήκης ένα σταθερό ποσοτικά μέρος του πληθυσμού εξαναγκάζεται στη μετακίνηση αναζητώντας φθηνότερη κατοικία ή κάποιο ασφαλές περιβάλλον. Επίσης, τα υποκείμενα που υπόκεινται σ' αυτήν την κατάσταση είναι εν πολλοίς τα ίδια. Από τον 18ο αιώνα, λοιπόν, μέχρι σήμερα, η έννοια του ξένου αποτελεί οργανικό στοιχείο της κοινωνικής μας συγκρότησης. Αφενός μεν, λόγω της τακτικής εμφάνισης μετακινούμενων πληθυσμών, αφετέρου δε λόγω της ψυχολογικής ανάγκης για τη συγκρότηση συλλογικών ταυτοτήτων. Ανάγκη η οποία είναι συνυφασμένη με το αστυακό βίωμα και αφορά τόσο τους συνήθεις μετακινούμενους, όσο και τους πιο προνομιούχους. Αν, λοιπόν, αλλάζει, τόσο η πόλη, όσο και οι κάτοικοί της ποιές είναι εκείνες οι διαχρονικές σταθερές πάνω στις οποίες θα οικοδομηθούν συλλογικές ταυτότητες;

Στο πλαίσιο αυτό, γίνεται ίσως κατανοητό πως η εννόηση του ξένου είναι άρρηκτα συνδεδεμένη με την αστυακή συνθήκη, με τους τρόπους κοινωνικοποίησης και την αυτοσυνείδηση του ατόμου.¹²³

Αυτό δε σημαίνει πως το πλήθος, ως τρόπος ύπαρξης, δε συνάδει με τη συλλογικότητα. Θα μπορούσαμε, δε, να πούμε πως ρέπει

---

123. Ο ξένος αποτελεί οργανικό μέλος της ομάδας, παρά τη μη οργανική προσάρτησή του σε αυτήν, η ενιαία ζωή της οποίας περικλείει τους ιδιαίτερους όρους ύπαρξης αυτού του στοιχείου. Simmel, G., *Περιπλάνηση στη Νεωτερικότητα*, Αλεξάνδρεια, Αθήνα 2004, (σ. 176).

διαρκώς προς την συγκρότηση συλλογικών είναι τα οποία μάλιστα είναι άρρηκτα συνυφασμένα με τις συνθήκες της μαζικής διαβίωσης. Αυτές δηλαδή που οι κοινότητες αφηγήσεις παρουσιάζουν ως εγγενώς κι αμετάκλητα διαλυτικές. Αυτές που κωδικοποιούνται στην έννοια της μητρόπολης. Ο Benjamin καταδεικνύει τη σχέση του πλήθους με τη συλλογικότητα περιγράφοντας το σε οργανική συσχέτιση με το αστυακό τοπίο. Μη αναζητώντας, δηλαδή, μια α-ιστορική πατρίδα αλλά κοινωνικούς μηχανισμούς στο τρέχον ιστορικό πλαίσιο. «Οι δρόμοι είναι ο τόπος διαμονής του συλλογικού. Το συλλογικό είναι μια αιωνίως άγρυπνη, ανένα ανήσυχη οντότητα [Wesen] η οποία, εν μέσω των προσόψεων των κτηρίων, βιώνει (erlebt), αποκτά εμπειρίες (erfährt), μαθαίνει και επινοεί [ersinnt] όλα όσα προσλαμβάνουν τα άτομα υπό την προστασία των τεσσάρων τοίχων τους. Για το συλλογικό αυτό οι στιλπνές εμαγιέ επιφάνειες αποτελούν επιτοίχιο διάκοσμο εξίσου καλό, αν όχι ακόμη καλύτερο, από μια φτηνή ελαιογραφία αστικού σαλονιού. Οι τοίχοι με το “defense d’ afficher” [απαγορεύεται η τοιχοκόλληση] αποτελούν έδρανο εργασίας του, οι εφημερίδες βιβλιοθήκες του, τα γραμματοκιβώτια είναι οι μπρούτζοι του, τα παγκάκια η επίπλωση της κρεβατοκάμαράς του -και ο εξώστης του καφενείου του μπαλκόνι από το οποίο, μετά τη δουλειά, αγναντεύει τα του οίκου του.»¹²⁴

---

124. Ό.π. (σ. 470).

Τα πλήθη τα οποία συρρέουν στα αστυακά κέντρα -εκδιωγμένα από τις αγροτικές επαρχίες- μεταβαίνουν εκεί ως ξένοι ανάμεσα σε ξένους. Ξένοι οι οποίοι έχουν ενδεχομένως αποκοπεί, όχι μόνον από τις οικογένειές τους αλλά κι από τις σταθερές αναφορές που τους έχουν καθορίσει. Τη σχέση τους με τη γη και την εργασία, την αντίληψη του χρόνου και το οικείο κοινωνικό τους περιβάλλον εν γένει. Τα υποκείμενα αυτά, αν φέρουν κάτι μαζί τους, αυτό σίγουρα δεν είναι η εθνική συνείδηση, ούτε βέβαια η τυφλή πίστη στην επιστήμη. Οι πεποιθήσεις αυτές, αντιθέτως, έμελλε ν' αναπτυχθούν στις πόλεις κι απέκτησαν έρεισμα εξαιτίας της απώλειας ενός πρώτερου τρόπου ζωής και της αίσθησης του ανοίκειου που δημιουργούσαν οι νέες συνθήκες μαζικής διαβίωσης.¹²⁵ Βλέπουμε λοιπόν να προκύπτει η ανάγκη δημιουργίας νέων δεσμών και σταθερών συνιφασμένων με τις νέες συνθήκες διαβίωσης και συνύπαρξης.

Η θεώρηση του πλήθους ως μια εκ των πραγμάτων αρνητική συν-

---

125. Η μετανάστευση στις πόλεις, με τα οικονομικά της επακόλουθα, ήταν μια από τις δυνάμεις που έθρεφαν τον εθνικισμό, μια εικόνα ενός μόνιμου τόπου που την είχαν ανάγκη όσοι βίωναν τον εκτοπισμό. «Ένας κόσμος που διαλύεται στο χάος»: σε αντιδιαστολή με αυτόν η γη αποτελεί το μέτρο της. Sennett, R. *Ο ξένος· δυο δοκίμια για την εξορία*, ΜΙΕΤ, Αθήνα, 2015, (σ. 135).

θήκη για τη σύνθεση μιας συλλογικής ταυτότητας προδιαθέτει πως το πλήθος, ως τρόπος ύπαρξης, είναι απλώς μια ποσότητα ή μια κατάσταση ατομικής διαφοροποίησης. Παρόλ' αυτά, είδαμε πως τα πλήθη τα οποία άρχισαν να συρρέουν στις πόλεις τον καιρό των βιομηχανικών επαναστάσεων δημιούργησαν εκεί νέα ήθη, νέες πρακτικές διαβίωσης και, εντέλει, νέα συλλογικά είναι. Κι αυτό είναι κάτι το οποίο μπορούμε να το παρατηρήσουμε μέχρι και σήμερα. Είδαμε, επίσης, πως δεν υπάρχει κάτι το αντικειμενικό κι αναπόδραστο στην εξέλιξη των πόλεων. Αντιθέτως, το αν οι κάτοικοί τους νιώθουν σ' αυτές οικία ή ανοίκεια, φαίνεται πως είναι ένα διακύβευμα εξουσίας, ρευστό με την πάροδο του χρόνου. Καθώς, μαζί με τη ραγδαία ανάπτυξη των πόλεων, ξετυλίγονταν οι μηχανισμοί που τις συνέχουν μπορούμε να παρατηρήσουμε το εξής. Όχι πως στην πόλη οι άνθρωποι απομακρύνονται κι απομονώνονται αλλά, πως αναζητούν, όλο και περισσότερο, μια προσωπική οικειότητα. Στην πραγματικότητα, η κλιμακούμενη αναζήτηση κι ανάδειξη κοινωνικής ομοιογένειας προέκυψε ιστορικά την ίδια περίοδο με την μαζική συσσώρευση πληθυσμών στα αστυακά κέντρα. Συνεπώς, είναι ασφαλές να πούμε πως, ανάμεσα στις ρηξικέλυτες πολιτικές αλλαγές που έλαβαν χώρα τον 19ο αιώνα, έγινε και αυτό· η κατασκευή αφηγήσεων καθολικής ισχύος στο κέντρο των οποίων υπήρχαν συλλογικά εγώ.

Η κατασκευή αυτή έλαβε χώρα με πολλούς και διαφορετικούς τρόπους, εξυπηρετώντας κάθε φορά άλλες ανάγκες και σκοπιμότητες. Έγινε, και γίνεται ακόμη, μέσα από τους τρόπους του πλήθους. Όπως έγινε, και γίνεται ακόμη, μέσα από τους τρόπους του λαού. Το σχήμα της διεγκυστίδας μας δείχνει πως ανά πάσα στιγμή υπάρχουν δυνάμεις που έλκουν την αστυακή ύπαρξη προς τη μια ή την άλλη κατεύθυνση. Τους τρόπους του πλήθους μπορούμε να τους δούμε να αναφύονται ξανά και ξανά, όχι μόνο στη μεσαιωνική πόλη αλλά κάθε στιγμή, σε περιβάλλοντα όπου πληθυσμοί επιχειρούν να επιβιώσουν και να συνυπάρξουν. Εκεί θα αναπτύξουν νέους, κοινούς τρόπους ύπαρξης όπου το παλιό (καταγωγή,

θηρσκευτικό ή άλλο πολιτισμικό υπόβαθρο) θα μορφοποιεί το νέο (τεχνικός πολιτισμός). Τους τρόπους του λαού, μπορούμε να τους δούμε στην στόχευση της πολιτικής του Hausmann. Η συγκρότηση ενός λαού ήταν μια εκ των ων ουκ άνευ συνθήκη για την αστική κυριαρχία. Ο μοχλός που συμπαρέσυρε κι αφομοίωσε τις επαναστατικές δυνάμεις που της αντιτίθετο. Το καναλιζάρισμα των τρόπων του πλήθους εντός ενός νέου, παραγωγικού παραδείγματος.

Βιβλιογραφία

- Bauman, Z. & Bordonari, C., *Η Νεωτερικότητα σε κρίση*, Ύψιλον, Αθήνα, 2016
- Benjamin, W. *The Arcades project*, Harvard, Cambridge, 2002
- Benjamin, W., *Σαλρ Μπωνταιρ. Ένας λυρικός στην ακμή του καπιταλισμού*, εκδ. Αλέξανδρεια, Αθήνα 2002
- Buck-Morss, S. *Η διαλεκτική του βλέπειν. Ο Βάλτερ Μπένγιαμιν και το Σχέδιο Εργασίας περί Στοών*, Π.Ε.Κ., Ηράκλειο, 2014
- Habermass, J., *Αλλαγή δομής της δημοσιότητας*, εκδ. Νήσος, Αθήνα, 1997
- Gilloch, G., *Myth & Metropolis – Walter Benjamin and the City*, Polity Press, Cambridge 1997
- Hayes. K. M., *Architecture Theory since 1968*, MIT Press, Cambridge, Massachusetts, London, 1998
- Löwy, M. *Walter Benjamin: Προμύνημα Κινδύνου – Μια ανάγνωση των Θέσεων «Για τη φιλοσοφία της ιστορίας»*, Πλέθρον, Αθήνα 2004
- Marx-Engels Collected Works, Volume 10 - Marx and Engels: 1849-1851
- Negri, A. & Hardt, M., *Commonwealth*
- Sennett, R. *Η τυραννία της οικιότητας· Ο δημόσιος και ο ιδιωτικός χώρος στον δυτικό πολιτισμό*, εκδ. Νεφέλη, Αθήνα, 1999
- Simmel, G., *Περιπλάνηση στη Νεωτερικότητα*, Αλεξάνδρεια, Αθήνα 2004
- Simmel, G., *Μητροπολιτική Αίσθηση*, Άγρα, Αθήνα 2017
- Sennett, R. *Ο ξένος· δυο δοκίμια για την εξορία*, ΜΙΕΤ, Αθήνα, 201515.
- Βάλτερ Μπένγιαμιν: Εικόνες και μύθοι της νεωτερικότητας / επιμέλεια Αγγελική Στυροπούλου, Αλεξάνδρεια, Αθήνα, 2007
- Δασκαλοθανάσης, Ν. *Ο καλλιτέχνης ως ιστορικό υποκείμενο από τον 19ο στον 21ο αιώνα*, Άγρα, Αθήνα, 2004
- Ράπτη, Γ.. *Η μοντέρνα Αρχιτεκτονική σαν φορέας και συγχρόνως δημιουργός ιδεολογιών*

- Virno, P., *Γραμματική του πλήθους*, Αλεξάνδρεια & Οδυσσέας, Αθήνα 2007
- Frisby, D., *Fragments of Modernity, Theories of Modernity in the Work of Simmel, Kracauer and Benjamin*, Routledge.
- Φρίσμπυ, Ντ., *Οδικά τοπία της νεωτερικότητας*, Νησίδες, Αθήνα 2012
- Λεφέβρ, Α., *Μαρξισμός και Πόλη*, Οδυσσέας, Αθήνα, 1983
- Λεφέβρ, Α., *Δικαίωμα στην πόλη*, Κουκκίδα, Αθήνα, 2007
- Φρίσμπυ, Ντ., *Οδικά τοπία της νεωτερικότητας*, Νησίδες, Αθήνα, 2012